

www.e-rara.ch

**Thesaurus Historiae Helveticae Continens Lectissimos Scriptores, Qui Per Varias
Aetates Reipublicae Helveticae Rationem, Instituta, Mores, Disciplinam, Fata Et Res
Gestas Sermone Latino Explicarunt ...**

**Glareanus, Henricus Loriti
Guillimannus, Franciscus
Hemmerlin, Felix
Pappus, Leonhard
Pirckheimer, Willibald
Plantin, Jean-Baptiste
Schweizer, Johann Heinrich
Simmler, Josias
Tiguri, 1735**

Zentralbibliothek Zürich

Shelf Mark: IV ZZ 76 | G

Persistent Link: <https://doi.org/10.3931/e-rara-89378>

Joh. Bapt. Plantini Lausannensis et apud Castroldunenses Helv. V. D. M. Helvetia antiqua et nova.

www.e-rara.ch

Die Plattform e-rara.ch macht die in Schweizer Bibliotheken vorhandenen Drucke online verfügbar. Das Spektrum reicht von Büchern über Karten bis zu illustrierten Materialien – von den Anfängen des Buchdrucks bis ins 20. Jahrhundert.

e-rara.ch provides online access to rare books available in Swiss libraries. The holdings extend from books and maps to illustrated material – from the beginnings of printing to the 20th century.

e-rara.ch met en ligne des reproductions numériques d'imprimés conservés dans les bibliothèques de Suisse. L'éventail va des livres aux documents iconographiques en passant par les cartes – des débuts de l'imprimerie jusqu'au 20e siècle.

e-rara.ch mette a disposizione in rete le edizioni antiche conservate nelle biblioteche svizzere. La collezione comprende libri, carte geografiche e materiale illustrato che risalgono agli inizi della tipografia fino ad arrivare al XX secolo.

Nutzungsbedingungen Dieses Digitalisat kann kostenfrei heruntergeladen werden. Die Lizenzierungsart und die Nutzungsbedingungen sind individuell zu jedem Dokument in den Titinformationen angegeben. Für weitere Informationen siehe auch [Link]

Terms of Use This digital copy can be downloaded free of charge. The type of licensing and the terms of use are indicated in the title information for each document individually. For further information please refer to the terms of use on [Link]

Conditions d'utilisation Ce document numérique peut être téléchargé gratuitement. Son statut juridique et ses conditions d'utilisation sont précisés dans sa notice détaillée. Pour de plus amples informations, voir [Link]

Condizioni di utilizzo Questo documento può essere scaricato gratuitamente. Il tipo di licenza e le condizioni di utilizzo sono indicate nella notizia bibliografica del singolo documento. Per ulteriori informazioni vedi anche [Link]

JOH. BAPT. PLANTINI
LAUSANNENSIS ET APUD CA-
STRODUNENSES HELV. V. D. M.

HELVETIA
ANTIQUA
ET
NOVA.

JOH. BAPT. PLANTINI

LAUD. ANNI 1518 ET APUD CA.

STROBURNENSES MELV. V. D. M.

HELVETIA

ANTIOUA

ET

NOVA

LECTORI BENEVOLO

JOH. BAPTISTA PLANTINUS S.

Sicut orbem describere impeditum opus est et facundiæ minime capax, ut ait *Mela Lib. I.* Ita quoque de Helvetia nostra multis rebus clara et illustri exacte et perfecte loqui facile non esse verissime dixerimus. Mirabitur ergo quispiam, qua ratione in hocce defæcato seculo ego muneri gravi implicatus, nemini cognitus, nulla autoritate valens, multorum ignarus, infimi inter literatos subsellii senator, tam difficile ac arduum opus susceperim, et non bene tritum iter ingressus sim. Operis magnitudinem agnosco, pondus sentio, infirmitates meas fateor, remoras et obices video, nummorum penuriam, historicorum librorum sive typis excussorum, sive manu sc. inopiam, a bibliothecis recessum, amicorum paucitatem, paucorum notitiam, communicationis cum eruditis, et favoris apud Magnates defectum, linguæ Germanicæ ignorantiam, ingenii mei tenuitatem, &c. Ita ergo fatius mihi fuisset filere, quam parum loqui, sicut dicebat de Carthagine *Salustius*, sed

Vicit amor patriæ, cui nos cedamus amor.

Hanc ignotam incolere duxi turpe, ad illam pro nostro modulo illustrandam Strabonis, Amasiam patriam diligentissime describentis impulit exemplum, ita ut propterea nulli pepercerim labori, quem cum charitate inspice, et cum benignitate suscipe. Si hic meus conatus tibi prodesse non possit, nemini tamen obfuturum confido, mihi hoc tentasse vadam & hanc fregisse glaciem satis fuerit, modo aliquis uberiore ingenio et doctrina instructus, vel ab his nostris etiam accepto stimulo plus aliquid audeat: si alicubi me errasse credas, scias me esse hominem, meque cum aliis errasse judica. Si tibi hoc placuerit opusculum, ad meliora posthac in publicum proferenda animos feceris. Quoniam vero, propria indagine difficilia tentare, aut (quod ajunt) sine cortice nare, non cuivis datum est, rogatam cupio litteratorum, & omnium antiquitatum studiosorum humanitatem, ut in posterum, quæ peculiaria habere poterunt, mihi communicare non dedignentur, meum erit agnoscere, quorum vel scriptis, vel opera adjutus fuerim, illorumque nomina publice cum honore profiteri, & in scriptis nostris apponere, non enim eo usque arrogantia aut vanitate laboro, ut quæ aliorum sunt, mihi tribuere velim, unde etiam quam fieri potuit, Authorum, quorum opera usus sum, memini. Quod si quandoque illorum opinionibus subscribere non potui, sed a me aliquo malevolo affectu factum non est, sed qua fieri potuit diligentia et industria, veritatem quærere mihi semper fuit propositum. In rebus dubiis conjecturæ unicuique liberæ. Non hic reticere possum, nec debeo, me Doctorum & in antiquitatibus versatorum virorum opera usum fuisse, quos hic honoris gratia nomino. Cl. ac Doctiss. Vir, *Dn. Huldricus*, Tigurinorum Antistes non solum eo favore me dignatus est, ut ad me Simleri MSC. miserit, sed & suis notis hunc librum cohonestavit. *Dn. Hermannus*, Reip. Bernens. Generalis Commissarius merittissimus: Et *Dn. Gaudardus*, J. V. Doct. Consultiss. multum me suis observationibus adjuverunt; maxime hic me suis officiis & beneficiis diversimode obstrinxit, ita ut publice mihi profitendum sit, hunc librum lucis non parum ab ipso accepisse, meque illi devinctum varie. Si Deus pace et vita mihi frui dederit, nihilque obstiterit, cum tempore specialem omnium Helvetiæ locorum descriptionem aliaque notatu digna, inprimis historiæ Helveticæ ab antiquissimis temporibus, synopsis tibi dabimus. Vale.

HELVETIA ANTIQUA ET NOVA.

Proëmium.

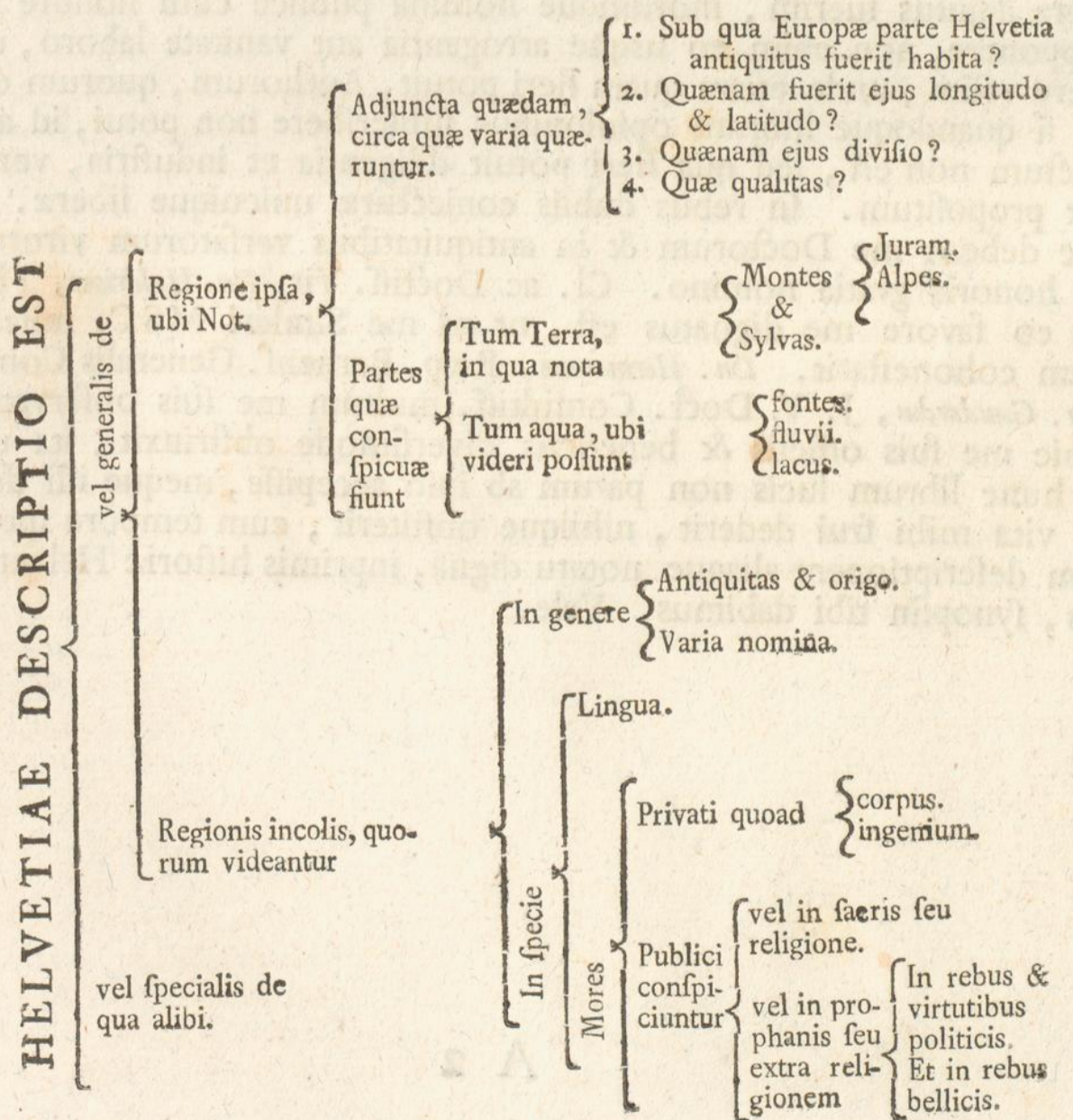
Quamvis EUROPA alius mundi partibus magnitudine non anteponi certum sit, certum tamen est apud veteres recentioresque Historicos & Geographos illas hanc incolarum multitudine, virtute & moribus, vivendi consuetudine, urbium pagorumque frequentia, omnium rerum ad vitam commode sustentandam necessariorum copia, præsigni denique celi solique temperie multis intervallis superare. AFRICA olim unica fere sua Carthagine superboit. ASIA vix tribus urbibus Babilone, Ninive & Hierosolymis tumuit. Cusco PERUVIA, Mexicoque NOVA HISPANIA celebrantur. Gloriantur vero EUROPA infinitarum pene urbium miraculis & commodis. Hæc revera, Imperatorum, Regum, Principumque mater laudatissimarum Rerumpublicarum genitrix, felicissimorum ingeniorum nutrix, ac tandem Christianæ religionis alitrix sola merito nominanda est.

Atque hæc & alia in Europæ laudem omnes Geographicarum historicarumque rerum Scriptores canunt. HELVETIA etsi illius minima videatur portio, & non multis nota, suis tamen laudibus non caret, imo non minimam illius gloriæ partem jure sibi vendicat; Mitiore cælo, & uberiore solo multis aliis provinciis gaudet: Non calore, ut Italia aut Hispania æstuat; Non frigore, ut Provinciæ Septentrionales, riget. Vix sive hominum robur & proceritatem, sive militum fortitudinem & constantiam alibi æque ut in HELVETIA reperias. Hanc tyrannidis flagrum, libertatis propugnaculum, fidelitatis speculum, Martis officinam, justitiæ thronum, hospitalitatis azylum & injuste oppressorum perfugium nominare licet. In Europæ fere medio tanquam regina sedet, & illius editiorem occupat locum. Hæc quasi Mundi dorso imposita videtur, ut quæ tota fere præ cæteris Europæ partibus in altissimos montes attollatur. Caspar.

Ens, Thes. apot. 49. Hæc affinitatis multum cum ipsis terræ S. limitibus habet. Ut annotat Clariss. D. Hottingerus, in Meth. Leg. Hist. Helv. pag. 234. Hæc altissimis & præruptis montibus ac saxis aspera, multis lacubus ac stagnis interfecta, natura & situ undique munitissima est: Ut habet idem Casp. Ens. Hæc montana & excelsa regio plurimorum totius Europæ fluviorum mater est, ut ait Quadus in descrip. Helvet. Apud enim Lepontios in summis montium jugis plures in omnem orbis plagam ruentes amnes oriuntur: Hinc fluunt in meridiem, Ticinus, Madia & Tosa; In septentrionem Arola & Urfa; In orientem Rhenus, sed qui in septentrionem recurvatur: In occidentem Rhodanus, qui post longum cursum in meridiem flectitur: Olivar. in Melæ Lib. II. Cap. V. Epitom. Theat. Orthelii, &c. Proprie vero oritur Rhenus anterior orientem versus, id est, Ost: Urfa, Nord-Ost: Arolæ fons existimatus, Nord-West: Rhodanus, Sud-West: Athosa, Sud: Media, Sud-Sud-Ost: Et tandem Ticinus, Sud-Ost versus: Ut observavit D. Gaudard. J. U. D.

Qui fit ergo, quod Helvetia nostra multis rebus clara & illustris non multis sit nota, nec ab ullo plene aut plane descripta? Hoc certe stupore non caret. Scripserunt & ex Helvetiis quidem nonnulli, in quorum operibus multa adhuc desiderantur, aut saltem quorum opera (quoniam Helvetica lingua, multis incognita scripta sunt) non omnibus patent. Apud externos Scriptores, multa ἀτοπα, ridicula & veritati contraria cernuntur. Historiæ etiam Helveticæ tam universales; quam particulares indigne a multis sive gentis odio sive ignorantia fuerunt tractatæ. Hotting. Meth. leg. Hist. Helvet. pag. 228. Eja faustis avibus & bono cum Deo in tam præclaro opere occupati, illi pro tenui nostro modulo manum admoveamus.

SYNOPTICA TOTIUS OPERIS TABULA.

CAPUT I.

Sub qua Europæ parte Helvetia antiquitus habitata fuerit?

Generalis Helvetiæ descriptionis opus aggressuri, illud hoc modo distinguemus, ut prius de regione ipsa, postmodum de regionis incolis locuturi simus. Circa ipsam regionem quædam in genere considerabimus & quidem; 1. *Sub qua Europæ parte Helvetia fuerit habitata?* 2. *Quænam fuerit ejus longitudo & latitudo?* 3. *Quænam ejus divisio?* 4. *Quænam illius qualitas?* Primam quæstionem hoc capite excutiemus.

Sicut pro temporum varietate Europa varie distincta & divisa, ita quoque Helvetia sub diversis provinciis ab Antiquis comprehensa fuit. Prius tamen annotare juvat, incognitum fuisse Homeri & prisicorum Græcorum tempore Europæ nomen; Ita ut *Hispani, Germani, Itali,* & quidquid Europa regionum continet, Celtarum nomine censerentur; Donec tandem facta regionum & populorum distinctione, unicuique regioni peculiare propriumque inditum fuit nomen, veluti *Hispania, Germania, Italia, Britannia, Gallia,* cujus tamen maxima pars, scilicet Celtica, una cum Germania nomen diutius retinuit. Sic strictius Celtæ vocabulum sumptum fuit, ut ex Cæsare & Strabone patet: Cæsar enim Gallias in tres partes dividit, *quarum unam* (inquit) *incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur.* Universos quoque Gallos a Græcis **CELTAS** appellatos opinatur Strabo Lib. IV. Sub his a Veteribus comprehensi sunt **HELVETII**: Cum enim Cæsar Helvetios, *reliquos Gallos virtute præcedere*, dicat, Gallos exinde fuisse, satis colligere est. Testatur quoque Tacitus Lib. I. *Helvetios Gentem esse Gallicam.*

Cum autem jam ante Julium Cæsarem Romani Galliam in *Braccatam*, (ita a certo vestis genere dictam) & *Comatam* distinguerent, Helvetia sub hac intellecta est; Sic enim Sabellicus Enn. VI. Lib. V. *Helvetii tenebant Galliæ Comatæ partem, quæ Rheno a Germania excluditur.*

Helvetiam sub Gallia Celtica a Cæsare comprehensam vidimus; Contra Plinius sub Belgica collocat Lib. IV. Cap. XVII. In hac fere est sententia Ptolomæus, qui Belgicam seu Germaniam (ut loquitur Willichius in Tacitum) triplicem fecit, unam quidem inferiorem, quæ intra Mosam & Rhenum usque ad Obrincam, id est, Mosellam patet, ubi sunt *Menapii, Batavi, Agrippinenses, alique finitimi*; Alteram vero superiorem inter Obrincam & Rhenum usque ad Jurassum montem, ubi sunt *Nemeti, Treviri, Raurici & Helvetii*. Tertiam nominat magnam, quæ quidquid terrarum intra Rhenum & Vistulam est, capit. Hæc opinionum diversitas ex eo oritur, quod Cæsar, Plinius & Ptolomæus in limitibus, qui modo restringuntur, modo extenduntur, non conveniant. Vide *Merulam part. 2. Lib. III. Cap. XIX. suæ Cosmographiæ.*

Augusti porro temporibus, ut commodius Gallia gubernaretur, omnes in septendecim provincias ab Augusto distributæ sunt Galliæ, sicut in imperii occident. Roman. provinc. notitia recensentur. *Helvetia* autem sub provincia Lugdunensi quinta, maximam partem habitata est. Postea etiam pars una *Rhætiæ*, altera *Sequaniæ* est attributa. Ammianus Marcelli-

nus Helvetiam *Alpium Grajarum & Penninarum* provinciæ adscribere videtur, quando in hac Aventicum Helvetiorum caput recenset. Tandem occupata maxima ex parte, a Vandalis Burgundionibus Helvetia, Germaniæ pars una, Burgundiæ altera tributa est: Burgundiæ enim Reges, eam quæ est inter Juram montem & Alpes, usque ad fl. Ursam, regionem occuparunt, quæ Burgundia minor & transjurana, Ducatus & Comitatus respectu, vocabatur. Quod reliquum in Helvetia fuit, sub Alemanniæ ducatu comprehendebatur. Hodie vero omnes pene Geographi Helvetiam in superiore Germania collocant, siquidem labente tempore linguam & originem a Germanis accepere, sic enim Cluver. *lib. II. Cap. IV. Ant. Germ. Helvetii Gallica licet gens antiquitus fuerint, intra Galliæ fines positi, tamen quia & ipsi olim Rhenum transgressi proximos Germaniæ agros obsederunt, ac postremum Alemanni ex ipsa Germania profecti Helvetium agrum occuparunt, in Germania collocantur.*

Hic tamen aliqua distinctione opus est, non enim omnes Helvetii moribus & lingua Germanis similes sunt. Nam qui regionem, quæ vulgo Vaudi, (Vaulxii corrupte dixit Lambert. Wanderburchius in Historia Sabaud:) & vicina loca incolunt, non minus quam reliqui Helvetii dicendi sunt, etsi ab illis lingua & moribus non parum differant: Quod per transennam dictum esto, tum adversus quosdam Authores, tum contra eos, qui Vaudi incolas, Sabaudos per contemptum nominant. Quænam vero illa est consequentia? Regio Vaudi olim a Sabaudicæ Comitibus contra Imperii jura, usurpata fuit. Ergo illius incolæ sunt Sabaudi. Sed quis has morabitur ineptias? Certum ex Veterum monumentis Aventicum Helvetiorum caput, & celebriorem fuisse reliquis Helvetiæ partibus Aventicensem tractum: Quod si a regione, quæ Helvetia nuncupatur, illius incolæ Helvetii nuncupantur, certe non minus Vaudi incolæ quam reliqui, pro Helvetiis sunt habendi, cum eorum regio Helvetiæ pars fuerit. Sicut etiam Helvetia nominari & esse Helvetia non desit, quamvis Romanis Imperatoribus subjecta, ita nec Regio Vaudi (*le Pays de Vaud*) ab Helvetia, tanquam a suo toto est divellenda, licet olim per multos annos Sabaudicæ Comitibus paruerit.

CAPUT II.

De limitibus, longitudine & latitudine Helvetiæ.

Cæsar ut primus Helvetiæ fortitudinis domitor, ita etiam, ut opinor, Helvetiæ fines primus descripsit, quamvis non ita accurate, sic vero ille Lib. I. Bell. Gall. *Undique loci natura tuti Helvetii continentur, una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit: altera ex parte monte Jura altissimo, qui est inter Sequanos & Helvetios: tertia Lacu Lemano & flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit.* Juxta hanc Cæsaris descriptionem Helvetia scuti formam refert, cujus pars inferior Rheni, Rhodanique fontes attingit, & caput seu pars superior per montem Juram extenditur; ut suis in Cæsarem comment. Vigenerius annotat. Hanc descriptionem non omnino accuratam, aut saltem obscuram esse patet. Primo quod non appareat, quosnam Helvetia ab oriente limites habuerit, aut quomodo a Rhætis separata

rata fuerit? Quod enim legitur de Rheno Helvetios a Germanis dividente, id limites a septentrione tantum respicere videtur, siquidem Germani Helvetiis essent septentrionales. Secundo incertum, qua ratione Cæsar Helvetiam per Rhodanum limitare voluerit, cum Vallesianos apud quos Rhodanus fluit, ab Helvetiis distinguat: nisi quis dicere velit; quidquid terrarum continetur intra Rhenum & Rhodanum ab ipsorum fontibus, Lacum Lemanium & Juram ad Helvetios pertinuisse, aut ipsorum saltem imperio paruisse.

Quoniam vero hodie longius latiusque patet Helvetia (ab illa siquidem Cæsaris tempore Rauraci, Rheti & Vallesiani excludebantur & tantum pro vicinis habebantur) eam sic generaliter describunt, aut circumscribunt Geographi. Helvetia sita est inter montem Juram, Lacum Genevensem, Italiam & Rhenum, ut loquitur Mercator; habens a septentrione Rhenum ab egressu Lacus Cellensis ad Rauracos usque, si paucula excipias: Ab oriente Sueviæ partem, Tyrolis comitatum, nec non partem aliquam ditionis Venetorum: A Meridie Bergomates, Mediolanenses & Salassos. Ab occidente Allobroges et Sequanos.

Obscurus fuit Cæsar in Helvetiæ limitum designatione, errat quoque quorundam saltem iudicio, in longitudinis & latitudinis descriptione. Sic autem Cæsar: *Augustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum CC XL. in latitudinem CLXXX. patebant.* Quemadmodum vero multi Cæsarem errasse credunt, ita non desunt, qui illum excusent, inter quos maxime conspicuus est Guillimannus Lib. I. Rerum Helveticarum his verbis: *Quantum ad longitudinem calculatio certa, nam a Stad, sive statione, ubi Helvetia incipit, ad claustra Rhodani, ubi ejus longitudo desinit, numerantur milliaria Helvetica triginta, ex quibus unumquodque passuum Italicorum millia octo conficit, quæ si inter se compares, rationem numerumque exactum reperies: De latitudine res paulo implicatior, tamen si a montis Juræ culmine, ubi la Verriere dicitur, lineam ad culmen Grimsel, unde Arulæ scaturigo, maximaque Helvetiæ latitudo, producas, aut fallor, vel millia a Cæsare notata offendes.* Sed fallitur & fallit Guillimannus, Primo cum dicit Helvetiam incipere a Stat; Stat enim vel potius Stad (quia portus) est extra Helvetiæ fines, trans Rhenum, a regione Insulæ vulgo dictæ Maynou ad Lacum inferiorem Podamicum seu Constantiensem. Secundo non extendebatur olim sicut nec hodie, ad Rhodani claustra, sed tantum ad Genevæ, in finibus Allobrogum, pontem, qui ad Helvetios pertinebat. Tertio maxima Helvetiæ latitudo est ab illo loco dicto, la Verriere, in monte Jura, non ad culmen Grimsel. sed S. Gottardi, Helvetiam ab Italia separantis. Cluverius errorem apud Cæsarem utrobique esse asserit. Dicit enim longitudinem a Constantia ad Genevam esse tantum CLXXII. m. p. latitudinem maximam inter Arolam, & Rheni Rhodanique ortus LXVIII. m. p. Mirum autem non est, Cæsarem bellicis occupatum negotiis non exacte hoc cognovisse, sed tantum ex aliis retulisse, cum illum Helvetiam peragrassè non legamus: imo Pollio Asinius commentarios ejus, parum diligenter, et non integra veritate compositos putat: Verisimile quoque est, 1. Cæsarem fortiorem belli Ducem, quam bonum Geographum fuisse. 2. Numeros apud ipsum librorum incuria corruptos, aut saltem discrepantium opinionum causam, non in Cæsare esse, sed in authoribus, inter quos non convenit & quot passuum millibus, unumquodque Helveticum milliare constare debeat.

Jacet autem Helvetia secundum quosdam, sub climate octavo, & parallelis decimo quinto & decimo sexto. Latitudo ejus, seu Poli elevatio incipit a quadragésimo quinto gradu & triginta minutis, ad gradum XLVII. & 30. minut. Longitudo non ita certa ob diversum Geographorum calculum, illam tamen, juxta quosdam, inter XXVIII. et XXXII. grad. aut circiter, collocamus. Dies maximus, a solis ortu ad occasum in Helvetia est quindecim & sedecim horarum. Hic vero etiam Vallesianos & Rhetos comprehendo.

CAPUT III.

De Helvetiæ divisione.

OMnium Authorum primus Cæsar de Helvetiæ distributione verba fecit, Lib. I. Bell. Gall. *Omnis (inquit) civitas Helvetiæ in quatuor pagos divisa est.* Duo hic occurrunt vocabula, quorum explicatio necessaria est; 1. vox Civitatis; 2. vox Pagi.

Varie a variis Civitatis etymologia proponitur; Martinus, illam a cio, id est, voco, deducit, ut civitas sit cœtus ad unum locum convocatus. Perottus a coeundo derivat, quod vinculo quodam societatis in unum cœtum coeant. sic nihil aliud est civitas, quam collecta hominum eodem jure viventium multitudo. Cluver. Lib. I. Cap. XIII. Aliis placet deductam vocem, a coeo & vivo, quia coeutes in unum homines vivunt, ut tutior & ornatior sit communis vita, ut vult Isidorus, juxta hos videtur Aristoteles civitatem definiisse, societatem liberorum hominum bene beateque vivendi gratia constitutam. Nihil autem aliud per Helvetiæ civitatem, quam Helvetiorum Rempublicam intellexit Cæsar.

In vocis quoque Pagi etymologiam varie inquirunt Authores. Festus Pagum deducit a græco πῆγν, aut πῆγν, dorice, id est, fons, scaturigo, quod qui ejusdem essent pagi, eadem aqua uterentur, unde fluxit illa Glareani divisio, de qua postea.

Alii derivant a πάγος, id est collis, quod pagi in collibus exstructi essent. Rectius Simlerus MSC. qui pagum dicit a pango, unde pactum, quia oppida & vici certis pactis sociarentur, & eodem foro uterentur. Intelligit autem Cæsar per pagum ampliorem regionis alicujus portionem, quam Germani per vocem Gōiuv aut Gew expriment. Hodie vero Pagus regionis alicujus tractum vel districtum denotat, quem vulgo Cantonem nominamus.

Quinam autem fuerint illi pagi, non dixit Cæsar, duos solum nominat, nempe Tigurinum & Verbigenum, duos alios reticuit: de his quoque apud alios veteres Scriptores altum silentium; eos itaque recentiores varie suppleant & de illis quoque inter se varie disceptant.

Glareanus, Osualdus Molitor Glareani commentator, Vigenerus & alii, secundum quatuor celebriora Helvetiæ flumina, Taurum, Limagum, Ursam & Arulam, quatuor Helvetiorum pagos constituunt, sed hanc opinionem merito rejiciunt Simlerus MSC. & Guillimannus, nec firma est conjectura ab illa etymologia, de qua supra, petita: Legimus enim Suevos centum pagos, sed non centum fluvios habuisse.

Tschudius, Simlerus, Guillimannus & alii pagos nominant, & hoc modo distinguunt. Primus pagus Tigur-

Tigurinus vocatur, complectebatur vero Tigurinos hodiernos, Tuginos, Uranios, Glaronenses, Abbatiscellanos, itemque S. Gallum, Rupertivillam, terminos Toggenburgenses & eam universam regionem, quæ circa Podamicum est & Rhenum, antiquumque nomen Turgow retinuit nomen, ut ait Guillimannus Lib. I. Rer. Helv.

Secundus *Urbigenus* (corrupte *Verbigenus*) pagus fuit, unde nomen *Argöw*; quidam hunc pagum (inepte tamen) ab *Ur* aut *Urgöw* prope Rhenum denominari crediderunt: comprehendebat pagus iste comitatus *Lentzpurgiorum*, *Aquensium*, *Habspurgiorum*, reliquamque *Argoviam*.

Tertius *Aventicensis* eum comprehendebat tractum, in quo sunt comitatus *Neocomensis*, *Nidoviensis*, *Strasbergensis*, *Arbergensis*, *Romontiensis*, & *Gruerensis*.

Quartus *Antuatius* complectebatur utrumque *Lemani* latus, a S. Mauritio ad Genevam usque.

Hæc pagorum distinctio, quamvis doctorum virorum sit, variis tamen erroribus insimulari potest. Primo *Tigurinus* pagus nimium extenditur extra *Limagum*: annotat Simlerus *Stumpfium* pagum *Tauriacum* a *Tigurino* male separare, posse ejusdem pagi subdivisionem fieri, quod ex variis diplomatibus ostendi posse ait. Secundo *Argoviam* ab *Urbigeno* derivare ineptum (quod illorum pace dixerim) & nodus in scirpo quæritur, cum in oppido *Urba* pagi *Urbigeni* præclarum extet vestigium. Tertio male distinguitur *Urbigenus* ab *Aventicensi*, cum hic illius sit portio; imo credunt nonnulli, *Urbanam* prius illius pagi fuisse caput, cui postea successerit *Aventicum*. Quarto non apposite *Antuatius* nominatur ultimus pagus: *Antuates* enim inter *Helvetios* non ponit *Cæsar*; quod trans lacum erat *Allobrogibus* tributum, qui lacu ab *Helvetiis* dividebantur. Magis autem probatur *Cluverii* sententia: is Lib. II. Ant. Germ. Cap. IV. quatuor *Helvetiæ* pagorum descriptionem colligit ex *Cimbrorum* in expeditione *Italica* sociis, de quibus *Eutropius* Lib. V. *Cimbri*, *Teutones*, *Tigurini*, *Ambrones*, *Germanorum* & *Gallorum* gentes, &c. Certum vero est *Cimbros* & *Teutones*, *Germanos* fuisse: *Tigurinos*, *Ambrones*, & *Tugenos*, de quibus apud alios historicos, suppeditavit *Helvetia*. Sunt ergo hi secundum *Cluverium* pagi: *Tigurinus*, *Tugenus*, *Ambronicus* & *Urbigenus*.

Tigurini inclusi erant *Rheno* ac *Limago*, & exigua *Juræ* montis parte, ex adverso confluentium *Arolæ* & *Limagi*. *Sabellicus* de *Tigurinis* a *Cæsare* cæsis loquens, sic ait, *Enn.* VI. Lib. V. *Pagus qui tum cæsus est Turinus* (vitiose pro *Tigurinus*) *nominabatur*, *nunc Turegus est*, ut quidam arbitrantur. *Tigurinos* prope *Oceanum* fuisse asserit *Florus*, sed male & solus est, qui hoc dicat; vide *Cluver.* supra citato loco.

Tugeni, aut *Toygeni*, ut pronuntiat *Strabo* Lib. IV. vel *Tugini*, ut frequentius hodie pronuntiat, *Limago* & *Urfa*, montiumque jugo inter horum fluminum fontes sito conclusi erant, manet adhuc horum nomen in oppido *Tugio*, vulgo *Zug*.

Ambrones, (*Martino* *Polono* *Ambronates*,) *Sana*, *Arola*, *Urfa* fluvii, & *Alpibus* includebantur; *Dictos* ita conjicit *Cluverius* a fluvio vulgo dicto *Emme*, medium agrum *Ambronicum* secante, a quo *populi* patrio sermone appellati, *thi Ammeron*, quod vocabulum *Romani*, *B.* interjecto fecere *Ambrones*, quasi *Ammerones*. *Festus Grammaticus*, sed non ita bonus historicus de *Ambronicibus* ita loquitur referente *Zuinggero*

Theat. Lib. XIX. *Ambrones* *Galliæ* *populi*, cum *subita* *maris* *inundatione* *sedes* *suas* *amississent*, *animum* *rapinis* *adjecerunt* & *latrociniiis*, &c. *Festi* vero *errores* vide apud *Cluver.* Lib. II. Cap. IV. Ant. Germ.

Urbigeni hos habebant fines, ab occidente æstivo *Juram* montem & *Genevam* ad fontes usque *Byrsæ* amnis, a meridie totam dextram *Lemani* ripam; ab oriente fl. *Sanam* & *Arolam* ad *Tilæ*, vel potius *Telæ* (ut ex actis annotat *D. Hermannus* *Comiss. General. Bern.*) usque confluentem: ex istius nominis reliquiis restant oppidum & flu. *Urba*, qua de re jam monuimus, ut & de vitiosa quorundam pronuntiantium, *Verbigenus* pro *Urbigenus*, lectione: multa *Cæsaris* exemplaria hac in parte corrupta esse censent *Rhenanus* & *Cluverius*. Sequioribus vero sæculis, cum *Helvetia* in *Imperatorum* aliorumque *Regum* potestatem concederet, pars una, modo *Rhætiæ*, modo *Germaniæ*, pars altera *Sequaniæ* & *Burgundiæ* attributa est, ut jam *Cap. I.* ostensum. Hodie *Helvetia* a plerisque *Geographis* in quatuor partes aut tractus (*Germanis* *Gewdictos*) distinguitur, videlicet in tractum *Aventicensem* (vulgo *Wiffispurgergöw*) *Argoviensem* (*Aargöw* vel *Ergöw*) *Tigurinum* (*Zürichgöw*) & *Turgoviensem*, vulgo *Turgöw*.

Simlerianam *Helvetiæ* *divisionem* hoc typo adumbravimus, & ex *D. Hottingero* amplificavimus.

(*)

CAPUT IV.

De *Helvetiæ* qualitate.

SEquitur nunc, ut hoc capite, secundum eam, quam nobis proposuimus, methodum de *Helvetiæ* qualitate agamus, de qua locuturis distinguenda sunt loca. *Helvetia* enim partim montibus, partim vallibus, partim etiam locis planis constat. *Montana* loca quod attinet, non eadem est ubique fertilitas: *Summa enim Alpium juga*, ut ait *Polyb.* Lib. II. tum propter locorum asperitatem, tum quia nives altæ premunt terram gelu, & perpetuo pene rigore constrictæ, tantum abest, ut ab hominibus colantur, ut nullum quidem vestigium extet hominum. Sed audiendus quoque *Strabo* Lib. IV. *Per tota Alpium montana tumuli sunt terrestres, bonæ capaces culturae, & valles bene conditæ, major tamen pars, maxime circa vertices sterilis est & infrugifera, ob artis colendi imperitiam* (quod de antiquis intelligendum) & *ob asperitatem terræ.* Quamvis ergo maximam partem *Helvetia* montosa sit, non tamen propterea sterilis omnino censenda est: videntur quidem montes esse naturæ verrucæ & tubera, ubera tamen sunt fluentia lacte, neque suis carent commodis. Abundant armentis nullibi majoribus, variique generis ferarum & volucrum carnibus: vix alibi tantam optimi butyri & casei copiam, quantam in *Helvetiæ* montibus reperias. Loquitur *Plinius* Lib. XI. Cap. XLII. de diversis caseorum generibus, qui suo tempore ex *Alpibus* afferebantur, & aliquo erant in pretio; sed hodie *Helvetia* omnes, in caseorum copia, bonitate & diversitate regiones superat: *Esti igitur non multa terræ semina mandent Helvetii montani, unde tamen vivant commode, satis habent: Sic enim Quadus ait. Helvetii armentis abundant, unde ipsis annonæ facilitas, quam augent venatio frequens, aucupium singulare, piscatio ditissima, &c.* Imo suos caseos vicinis suis communicant, maxime *Grueriani*, qui artem caseariam apud *Lugdunenses* exercent. *Qualis*

(*) TABELLA DE HELVETIAE DIVISIONE.

Tribus hodie partibus univèrsa constat HELVETIA

<p>Primo XIII. Populis, quos Galli & Itali Cantones, Germani Orth, pagos nonnulli vertunt. Hi in unam civitatem perpetuo coiverunt fœdere: quorum ordo est</p>	<p>Vel dignitatis & authoritatis, prout in comitiis Badensibus sedent, hoc modo; Tigurum, Berna, Lucerna, Uria, Suitia, Undervaldia, Tugium, Glarona, Basilea, Fryburgum, Salodorum, Scaphusia & Abbatiscella.</p> <p>Vel temporis, quo unusquisque pagus fœderatus factus fuit</p>	<p>1. URIA, SVITIA, UNDERVALDIA, debellatis Morgatensi prælio Austriacis æternum inierunt fœdus. An. Chr. MCCCXV.</p> <p>2. LUCERNATES fœdus cum superioribus percusserunt, An. Chr. MCCCXXXII.</p> <p>3. TIGURINI cum Glaronensibus in fœdus recepti. A. Chr. MCCCLI.</p> <p>4. BERNENSES eodem Anno quo TUGENI, nempe MCCCLII. secundum Simlerum, aut MCCC LIII. juxta Hottingerum.</p> <p>5. FRYBURGENSES & SALODORENSES. Anno Christi MCCCCLXXXI. post exactum bellum Burgundicum.</p> <p>6. BASILIENSES & SCAPHUSIANI. An. Chr. MDI. confecto bello Suevico.</p> <p>7. ABBATISCELLANI. An. Chr. MDXIII.</p>
		<p>Secundo Superiorum fociis & confederatis, quorum</p>
<p>Tertio Præfecturis Helvetiorum imperio subiectis, quæ sic distingui possunt, ut</p>	<p>Quidam speciale tantum fœdus habent cum quibusdam pagis.</p>	<p>BIENNENSES, Bernensibus primo fœdere conglutinati sunt. An. Chr. MCCCIII. & postea iterum aliquoties, usque dum tandem An. Chr. MCCCC LXVII. civitatis jure utrinque coaluerunt, ut ait D. Hottinger.</p> <p>NEOCOMENSES antehac Bernensibus, Lucernatibus, Friburgensibus & Salodorenibus certis pactis conjungebantur, hodie peculiariter Bernensibus obstringuntur.</p> <p>GENEVA primo fœdus cum Fryburgensibus percussit. An. MDIX. Secundo cum Bernatibus. An. MDXXV. & MDXXVI. Tertio cum Tigurinis. An. MDLXXXIV.</p>
<p>Alia sunt, quæ communiter, quamvis non semper eodem jure, a majori Cantorum parte reguntur, suntque positæ,</p>	<p>Alia sunt, quæ communiter, quamvis non semper eodem jure, a majori Cantorum parte reguntur, suntque positæ,</p> <p>Vel intra Helvetiæ limites</p> <p>Vel extra Helvetiam, in Italia & sunt 4. omnibus pagis (exceptis Abbatiscellanis) subditæ, scil. præfecturæ.</p>	<p>Comitatus tres</p> <p>AQUENSIS seu Badensis VIII. veteribus pagis paret. TURGOVIENSIS, VII. veteribus, additis Bernensibus, Fryburgensibus & Salodorenibus, quoad supremam in criminalibus jurisdictionem.</p> <p>SARUNEGAUNENSIS (vulgo Sargans) VII. veteribus pagis subijcitur.</p> <p>LIBERÆ PROVINCIÆ (vulgo die Freyen Aempter) a septem vetustioribus Cantonibus reguntur: Sicut etiam RHEGUSCA (vulgo Vallis Rheni, Rheinthal) additis tamen Abbatiscellanis prius illius Dominis.</p> <p>LUGANENSIS</p> <p>LOCARNENSIS</p> <p>MENDRISIANA</p> <p>VALLIS MADIÆ</p> <p>Dono Maximiliani Sfortiæ Mediolanensium Ducis, Helvetiis, quod eorum opera & armis Mediolanensem Ducatum recuperasset, concessæ.</p>
<p>Alia vero quæ a quibusdam tantum.</p>	<p>A Bernensibus & Fryburgensibus, 4.</p>	<p>A Suitiis & Glaronensibus, Uzenacum & Castra Rhætica, vulgo Gastelen.</p> <p>Ab Uraniis, Suitiis & Undervaldensibus. — Urbs Bilitonium, vel Bellizonium, vulgo Bellinzona.</p> <p>— Vallis Brunia.</p> <p>— Riviera.</p> <p>Muratum.</p> <p>Grandifonum.</p> <p>Eschalenium & Urba.</p> <p>Schwartzenburgum, non est in toto indivisum, sicut cæteræ tres præfecturæ præcedentes, quia Superioritas, Appellationes, jus criminale, constitutio legum & alia regalia insolide ad Bernates spectant, ut monet D. Herman. B.</p>

fit Helveticorum montium proventus, ostendit Osvaldus Molitor in Paneg. Glar. postquam enim mentionem fecit pinguium Alpium, pratorum, & armentorum per tres menses in illis pascentium, addit; *Serum inde, caseus, butyrum, aliaque lactaria tanta sunt copia, ut non tam Helvetia iis rebus expleatur, quam finitimæ quæque nationes. Transvehuntur namque in Sueviam, ultra Juram montem, in Italiam, multaque alia loca. Atque tam ingens redit pecunia, ut vix credi possit. Illud mihi compertum ex viginti bobus fructum annuum esse centum coronatorum, præter sumptum omnem, quem in familiam, famulos & famulas distribueris. Omitto feturam copiosissimam, lac & liquidum & concretum, quæque ex lacte adhuc alia conficiuntur cibaria in quotidianum usum.*

Quamvis autem Cæsar Helvetiæ agrorum tribuat bonitatem, olim tamen non ita, ut hodie cultam fuisse credibile est: Helvetiorum enim hodiernorum improbus labor omnem terræ sterilitatem vincit, obsita ferme maxima istius regionis pars sylvis quondam fuit; rariores hodie sunt: quin etiam incolæ in illis, multis in locis, evellendis laborant atque ligna arida & cespites comburunt, unde fecundum fit solum.

Sicut Helvetiæ plana agris frumenti, filiginis, hordei, avenæ, pisorum, fabarum, &c. feracibus, & pratis herbas magna luxurie producentibus ornantur; ita colles vineta plurimis in locis habent, nullibi vini magis feracia, quod alicubi generosum satis est, maximam tamen partem austerum; sed de his opportunius in speciali locorum descriptione. Annotare tantum juvat opinionem illorum, qui ad *Probi* usque tempora in *Gallia Braccata*, non in cæteris Gallis vitem solum fuisse putant; sed hoc Plinii, de variis Galliæ vitibus, inter alias de Rhæticis, loquentis testimonio refutatur. Sua quidem ætate Diodorus in *Gallia Comata* nullum nasci vinum solere affirmat. Cæsar Lib. IV. Belli Gal. Suevos Germaniæ, Nervii Galliæ temperantia pares facit. *Vinum (inquit) ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrarentur.* Unde ergo in Gallias, Helvetiam, Germaniamque vites adductæ? Certe ut Italia ex Græcia vites habuit, ita ex Italia reliquæ Europæ regiones habuerunt, si solam excipias Hispaniam: imo si Plinio credimus Lib. XII. Cap. I. Elico Helvetius faber ex Italia primus in Galliam ficus siccas, & uvas, oleum ac vinum attulit; atque hæc prima fuit occasio invadendi Italiam Gallis & Helvetiis oblata, ut vult idem Plinius.

Varios quin etiam fructus Helveticum solum producit, non quidem mala medica, limonia, Assyria aut Aurantia, neque olivas, &c. Sed cotonea, persica, armeniaca, imo & punica aliaque diversi generis, ut & pyra, mespila, cerasa, amarylla, pruna, amygdala, nuces auellanas, castaneas, corna, glandes, &c. nec non etiam cucumeres, melones, cucurbitas, rapa, passinacas, raphanos, brassicas, crambas, cepas, allia, &c. Quibusdam in locis etiam ficus & crocum.

Metalla quod attinet, iis prorsus non caret Helvetia, non aurum aut argentum fert, ut quædam aliæ Europæ regiones, ferri fodinas habet, cujus quidem maximus est in natura usus, de quibusdam Vallesiæ fodinis vide *Munst. Lib. III.* Nihil hic dicturi sumus de feris noxiis, Ursis, Lupis, Vulpibus, &c. Nihil de venatione cervorum, leporum, aprorum, caprearum, &c. Nihil de aucupio perdicum, cothurnicum, turdorum, alaudarum, phasianorum, otidum, &c. Nihil de piscatione Trutarum, carpionum, percarum, anguillarum, salmonum, tincarum, cancrorum, &c.

Quibusdam ventis obnoxia est Helvetia maxime occidentalibus & septentrionalibus, qui quandoque maxima cum vi, arborum eradicatione, & ædificiorum ruina bacchantur, sicut apparuit anno hujus sæculi quadragesimo quinto; VII. Id. Sept. Admirandum quoddam de quodam vento refert Frey. D. M. in Admir. Gall. his verbis Cap. IX.

Ventus meridionalis in minore Burgundia, quæ jam Helvetia est præsertim Uranensibus: omnia siccatur & serenatur (quod Austro non est familiare) vel una nocte viriditatem arboribus affert, vis vero maturitatem colore mutato; aliquando summos tantum perflat montium apices, ita ut omnia vernent, dum valles nivibus sunt oppletissimæ; eo furore spirat, ut tecta adibus auferat integra: Nemo interea excitat ignem, quia fumis nullum permittit egressum.

Præcipue vero venti septentrionales ordinarii sunt, unde hyberno tempore frigida fatis est Helvetia, sed aère puro & salubri, si paludosa quædam excipias loca, gaudet: unde propterea optimis Europæ regionibus ad censenda; quare mirum non est, eam esse fertilissimam hominum genitricem: quanta enim hominum multitudine ipsa terra semper abundaverit, ex eo colligere licet, quod antiquissimis temporibus, non ob agrorum sterilitatem, sed propter terrarum angustias Helvetii in Germanicum solum sint transgressi. Deinde etiam cum Cimbrico bello, duorum pagorum incolæ excisi fuissent; tamen quadraginta non amplius annis post, in tantum rursus excreverunt numerum, ut pro hominum multitudine, teste Cætare, & pro belli atque fortitudinis gloria, angustos se habere fines arbitrarentur, ideoque ad occupandum totius Galliæ Celticæ imperium suis finibus exirent. Superioribus quoque sæculis cum inter Gallos & Hispanos ob Mediolanensem Ducatum lis esset, Helvetii modo ad triginta, modo ad quadraginta millium numerum in Italiam non semel descenderunt, ut testantur Jovii & Guicciardini Italarum historiæ: imo, ut supputavit quidam, Italia ab Anno Christi MCCCCXCIV. ad MDXXIII. ex sola Helvetia & confederatis vicinis, subsidiarios habuit milites 137000. quorum non pauci fame, ferro, peste interierunt; referente D. Hottingero. In his denique ultimis bellis maximus fuit in Gallis numerus eorum.

CAPUT V.

De monte Jura.

Quædam in genere de regionis adjunctis vidimus: succedunt partes, cum terra, tum aqua, ibi montes & sylvæ, hic fontes, fluvii & lacus.

Quoniam vero Helvetia altissima est totius Europæ regio, exinde eam inter montes sitam constat: & revera montosa magis est quam plana: inter celeberrimos autem tota Europa, montes sunt, Jura & Alpes, quos Helvetia maximam sibi partem vendicat. De Jura hoc capite agemus. Hujus Cæsar, Plinius variis locis, alique quam plurimi scriptores meminerunt. A Ptolomæo *Ἰουρασός*; à Strabone Lib. IV. *Ἰουρασίος* & *Ἰούρας*; ab aliis communiter Jura nominatur. Hodie pro locorum ratione accolis aliis atque aliis nominibus designatur, uti videbimus.

Queritur, utrum Germaniæ an Galliæ mons sit censendus? Respondet Merula Part. II. Lib. III. Cap. IV. Olim fere totus Galliæ, cum Belgicæ accenseretur Helvetia, magna hodie ex parte Germaniæ. Cæsar Lib. I. illum *inter Sequanos & Helvetios*, Strabo Lib. IV. *in Se-*

quavis esse *Juram*, qui eos ab Helvetiis distinguat, affirmant. Nos hodie suæ longitudinis respectu totum fere Helvetiæ tribuimus. Porrigitur enim ejus longitudo ab oppido Vualtshuto, in Rauracorum finibus, ubi e regione Vualtshuti Arola se Rheno miscet, ad Rhodani Clusam usque, non procul a Geneva, ubi illius definit longitudo, quæ ejusmodi fuit, ut illius incolæ, referente *Mercatore*, a Germanis *Longimani* dicti fuerint.

Alii volunt montem *Juram* incipere in Pago Tigurino apud oppidum *Regensberg*, & inde sub nomine *Lägerberg* per obliquum tractum *Baden* versus, *Dägerfelden*, *Klingnaw* & *Waldshut* usque pertingere: ut annot. D. *Huldericus* præstantiff. Tigurinorum Antistes.

Ut longus est hic mons, ita quoque altus, multis & ingentibus faxis subnixus, imo altissimum vocat Cæsar Lib. I. non tamen ubique æqualis altitudo, pro varia enim locorum ratione, modo hic deprimitur, modo alibi attollitur. Sic S. Claudii oppidum versus ejus altitudo, e longinquo satis cernitur. Sic brachium, quod se Basileam versus extendit & *Blouven* dicitur, non parum in altitudine & asperitate crescit, quousque *Delspergum* veneris, ubi rursus in planitiem diducitur: ulterius *Bellelæ* monasterium versus progrediendo rursus crescit, ac deinde iterum unius milliarii spatio evanescit: hinc iterum saxosum horrendumque montis jugum ab oriente in occasum extenditur, quod pervium fecisse Cæsarem Munsterus scribit Lib. III. Varia, uti jam annotavimus, pro locorum diversitate accipit nomina. Haud procul arce *Habsburgensi* prope oppidum *Bruck Bötzbürg* audit a pago *Bötzen*, qui cum aliis multis montis pedi allocatus est. *Munst. Lib. III.* Malum montem dictum volunt quidam, quod difficilis satis sit, præsertim pluvio tempore, ut annotat *Simler M.S.C.* Hanc Juræ portionem *Vocetum*, vel *Vocetium* Cornelii Taciti censent *Munsterus*, *Tschud*, *Lazius*, *Wurfisius*, *Marlianus* & alii. *Abrahamus* tamen *Ortelius* apud Tacitum *Vogesum* legendum minime dubitat, sed erroneam esse sententiam vult *Cluverius*, qui asserit *Vogesum*, aut (ut ille pronunciat) *Vosogum* montem esse in *Lingonum* finibus, a quo *Mosa* fluvius profluit; quod jam ante *Cluverium* sensit *Marlianus*, Cæsar Lib. IV. Prope *Farsburgum* appellatur *Schaffinat*, id est ovium pratum, inter *Olten* & *Hunburgensem* præfecturam, dicitur *Niderhawenstein*, id est, inferior sectus lapis, per faxa enim iter tactum est: inter *Uvalnburgum* & *Balsallium* *Oberhawenstein*, id est, superior sectus lapis: ibi onusti currus grandibus per montis declivitatem, funibus demittuntur. Occasum versus procedendo nuncupatur *Vasserfald*, id est, aquæ ruina. Ulterius eundo, *Jurten*, prisco fere nomine appellatur; Multis quoque in locis ab oppidis & pagis nomen sumit, vel etiam peculiaribus insignitur nominibus, quæ omnia referre nimis longum esset, imo non ita cuivis possibile: In præfectura *Yverdunensi* est quoddam montis cacumen, dictum vulgo *Souchet*, ubi medicales herbæ nascuntur. In præfectura *Nevidunensi* est alius altus satis mons, communiter *la Dolaz*. S. Claudii oppidum versus vocantur S. Claudii montes, qui longe lateque satis patent, & ad Rhodanum tandem terminantur.

Porro hic mons Jura fertilis satis est & pascuus, diversas & populis frequentes habens valles, quarum tamen nulla per transversum penetrat, ubicunque enim trajicere volueris, alta scanfione opus est. Illustriores valles sunt, *Fricktal*, in *Vocetio* a pago cognomine; *Lauffental*: S. *Immerstal*, vulgo S. *Imie*, cujus superioritas ad Episcopum Basileensem pertinet. Variæ quo-

que sunt sub *Neocomensi* Comitatu valles, nec ultimas tenet *Vallangin* Comitatus distinctus & separatus a *Neocomensi*, a quo dependent, *Vaulx de Ruz*, *le Locle*, *la Sagne*, *les Brenets* & *Chaufond*; sicut monet D. *Herman*. Sub comitatu *Neocomensi* est inter alias non contemnenda illa, quæ vulgo dicitur *Vaulx Travers*. Sub *Bernatum* dominio jacent communiter dictæ, *la S. Croix*, aut S. *Crucis*; vallis *Juriensis* (*Gallis*, de *Joux*) item vallis *Cletarum* (aut *és Clées*) & vallis *Orbæ* (*Vallorbe*.)

Admirandis quoque non caret mons Jura, quædam refert *Mercator*? ut sunt *Virginis castrum*, a *Cæsare*, ut perhibent, constructum. *Fons Nivis* in æstate; *Puteus naturalis*, ad mediocris templi formam amplus, non multum altus, alicujus antri instar obscurus, perpetuo nivibus, glacie, forte an cristallo plenus. Indicat quoque *Plinius* in *Jura* & *Vocetio*, abjetem & betulam laudatissimam crescere, unde bitumen incolæ faciunt; Lib. XVI. Cap. XVIII. referente *Merula*; ad *Plinii* locum quod attinet, certum quidem est, maximas & bonæ notæ abjetes in *Jura* crescere, quibus ad rem nauticam usi fuerint *Romani*, ut ex quibusdam inscriptionibus *Romani* suo apparebit loco. Crescit quoque *Betula* (aut *Betulla*, ut in quibusdam *Plinii* exemplaribus se legisse testatur *Dodoneus Pempt. VI. Lib. IV.*) in *Jura* monte, ut & per universam fere *Helvetiam*; sed hoc non dicit *Plinius* peculiariter, ut refert *Merula*; Lib. enim supra citato. XV. XVI. & Cap. XVIII. *Gallicam* arborem facit mirabili candore atque tenuitate, terribilem *Magistratum* virgis: quod vero *Plinius* ait ex hac arbore *Gallos* facere bitumen seu viscum, ego illud nunquam vidi aut audivi; aut illa conficiendi ex *Betula* visci, ars hodie ignoratur, aut erravit *Plinius* accipiens *betulam* pro aliqua alia planta, dum ei tribuit viscum, qui conficitur; vel ex baccis, visci arborei, græcis *ἰξος* & *ἰξία* dicti. *Dodon. Pempt. VI. Lib. IV. Cap. III. Matthiol. in Dioscor. Lib. IV. Cap. LXXXVII.* hoc glutini genere maxime utuntur *Florentini* teste eodem *Matthiolo*: Vel ex cortice *Agrifolii*, ut ex *Ruelio* refert *Dodon. Pempt. VI. Lib. I. Cap. XX.* quo utuntur maxime *Galli* & *Helvetii* apud quos *Agrifolium* est commune. Vel tandem ex cortice *Lantanzæ* seu *Viburni* (fruticis in *Helvetia* vulgaris) radicis, aliquandiu sub terra macerato, ac decocto & tufo, teste eodem *Dodon. Pempt. VI. Lib. II. Cap. XXI.* Sed ad montem *Juram* redeamus. Tanta est variis in hujus montis locis, *avellanarum* copia, ob frequentes *corylos*, ut omnem pene fidem superare videatur, ex illarum enim nucleis, incolæ oleum ad usus domesticos conficiunt. Taxum quoque in *Jura* crescere asserit *Munst. Lib. III.* ex qua fiant arcus, & arcubalistæ, quæque ab *Anglis* hanc ob causam quærat. Hanc arborem venenosæ facultatis esse vult *Galen. Lib. VIII. simp. med. Dioscorides Lib. IV. & Plinius Lib. XVI. Cap. X.* illius umbram noxiam, imo quandoque lethiferam esse dicunt: In *Jura* tamen minus perniciosâ est, & ejus umbra periculo caret. Considerationem etiam meretur admirandus fl. *Orbæ* & ex lacu *Juriensi* (a monte *Jura* haud dubie denominati, & in illo quoque siti) exitus, ut recte monet D. *Herman*. cum enim ex illo lacu hic fluvius per subterraneos meatus & cavernas effluat, ita ut non appareat, tandem post longum satis intervallum & spatium ex rupe erumpit non longe a pago dicto *Vallorbe*.

Indicavimus jam supra, in *Jura*, montis esse jugum, quod pervium fecisse Cæsarem scribit *Munster*.

per-

perforato in portæ formam saxo: de hoc aliquid ex *Munstero* accurato illius descriptore dicendum. Portam illam, vel *Petræ portam*, *Pierreport* vel *Petram pertusam*, *Pierre pertuis*, communiter nominant: longitudinem & altitudinem mensuravit idem *Munsterus* referens supra portam inscriptos hos versus.

Numinis Augusti via ducta per ardua montis.

Feliciter petram scindens in margine fontis.

Vel ut alii referunt

Nimis angusta via ducta per ardua montis.

Fecit iter scindens petram in margine fontis.

Hos vero versus carpit *Guillimannus* qui male compositos dicit ex inscriptione, quam sic refert. *De Reb. Helv. p. 38.*

NVMINI AVGVS
TORVM

VIA FACTA PER

---V---R---IVM PATERNVN

IVIRVM COL. HELVET.

Merula tamen qui inscriptionem supra portam fati claram deprehendit, nisi quod primæ vocis literæ, reliquis magis essent extritæ, eam sic se habere testatur

N-----ANGVSTI VIA DVCTA PER
ARDVA MONTIS

FECIT ITER PETRAM SCINDENS
IN MARGINE FONTIS.

An antiquitatem sapiat, non disputat ille. Per fontem intelligitur *Byrsa* amnis, qui ibi ex petra magna aquarum vi erumpit; plura vide apud *Munst. Cosm. Lib. III.*

CAPUT VI.

De Alpibus in Genere.

Quoniam infiniti fere sunt Authores, qui de Alpibus scripserunt, supervacaneum, & jam actum agere videremur, si de illis sermonem institueremus, fateor multos esse, qui de hac materia fuse ac docte in lucem multa ediderint: Nemini tamen mirum videatur, si, cum animus nobis sit nostram Helvetiam illustrare, ea quæ ad institutum nostrum facient, ex variis Doctorum scriptis excerpserimus, & quæ a quam plurimis fuse nimis, aut etiam confuse dicta, in breve, dilucidum ac methodicum traxerimus compendium.

Alpium ὀμωνυμία.

Primo igitur, ut a vocibus omnem amoveamus ambiguitatem; notandum *Alpium* nomen aliis quoque montibus, a variis Authoribus datum. *Pyrenæi* montes *Alpes* dicti *Ausonio* ad suum *Paulinum* scribenti *Epist. 25.*

*Tristis egens deserta colat, tacitusque pererret
Alpinis connexa jugis.*

Id est, montibus *Pyrenæis*, sic idem *Epist. 23.* ad eundem *Paulinum.*

*Nunc tibi trans Alpes, & marmoream pyrenem
Cæsareæ Augustæ domus est.*

Hodie adhuc *Occitani* *Pyrenæos* montes vocant, *les Alpes*, & *Hispani* *Alpes*. *Agellius* *Alpinos* *Hispanos* ex *Catone* dixit; sic enim de *Catone* scribens loquitur. *Cum de Alpinis Hispanis scriberet, qui circa Iberiam colunt, verba hæc posuit, &c.* Scribit quoque ad *Virgil. Georg. Junius Philargyrius* altos montes *Gallis* *Alpes* vo-

cari; idem ait *Servius in Virgil. Georg. 3.* Itali etiam montem *Apeninum* (qui velut per totam Italiam spina dorsus est) nominant, *le Alpi*; ut annotat *D. Gaudard.* Contra *Ottho Frisingensis* *Alpes* nominat *Pyrenæum*, Italiam a septentrione *Pyrenæas Alpes* habere scribens. *Guntherus* in *Ligurino Pyrenæum*, inquit, complecti *Alpes* & *Apeninum*, atque has esse *Pyrenæi* partes. *Simler. com. de Alp.*

Nos hic *Alpium* nomen, cum *Polybio*, *Strabone*, *Ptolomæo*, *Herodiano*, *Cæsare*, *Plinio*, *Livio*, &c. iis tribuimus montibus, qui continua serie, ad hemicycli formam recurvata, Italiam a Gallia hodierna, *Helvetia*, *Rhætia*, *Germaniaque* separant: Nobis vero maxime de *Alpibus*, quas *Helvetii*, *Rhæti* & *Vallesiani* incolunt, fermo erit.

Alpium συνωνυμία.

Procopius Lib. I. Rev. Got. Alpes, *Celticos* montes voce generali vocavit. Quidam referente *Cluver.* *Riphaeos* montes, ipsa *Alpium* juga esse crediderunt, supra quæ una tantum gens ad septentrionalem usque Oceanum incolet, *Celtas* gentem illam nominant, quos illi cum veterum *Hyperboreis* eosdem putarunt. *Possidonius* vero, cum apud vetustissimorum quempiam, aliud illud *Ryphaeorum* montium vocabulum, *Obii* legisset: *Alpes* autem, quas τὰ ἀλπια ὄρη vocabant *Græci*, crederet accipi pro *Ryphaeis*, ex voce ὄβια, coniecit vocem ὄλβια, quæ primum in ἀλβια, tandem in ἀλπια mutata existimavit. Utriusque istius sententiæ tanquam erroneæ refutationem vide apud *Cluver.*

P. Merula ex *Stephano* annotat, Veteres non tantum ἀλπίεις, vel ἀλπεις, vel ἀλπια ὄρη dixisse, sed & ἀλβια. Scribit etiam *Strabo Lib. IV.* τὰ ἀλπια, olim dicta fuisse, ἀλβια, & apud *Japodes*, montem, qui extremus est, ἀλβιον dici, quod eo usque *Alpes* se extendant. Vult quoque idem *Merula* ἀλβια esse *Phavorino*, σάλπιος *Lycophroni*, ut sentit *Interpres* ejus *Isacius*. In singulari etiam numero *Alpis* legitur, ut in hoc versu

Exc templo frondosa fertur ab Alpe:

Sic *Lucanus.*

Agmine nubiferam raptò supervolat Alpem.

Videantur, *Ovidius. III. de Art. am. Juvenalis Satyr. IX. Sidonius* variis locis. *Princianus Lib. VII. Anthonius* in *Itin. Tabul.* Legitur quoque ἄλπιος apud *Dionysium Afrum.*

Alpium ἔτυμολογία.

Unde autem *Alpium* vox suam trahat originem, non idem omnes sentiunt. *Cluver. Lib. I. Ger. an. Cap. VIII.* Celticum vocabulum esse affirmat, quo *Alpes* incolis olim dictæ fuerint patrio sermone, *Albon*, *Alben*, & *Alpen*. Agnoscit hodie nomen *Alpium*, teste *Simlero* & *P. Merula*, Germanicum idioma, cui tamen non id significat, quod *Junius Philargyrius* & *Isidorus* notant, quorum sententiam postmodum referemus. *Alp* enim & *Alpen* Germanis pascui vocantur montes, in quibus fœnum ad hybernos usus non colligitur, sed in quos pascendi tantum gratia, boves aliaque armenta mittuntur, ut; *zu Alp fabren*, vel *auf die Alpen fabren*, nihil aliud sit, quam armenta in montana ducere pascua, in quibus plerumque ternis mensibus æstivis ad summum agunt: Accedit, quod & nunc multis locis hos montes, *Alpen*, *die Alpen* Germani nuncupent.

Alii Gallicum volunt esse vocabulum, inter quos sunt supra memorati *Philargyrius* & *Isidorus*; sic enim iste. *Alpes* proprie montes sunt Gallia, de quibus *Virgilius*, *aeris Alpes*, & dicendo, *aeris*, verbum expressit a verbo; nam Gallorum lingua, *Alpes* montes alti vocantur: hæc sunt enim,

enim, quæ Italia murorum vicem exhibent. Festus a nivium candore dictas *Alpes* censet, quod perpetuis fere nivibus albescant: Sabini enim *Alpium* dixere, quod postea Latini *Album*. Quidquid sit, aut hæc Festi originatio magis placet, aut incertam (quamvis nomen antiquum) esse arbitramur.

Utrum vero *Alpes*, Germaniæ, Galliæ, vel Italiæ adscribendæ sint, parum refert, cum Italiam a Germania Galliaque suo procurfu, tanquam nativo muro separent, & ad tres illas Europæ provincias pertingant: Helvetia magnam illarum, earumque altissimarum partem sibi tribuit.

De *Alpium* longitudine.

Circa *Alpium* longitudinem variant Authores. *Celsus* tradit in longitudine centum millia passuum patere: refert *Plinius* Lib. III. Cap. XIX. Cælum ad decem milliaria a mari Thusco ad Adriaticum; *Timagenem* vero ad viginti duo milliaria, *Alpes* extendere; sed hæc sunt *Plinianæ* quisquilæ. *Polybius* Lib. III. *Alpes* a *Massilia* incipientes, usque ad intimum maris Adriatici sinum protenduntur. Unde multi *Alpium* longitudinem extendunt tantum a mari Thusco seu infero (aut potius a sinu Gallico) ad Adriaticum sinum, seu mare superum, vulgo, *Il Golfo di Venetia*. Sed alii eas longius extendunt; *Mela* in Thraciam usque; *Alpium* quoque *Pannonicarum* meminerunt *Tacitus* & *Sextus Rufus*. Terminos a quo, & ad quem sic describit *Merula* supra citato loco. *Alpes* ad mare *Ligusticum* ortæ per *Allobrogas*, *Helveticos*, *Carnos*, *Illyrios* perpetuari fere videntur in *Serviam* usque, ubi in duo scissæ brachia, uno per Thraciam procurrentes ad *Pontum Euxinum*, altero per *Macedoniam* ad *Actium* promontorium finiuntur. Atque hæc est causa, quod alia ab aliis *Alpium* longitudo statuatur.

De *Alpium* latitudine.

Latitudinem *Alpium* quod attinet, non minor est Authorum variatio, sicut refert *Plinius* ibidem. *Cornelius Nepos* in latitudine centum milliaria habere, *Livius* vero tria stadiorum millia, dicunt. Hac in re consulendi *Polybius* Lib. II. *Strabo* Lib. IV. aliique. Notandum obiter, *Alpium* nomine, omnes fere minores intelligi montes, qui prope *Alpes* hinc inde surgunt, unde pro locorum diversitate, non eadem semper est latitudo: sic inter Italiam & Germaniam *Alpium* latitudo major est, quam inter Galliam & Italiam.

De *Alpium* Altitudine.

De *Alpium* quoque altitudine ferras reciprocari video. Altas cum experientia multi agnoscunt, sic *Catullus* canit.

Sive trans altas gradietur *Alpes*.

Et *Silius Italicus* Lib. III. ut earum exprimat altitudinem, *Suposta celo saxa*, vocat: imo nusquam tam profundum esse mare, ut non *Alpes* tantum in cælum attollantur, ait.

Quantum tartareus regni pallentis hiatus
Ad manes imos, atque atræ stagna paludis
A supera tellure patet: tam longa per auras
Erigitur tellus, & cælum intercipit umbra.

Legendus quoque, super hac re apud *Strabonem* *Polybius*. *Alpes* cælo vicinas vocat *Platinas* in vita *Pii II*. Scribit *Zabarella* de Reg. aeris. Cap. VIII. Ascendi (inquit) ad summam usque montis *Veneris*, in agro *Pavino*, ibique per totam diem habui aërem serenissimum, sed infra circiter medium montis videbam nubes, quæ me visione vallium prohibebant. Vespero autem postquam de illo monte descendi, inveni factam eo die in infera parte magnam plu-

viam, cum in montis cacumine nihil pluisset. Idem sibi per *Alpes*, & *Apenninum* iter facienti accidisse refert *Piccolomineus* de meteor. Cap. XI. Sed hæc consideratio parvi est momenti, ad ostendendam *Alpium* altitudinem, cum hoc etiam in minoribus montibus sæpe contingat. Referunt quamplurimi historici, esse montes, ex quorum verticibus, interposito brevi tempore, solis occasus & ortus videri possunt; quod etiam in summis *Alpium* cacuminibus contingit. Quidquid sit, nos cum *Simlero* & aliis asserimus, *Alpium* montes, omnium totius Europæ maximos, atque altissimos esse, quamvis id de *Pyrenæis* montibus, in *Hispanico* affirmet *Appianus*. Verum quidem, parem non esse ubique altitudinem, qua incipiunt, humiliores sunt, qua finiuntur, mitescunt, intermediæ *Alpes* plerisque locis altiores sunt. *Solinus* *Vesulo* monti, unde *Padus* oritur, maximam altitudinem tribuere videtur, eundem excuperantissimum inter *Alpium* juga nominans. *Lepontias* *Alpes* summas esse volunt alii, hoc argumento, quod inde ex monte *Adula*, in omnes orbis plagas, nobilissimi Europæ fluvii oriantur & defluant, sed idem in aliis quoque montibus cerni, ostendit *Simlerus* Com. de Alp. *Rhæti* suas *Alpes* omnium altissimas esse contendunt. *Mela* Lib. III. *Montium altissimi Taurus* & *Rhætico*, nisi quorum nomina vix est eloqui ore Romano. *Vallesiani* in suarum gratiam, superioribus litem movere non vererentur.

Nos eas *Alpes* aliis altiores esse credimus, quarum cacumina semper nivibus candent, quasque cum *Polybio* Lib. III. *Infames frigoribus Alpes*; vel cum *Justino* *Histor.* Lib. XXIV. *invicta juga* & *frigore intractabilia loca*; aut cum *Silio* Lib. III. *clausas nivibus rupes*, & *hyemis*, tempestatum ventorumque domum, nominare licet: Illæ enim ad mediam aëris regionem magis accedunt, unde ut aliis frigidiores, ita & altiores sunt. Non hic moramur, quod de *Olympo* *Solinus* refert, aram in ejus cacumine *Jovi* dicatam esse, cujus altaribus si qua de extis inferantur, nec diffari ventosis spiritibus, nec pluviis dilui, sed volvente altero anno, cujusmodi relicta fuerint, ejusmodi reperiri; literasque in cinere scriptas usque ad alteram anni ceremoniam permanere; cum hæc poetica figmenta redoleant.

CAPUT VII.

De *Alpium* admirandis.

Superiori capite *Alpium* ὁμωνυμίαν, συνωνυμίαν, ἐτυμολογίαν, longitudinem, latitudinem, & altitudinem vidimus: Prætereunda vero nobis non videntur quædam de *Alpibus* memoratu digna. Nonne harum altitudo stupenda animos nostros percelleret? Numquid illarum longitudo latissime diffusa, in sui admirationem raperet? Quis non miretur, quibus fundamentis tanta moles nitatur, aut in quem usum altissima hæc juga natura extulerit? Nonne aspicientibus vicina illa cælo cacumina, egregias illas naturæ pyramides, vastaque orbis amphitheatra, aliquis stupor incuteretur? Quis non alpestrium itinerum difficultates & pericula cernens, expavesceret? Nos *Alpes*, avium diversarum caveam, variarum ferarum receptaculum, fossilium multorum fodinam, armentorum pascua, piscium vivarium, apum alveare, fontium fluviorumque matrem, tempestatum prognostica, hominum seminarium, affluentemque lacte & melle terram, nominare possumus. Sed in specie quædam *Alpium* admiranda videamus.

Memo-

Memorable ac multis populis ignotum, quod maxime verno tempore, in nudarum arboribus Alpium declivi accidit, cum liquefcunt & emolliuntur nives; tunc enim levi de caufa conglomeratæ ex alto nives decidunt, quæ ubi propter volui magnitudinem fimul fubfiftere non poffunt, hinc inde diffunduntur, ita ut quidquid fuerit obvium, fecum abripiat, & ad imos montium pedes deferat. Rhæti *Labinas*, fine dubio a *labendo*; Germani corrupta voce *Lauwinen*, & Helvetii gal. linguæ *Levantze*, aut *Valantze*, a *valle* (quod conglomeratæ illæ nives, in valles ufque a fummis montium jugis decidant) vocant. Sed de his fufius *Daniel Eremita in Desc. Alp. Stumpfius Lib. IX. Simler. Com. de Alp. Guler. de Rhæt. Sprecher. Pall. Rhæt. Hotting. Meth. leg. Hift. Hel. pag. 236.*

Reperiuntur in Alpibus induratæ glacies, crystallum referentes, de cujus ortu diffentiunt Authores: vehementiore gelu fieri ex nive vel glacie author est *Plinius Lib. XXXVII. Cap. II.* Succum intra terram condensatum ftatuit *Agricola Lib. VI. foff.* prior tamen amplectenda fententia videtur. Non tantum id nomen poffulat, fed & loci natales, invenitur enim in iis ubi hybernæ nives funt, in Alpium adeo inviis, ut plerumque fune pendentibus eum attrahant, ficut ait *Jonftonus, in fua Thaum. Nat. pag. 149.* Duorum generum crystalli in Alpibus reperiri docent *Munft. Cofm. Lib. IH. & Simler. Desc. Vall. Lib. I. & Com. de Alp.* Primum genus eft candidum & pellucidum, illudque præftantiffimum; Alterum fub obfcurum, nonnunquam crocei, aut alterius coloris, quandoque purpufcens; unde a quibusdam pro Amethyfto gemma venditur.

Diverfa autem eft harum crystallorum magnitudo, ferunt enim aliquando integras & non vitiatas ponderis quadraginta librarum, aut etiam quinquaginta reperiri: refert *Frey Adm. Gall. Cap. IX. In Gallicis Rhætorum & Helvetiorum Alpibus crystallum fve nivem fexangulam crefcere, altam, latamque duos tresque pedes, ita ut Carolus Pafchalis Regis Chriftianiffimi ad Rhætos legatus tale crystalli fruftum tribus millibus aureorum emerit.* Crystalli mirabilia funt, quod, cum tempore, ab arenis, terra, lapidibus, aliisque fordibus per fe purgetur; quod a folis calore liquari nequeat ob fummam frigoris intenfionem; quod ex ea diutius in ardentiffimis fornacibus liquata, egregii fiant calices, quod tandem vertiginis hoftis putetur, appenfa & pota; *Platter.*

Varii generis lapides eosque admirandos producunt Alpes. 1. Sunt multis locis lapides quidam nigri, qui metallorum infiar e terra effodiuntur, maxime apud Sedunos & Siderianos, vulgus *Steinkölen* vocat, alii *carbones bituminofos*, hi ad ignis ufum, carbonum ligneorum infiar adhibentur; hodie ex illis calx optima conficitur. *Simler. Descr. Vall. Lib. I.* 2. In Prætura Plurienfi, in montibus ex adverfa Mairæ fl. ripa, lapis eft, ex quo antiquitus (attestante *Plinio Lib. XXXVI. Cap. XXII.*) lebetes (*Lavezzi*) coquendis cibus utiles, aliaque vafa tornari folent; quæ ad circumvicinas regiones magna quantitate devehuntur. *Sprecher. Pallad. Rhæt. Lib. X.* Ea dicitur effe faxi illius natura, ut venenum injectum ad ignem ebulliat & rejiciat. *Simlerus de Republ. Helvet. Lib. II.* 3. In Præfectura Sanenfi ditionis D. D. Bernenfium, in monte faxofo, vulgo dicto *Doronaz* (forte ab herba *Doronico*) lapilli fubalbidi maximo numero, fabuli infiar, reperiuntur, qui ita funt comparati, ut in oculos immiffi, eos expurgent, eandem habentes efficaciam, quam femini *Oroale* tribuit *Antonius Mizaldus,*

utiles fi quidem funt illi lapilli ad excutiendam oculorum caliginem, & ea quæ in illos inciderunt, educenda. 4. Sunt quoque in eadem præfectura igniarum filices optimi, in magna quadam rupe, colore nigri, & duriffimi, ad catapularum rotatarum ufum perus tiles. 5. In monte fracto, apud Lucernates, eft quædam fpelunca, ubi nascitur lapis *Morochtus*, vulgusua lingua *lac lunæ* nominat, quem fuperftitiofe & ftulte falutarem effe perhibent, adverfus quemcunque morbum, ægroti cujusvis, propter quem exprefse ipfius nomine a fpelunca petatur. *Simler. MSC.* Extat meatus five caverna in quodam monte *Abbatifcellano*, in quem fi quid conjicias ingentes ventorum procellæ, non fine vi maxima inde proveniunt, teste *Vadiano* viro doctiffimo, & harum regionum experto. *Schwizer. in Descr. Helvet.*

Omnis fere generis plantas in magnis montibus nafci memoriæ prodidit *Theophrastus*, ob locorum varietatis rationem, ficut ait *Simler. Com. de Alp.* hic nihil opus uberrima, ad alenda omnis generis armenta & pecora, commemorare pascua, in quæ folutis nivibus ftatim deduci poffunt. Nihil hic de venenatis & noxiis herbis, *Napello*, *Aconito*, *Thora* (quam *Valdenfem* nominant) & aliis ejusmodi, fumus dicturi; quarundam tantum falutarium meminerimus.

Scorzoneræ haud vetus planta eft, primus eam *Matthiol. Lib. II. Cap. CXXXVII.* defcripfit. Inventa in Catalaunia a fervo *Aphro.* contra viperarum morfum præfentaneum effe remedium, idem qui invenit, offendit; fuccum haurire neceffum eft illi, qui effugere conatur. In Alpibus crefcere *Scorzoneram* teftatur, experientia, imo quinque illius fpecies obfervavit *Clufius. ftirp. pan. Lib. IV.* Promifcue quoque videas in magno illo naturæ horto *Gentianam*, *Elleborum album*, *Angelicam*, *Sefeli*, *Siler*, *Cirfium*, *Linguam cervinam* & alias de quibus apud Botanicos, maxime autem apud *Geffnerum*, & *Clufium.* Refert *Frey. Cap. VIII. ad gal.* in monte *Pila* altiffimo, unde fluvius *Doibus* profluit, frequentem latiffimo folio plantam nafci, altera parte candicantem, & ab incolis defertam vocatam (*Cacalia* fuerit forfan aut *Petafites*.) In montibus altis, locis defertis, ac fecus vias provenit *Sylibus*, ut ait *Simler.* quam vulgo *Carlinam*, alii teste *Dodoneo* *Leucacantham* vocant, cujus capitula carnofa, calice, floribus ac femine relectis, fuave edulium præbent. Qua ratione venenis omnibus refiftat, & aliis morbis proficit vide *Dodon. Pemp. V. Lib. V. Cap. VIII.* Apud Rhætos maxime pullulat copia *Doronici* herbæ (cui nonnulli falfo vim deleteriam tribuunt, fi expertis medicis, *Geffnero*, *Bauchino*, *Camerario*, & aliis credimus) hac rupicapræ delectantur, unde *Montani*, *rupicaprarum radicem*, *Gemfwurz*, nominant teste *Clufio Stirp. Pan. Hiftor. pag. 525.* Venatores paftoresque montani, hac adverfus vertigines, non minus quam *Auriculæ* urfi radice, & ad roborandas vires utuntur. *Frey. Adm. Gal. Cap. IX.* Reliquum, quod eft de herbis & fruticibus Botanicis, relinquimus: de arboribus & aquis alpinis alibi dicemus.

Animalia varii generis Alpinæ regiones alunt non minus quam planæ, imo firmiori corpore, & fortiora, quod exemplo cervorum & equorum alpino- rum offendit *Simler. Com. de Alp.* ibi quoque boves maximi, & vaccæ prægrandes vifuntur, tantæ ferocitatis, ut ne lupi eas aggredi quidem audeant, refert *Geffner. de Quadrup. An. MDLI.* in Rhætia inter *Duriam* & *Velcuriam* vaccas ex duobus pagis in pratum eductas tantum iniviffe certamen, ut nonnifi vi-

ginti quatuor cæde sopiri potuerit. Quemadmodum vero non omnis fert omnia tellus, ita etiam in Alpibus quædam animalia degunt, quæ alibi non facile reperiuntur.

Mures Alpini, seu Glires (Gall. Marmottes aut Marmotaines, Germ. *Murmelthier* vel *Murmentle*) autumnno cavernas subeunt, ubi in extructis ex fœno, similive materia, cubilibus per totam hyemem, erinaeorum instar conlobati tam graviter dormiunt, ut vel ex cavernis extracti prius non excitentur, quin per aliquod tempus ad solem aut ad ignem fuerint expositi: refert Frey. N. Viri D. Schawenstein, regio apud Lugdunenses Rhætico præsidio Præfecti jussu, ex altissimis Rhæticiæ montibus, advectos istius generis mures, nonnisi apparente vere fuisse excitatos. Miro in colligendo fœno molimine utuntur. Unus humi stratus, pedibus erectis, supinus jacet, in quem, tanquam in quoddam plaustrum collectum fœnum eonjiciunt cæteri, qui sic onustum, apprehensa mordicus cauda, in subterraneas cavernas trahunt. Quomodo autem apud Rhætos falsa illorum caro repopatur, & quo artificio in valle Telina capiantur, vide *Gesner. De his muribus agunt Plinius Lib. VIII. Cap. XXXVII. Matthiol. in Dioscor. Lib. II. Cap. LXIII. Munst. Lib. III. Cosm. Simler. Com. de Alp. &c.*

Ex caprarum sylvestrium genere sunt *Ibices* (Capricornos vocant quidem, Germ. *Steinbock*) in Alpibus; Natura frigus requirunt, cæcæ alias futuræ: Magni ponderis cornua ad dorsum reclinantur, eoque majoris, quo grandior procedit ætas: vetulis viginti circiter in iis nodi crescunt, & tum bina fedecim librarum pondus excedunt; Nulla est tam aspera rupes, quam saltu non vincant, salientium si excipere potest ungulas, ipsum asperum parietem scandere posse, quidam prodidere: referunt venatores, mortuos præaltam conscendere rupem, ibi altero ad parietem cornu innixos perpetuo ambitu circumire, donec attrito moribundi corruant. *Jonston. ex Gesnero. Ibex fœmina, Germanis Ibschgeis dicitur. Simler. de Alp.*

Rupicapra (feras capras *Græci*; Germ. *ein Gembs* vel *Gemfs*; Alpinas capras quidam nominant) non quidem summas ita incolunt rupes, ut *Ibices*; Nec earum tanta est ad longe salendum agilitas. Videantur de his *Simler. de Alp. Munst. Lib. III. &c. consulari quoque Plinius Lib. VIII. Cap. LIII. & Lib. XI. Cap. XXXVII. Testatur Frey, montanis in hisce capris Germanicum Bezoar reperiri paulo supra ventriculum, iisdem viribus, quibus aut Orientales, aut Indiæ Occidentales suum Bezoar celebrant; Singularissimum sistendæ dysentericiæ promovendæque parturitioni, est remedium.*

Lepores quidam minores sunt in Alpibus, qui hyeme maxime albescunt, ut habet *Gesnerus*, istius rei causas vide apud *Simler. de Alp.* Alii dicunt, candidos non dari lepores, sed tales hyeme apparere, dum nivibus tanquam alba veste teguntur. *Ut annotat Clariss. D. Huldericus.*

Ingens *vulturum* in Alpibus præsertim est copia, quibus hoc præter cætera, singulare est, quod nec pennati, nec lanati, nec pilos, villosque habeant, sed nescio, quid medium inter hæc omnia; monente magno *Scaligero.*

Præterea nusquam fere nisi in Alpibus, aut altis montibus inveniuntur *Urogalli*, quorum majores *Tetraones* Plinii esse creduntur, Germanis *Orban*, vel *Urban*, & *grosser Bergfasan*, montani Phasiani nominantur. *Simler. de Alp. De Urogallorum coitu portentosa scribit Encelius Lib. III. de lapid. Cap. LIV. Gallus quip-*

pe hujus speciei sperma ex ore, coitus tempore, in vere excreat & evomit, & voce magna gallinas ipsas advocat, quæ sperma ejectum ore legunt ac deglutiunt, ac tali modo concipiunt. Illas postea Gallus comprimit, & quasi ratum facit semen comestum. Super quas Gallinas non ascendit, illæ ova hypemina pariunt. Sunt quoque alia duo sylvestrium Galinarum genera candida, quæ in Alpibus potissimum degunt. *Aliæ, ein Grügellhan, & aliæ, ein Spilhan, germanice vocantur, teste Simlero; videatur & Munster. Cosm. Lib. III.*

Ingentem *Apum* in Lithuania & Podolia copiam esse testatur *Olaus Magnus.* Non abhorrent ab Alpibus apes, quæ ibi feliciter proveniunt; earum copiam facit pascuorum ubertas, odoris suavitas, florum abundantia, & saporis denique jucunditas, ut loquitur *Jonston. Thaum. pag. 343.*

Alpes metallis non carere ostendit *Simler. de Alp.* afferens causas, cur Helvetii rem metallicam negligent. Apud Rhætos metallicas argenti, cupri & plumbi fodinas *Sprech. Pall. Rhæt. Lib. IX. & Apud Valesianos Munster. Cosm. Lib. III. docent.*

CAPUT VIII.

De Alpibus in specie.

HActenus de *Alpibus* in genere: In specie quædam nobis dicenda sunt. Cum vero multa *Alpium* nomina in veterum monumentis occurrant, diversas earum fuisse partes, credendum est: *Aliæ* enim sunt pro locorum diversitate, *Alpes Maritimæ, seu Ligusticæ, aliæ Cottianæ, Julicæ, Grajæ, &c.* De quibus apud *Simlerum & alios.* Nos earum *Alpium* specialiter mentionem sumus facturi, quæ huic operi illustrando inservire videbuntur.

Varia autem *Alpium* nomina desumuntur vel a *Diis*; ut mons *Jovis &c. vel a Divis*; ut mons *S. Bernhardi, Gotthardi &c. vel a Ducibus & claris viris*, ut *Alpes Julicæ a Julio Cæsare, &c. Vel a populis illas incolentibus ut Rhæticiæ, Leponticæ, &c. Vel a situ, aliisque circumstantiis ut ostendit Simler. Com. de Alp.*

Alpes Penninæ, Peninæ, vel Pœninæ (sic enim varia Authorum ut lectio, ita & vocis explicatio) ab *Hannibalis Pœnorum Ducis* transitu dictæ sunt, ut *Plinio Lib. III. Cap. XVII. Marcellino Lib. XV. & veterum plerisque videtur.* Alii *Penninas* quasi *Pinninas*, a celsi cacuminis, quo cæteras Alpes superant, eminentia, dictas censent: *Pinna* enim latina lingua, & *Pinne*, antiqua Saxonica, & adhuc Belgica significat quidvis acutum & elatum cacumen, summitatem, cuspidem, spiculum, aculeum, Gallice *la pointe de quelque chose: Pennum*, inquit ex *Varrone Nonius*, acutum Antiqui dicebant. Priorem opinionem rejicit *Livius* his verbis: *Neque hercule montibus his a transitu Pœnorum ullo Veragri incolæ jugi ejus norunt nomen inditum; sed ab eo quem in summo sacratum vertice penninum montani appellant.* Ad hæc annotat *Cluverius Lib. II. Cap. IV. Ant. Germ. Si proprium Dei nomen fuit Penninus, quomodo ab hujus primitivo vocabulo derivatum est Alpium cognomen Penninum? Nulla certe grammatica ratione; proinde verum genuinumque nomen Dei fuisse Pen & Romano ori Pennus, a quo jam recte derivatur Penninus.* Jovem autem Deum illum fuisse, ostendit idem *Cluverius Lib. I. Cap. XXVI. Nisi quis dicere malit, Deum illum*

illum fuisse pastorem Deum, qui dicebatur Pan, & forsan a Veragris Pen, de quo Virgilius:

Pan curat oves, oviumque magistros.

Verisimilior autem est Livii sententia, qua a Penno, Penninae Alpes denominatae sunt: Ex Polybio enim Lib. III. apparet, Hannibalem per Allobrogum fines, aut Vocontiorum, id est, per Delphinatum transivisse, ut ait Sabellic. Enn. V. Lib. I. Ubi vero Alpes Penninae sint, diversum sentiunt Authores. Penninas apud Salassos, Plinius & Strabo ostendunt, & cum supra Augustam praetoriam (Germ. Augst, Ital. Aosta) duae per Alpes viae sint, huic quae ad orientem est, & ad Veragros ducit, Pennini nomen tribuunt. Meridiem magis versus, Jovius & Alciatus locant Penninas, ille ubi mons Cinesius (mont çeniz) hic ubi Druentia: Sed utrumque Simlerus refutat. Ubi autem sint, ex Livio non est obscurum, qui Pennini jugi incolas Veragros nominat. Dicimus itaque has Alpes eas esse, quae ab Octoduro (Martinach) Augustam praetoriam versus porriguntur, summumque Penninum, de quo Antoninus, eum esse montem, quem multi superioris & nostrae aetatis scriptores, communiter montem Jovis (mont-jou) vocant; aut secundum Tschudum, Simlerum, &c. hodiernamque appellationem Mons S. Bernardi major, Monte maggiore di S. Bernardo, Grand S. Bernard; Pintzgeun interpretatur Lazius. Male Jovius Lib. XV. Alpes S. Bernardi olim a Graecorum transitu Grajas nominatas censet. Veteris nominis, Pennini, apud Salassos vestigium manet, in valle ab incolis Pelinna dicta, quae Augusta praetoria, seu Salassorum ad Penninum ducit. Vallesianorum vallem esse opinatur Rhenanus, sed situs hoc non patitur. Existimat Viterbiensis Chron. par. II. Hannibalem per Alpes Pyrenaeas (pro penninas) ubi mons Jovis nominatur, igne & ferro iter sibi aperuisse. Credit quoque Luitprandus Ticinensis per Alpes Penninas in Italiam venisse Hannibalem, scribens Arnulphum Imperatorem, per Hannibalis viam, quam Bardum dicunt, & montem Jovis ex Italia domum reversum. Scribit & Jovius apud Bardum, literas cotibus insculptas ostendi, monumentum Hannibalis, qui hac Alpes trajecerit. Est autem Bardum, vicus inter Eporediam (hodie Jurea) & Augustam Salassorum, ubi vallis arctissime coit, & fere clauditur, Germani, Imbart, vocant, cum ergo hic Hannibalis monumenta ostendantur, gravissimi tamen Authores alia via in Italiam Pœnum transivisse tradant, censet Merula, ejus exercitum in varia agmina divisum, pluribus locis trajecisse. Penninos ad totum Vallesianorum tractum extendit Cluverius Lib. II. Cap. VI. Unde illorum regionem Penninam vallem nominat; sed quod pace tanti viri dixerim, illas absque ulla Veterum autoritate orientem versus nimium extendit, sicut Jovius & Marlianus nimis ad meridiem, cum enim summum Penninum, majorem S. Bernardi montem esse constet; probabile satis est, eas esse, quae ab utroque summi Pennini latere existunt, & valles efficiunt, ex una parte Octodurum usque, ex altera Salassos versus, aut saltem non longe ab illis.

De summis Alpibus.

Varia quoque habent Authores de Alpibus, quas Summas vocat. Caesar. Lib. III. scribens, Antuates, Veragros, Sedunosque a finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano, ad Summas Alpes pertinere. Arridet hic Simleri sententia; arbitratur ille nomen summi apud Caesarem, non aliquod proprium significare nomen, quo aliquae Alpes ab aliis discernantur, sed esse appellativum, ut Grammatici loquuntur, & idem esse

ac τὰ ἄκρα τῶν Ἀλπέων, vel Alpium culmina, ut dicuntur Caesari; sic vocat Livius summam verticem, & Antoninus, summum Penninum, summum Pyrenaeum, &c. Atque sic summorum Alpium appellatione voluit Caesar, Alpes penninas, secundum Rhenanum, aut quae sunt inter Sedunos & Veragros, ut generalius loquuntur Alciatus, Marlianus, Jovius, Cuspinianus, & alii. Errant vero Glareanus, Tschudus, Stumpfius & Leander, qui summas Alpes locant, ubi in omnes mundi plagas, eximia flumina evomuntur, suamque trahunt originem. Qualis est mons S. Gotthardi, cum suis vicinis, vide fufius Simler. Com. de Alp.

Quoniam vero Alpes Penninae, maxima ex parte ad Vallesianos pertinent, nos illis aliarum Vallesiae Alpium quaedam adjungemus nomina, prout hodie pronuntiantur.

E regione Brigae visitur, mons Sempronius aut Scipionis, hodie Germ. Simpelberg. Gall. S. Plomb. Ital. Sampione: a quodam Romano duce nomen accepisse conjectura est: montem Brigam a proximo vico nominavit Marlian. Ex hoc monte qua Brigam respicit fl. Salina qua vero Italiam fl. Athiso, oriuntur; per hunc montem ad Lepontios transalpinos iter est; videantur Munst. Lib. III. & Simler. in descr. Vall. Lib. I. & Com. de Alp. Non longe a Sempronio sunt montes dicti, vulgo Passes & Matter; de quibus Munst.

In valle Pennina est mons Arola omni tempore glacie abundans, ut inquit Mercator. Ad S. Mauritii meridiem conspicitur mons summe altus, nivibus & glacie perpetuo albescens, accolis vulgo dictus, la dent de midy: ad septentrionem, ex illius regione, est alius quoque editissimus, vulgo la Dent de Morcles, a pagulo in montibus illis dicto, Morcles. Ex eadem parte Ardonium & Sedunum versus ascendendo, montes Bernatum ditionem a Vallesianis distinguentes, generaliter sub nomine montis Sanetii comprehendit Guillim. Germ. Sanetchberg, vel Sanetzberg, a valle Sanensi.

Ad septentrionem Sideriani conventus est mons Sylvius dictus Aufstelberg, secundum Mercatorem. Sylvium tamen alibi collocat Simler. Desc. Vall. Lib. I. cum ait Mattiam vallem, in conventu Vespiano, incipere a monte Sylvio, per quem iter est ad Salassos & Ajazam vallem, das Kremertal, &c. Com. de Alp. Apud Sedunos mons est, quem quidam Sylvium nuncupant, Salassi Rosae nomen ei imposuere; in hoc monte ingens est glaciei perpetuae cumulus, &c. & alio loco; per juga montis Sylvii, quem nostri Gletscher vocant, duo sunt itinera, unum ad Salassos, alterum in vallem Seffitis.

Supra thermas Leucenses (Leuckerbad) montes & praeruptae rupes extraordinariae altitudinis conspiciuntur: dicuntur vulgo Letsch, aut Letschemberg, & Gemmi, hunc Guillim. Gemmium vocat, unde Dama aut Dala fluviolus oritur: per hujus montis rupes iter arduum ac horridum factum est, per quod ex valle Frutingensi (Frutingenthal) in illas thermas descenditur: hoc iter aestate quidem frequentissimum; hyeme vero impervium est: illius autem tanta est altitudo & asperitas, ut non male quidem Gemmium a gemitu nominatum putent. Simler. Desc. Vall. Lib. I. Munster. Cofin. Lib. III. Specialia uniuscujusque montis referre nomina difficile nimis, imo mihi illorum ignaro impossibile.

De Lepontiis Alpibus.

Inter Alpes non ultimas tenent, quas veteres Lepontias nominant: has sic describit Marlianus. Fuerunt illae,

illa, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis & Curienſis diocæſium oritur, quas Lepontias Cæſar & alii ſcriptores appellaverunt: nunc D. Gotthardi, ac Divi Nicolai dicuntur. Merulæ dubium non eſt, eas comprehendere omnes Alpes, a Rheni fontibus ad Rhodani uſque ſcaturiginem, ubi hodie *Levantiæ*, *Bremiæque*, quæ *Palenza* dicitur, incolæ; ad quas *Criſpaltus* & *Lucumonis* mons, altera parte pertinent; a *Lepontiis* populis nomen accepiffe credibile eſt, antiqui nominis veſtigium manet in valle, per quam *Ticinus* fluit, quæ *Levantiæ* quaſi *Lepontina*, Italis dicitur, accolis vero *Livinerthal* vel *Levantietherthal*. Jovius has minores Lepontias vocat, ad earum differentiam, quibus a lacu Comenſi per *Clavennam*, *Curiam Rhetorum* itur, quas majores *Lepontias* nominat. *Alciatus* in Switenſibus, qua Glaronam ex Bilitionis caſtro recta tenditur, *Lepontias* ſtatuit, ſed anguſte nimis. Sub Lepontiis mons altiffimus S. *Gotthardi*, eſt, per quem ab Uraniis Helvetiis in Italiam trajicitur, hæc via duobus locis maxime periculofa eſt; 1. In *ponte tremente*, ſic enim vocant, in aſcenſus, qua Italiam ſpectat, fere medio; unde ad cacumen uſque, nihil niſi nuda rupes, cum nivibus & multa glacie; dicitur vero *pons tremens aut tremulus*, non quod ipſe tremat, ſed quod montem aſcendentes viſo præſenti periculo, tremere incipiunt. 2. Ex altera parte, viſitur *vallis infernalis*, ubi ſupra *Sillinium*, pagum Uraniorum, juxta *Urfam* fl. & prope *Urfarium vicum*, pons eſt, quem *Diaboli* aut *inferni pontem* (vulgo die *Teuffelsbrug*) nominant: hujus meminit *Platina*, in vita *Pii II.* dicens eum ante pontificatum, tempore Concilii Baſileenſis ex Italia, per *Inferni pontem*, *Lucernæ lacum*, *Helvetiorum campos*, *Baſileam* tandem perveniſſe, de his vide *Jovium. Lib. XV. Simler. Com. de Alp. Vigen. Com. in Cæſar, &c.*

Hic mons S. *Gotthardi*, multis verticibus conſtat, inter quos habentur, *Mons Furcæ*, Germ. die *Furcken*, a bifurcato, & in duos vertices diviſo ſummo jugo, nomen habet. Hic mons aſper eſt valde, nec inhabitatur, limes eſt inter *Uranios* & *Valleſianos*, & ex eo *Rhodanus* oritur. *Munſter. Coſin. Lib. III.* refert olim vocatum *Juberum*, & *Coatum*, aut ſecundum alios *Urfellum*. Non longe ab hoc eſt mons *Grimſel* aut *Grimſula*; continuus eſt *Furcæ*, & ſub *Lepontiis* quoque comprehenditur: Vallem *Haſelam* ſub ditone D. D. *Bernenſium*, a *Valleſianis* dividit; iter admodum arduum & aſperum eſt per *Grimſulam*. Inter *Lepontias* quoque numeratur mons *Lucumonis*, (Germ. *Luchmanier*) hoc nomen a quodam *Lucumone* Tuſco accepit: dicitur etiam *Mons S. Barnabæ*, ubi eſt rupes *Cadelin*, de qua poſtea *Cap. XI.* hic mons *Rhætos* a *Lepontiis* diſtinguit.

De Alpiſus Rheticis.

Succedunt Alpes *Rhæticiæ*, a *Rhætis* populis eas incolentibus, dictæ: de his apud veteres frequens mentio. *Tacitus Hiſt. Lib. I.* *Rhæticorum jugorum* meminit, hos montes *Merula*, a *Como Veronam* uſque extendit. *Rhæti* (inquit *Strabo Lib. IV.*) *ad Italiam ſpectant ſupra Veronam & Comum.* Dicit *Marſianus*, Alpes *Rhæticiæ* agro *Tridentino* adjacent, ut & *Veronenſi*, quibus ex Italia in *Sueviam* & *Auſtriam* iter eſt. Plurima autem ſunt *Rhæticiarum Alpium* juga, inter ea principem locum tenet, ſecundum pleroſque, mons *Adula*. *Strabo Lib. IV.* *Ἀδούλην* *Alpium* partem facit: *Guarinus* in *Strabonem* vitioſe legit *Diaduellam*. Ex hoc monte *Strabo* & *Ptolomæus* *Rhenum* deducunt; illius ſummitas vocatur Germanis *der Vogel*, aut *Vogelberg*, *Rhætis colmen del olcello aut ocello*,

vel *Monſted del vecello*, Italis monte *del Vocello*, ut annotat *D. Gaudard.* ſecundum alios mons *S. Bernardini*, per quem a *Rhætis Bellizonam* itur, *Bralium* vocat ſimplicitas vernacula, ut ait apud *Simler. Alciatus. Vuillichius in Tacitum*, accolis dici, *Etzal*, refert; non oportune in lacus *Larii* deſcriptione, *Grajas* appellari *Jovius* ſcribit. *Sprech. Pall. Rhæt. Lib. VII.* montem *Aviculam* vocat, unde *Rhenus* poſterior oritur: in loco ſcaturiginis quondam ſacellum fuit *Nymphis* dicatum, cujus adhuc veſtigia cernuntur, referente eodem *Sprech.* Sunt & alii, qui *Adulam* ſub *Lepontiis* collocent, inter quos eſt *Vigenerus*, qui *Gotthardi*, *Criſpaldi*, *Lucumonis* montes ſub *Adula* comprehendit, & *Adulam* aut *Adyam*, ut etiam legit *Alciatus*, inacceſſum ſignificare dicit. Sic *Vuillichius: Adula ita monti S. Gotthardi connectitur continenti quidem jugo, ut ſit ſummarum Alpium veluti brachium aut cornu.* *Guillimannus* quoque *Adulam ſummarum Alpium* ſive *S. Gotthardi* orientalem partem facit. Parum vero refert hoc, cum *Alpes Rhæticiæ & Lepontiæ* vicinæ, imo conjunctæ ſint.

Spluga aut Speluga mons (a *Spluga* vico celebri in primo *Rhætorum* fœdere) *Adulæ* proximus eſt. Hujus mentionem facit *Jovius Lib. XV.* Latinis ſcriptoribus *Urfulus* vel *culmen Urſi*, *Rhætis*, *Colmo del Orſo*, Germanis *der Urfeler oder Splugerberg*, *Vigenero S. Bernardini* mons, quibusdam etiam *Avicula*, dicitur. In hoc monte columnam *Julii Cæſaris* oſtendi, ait *Simler. Com. de Alp.* Ad illius radicem fl. *Liro* oritur vallem *Clavennensem* interſecans; huic valli ad orientem adjacent montes, *Furcula* & *S. Jori*.

Rhætico mons inter altiffimos a *Mela Lib. III.* nominatur; eum in finibus *Rhucantinorum* collacat *Mercator*: a *Rhæto Tuſcorum Duce*, denominatum vult *Simler. Com. de Alp.* *Tſchudus Prättigöwerberg* appellat, qui in *Helvetia* eſt, de eo ſic in *Tacit. Germ. Althamerus. Rhætico mons, apud Pomponium Melam, eſt jugum illud Rhæticiæ primæ inter fines Curienſium & Valleſianorum, Helvetiis imminens, cui adhærens vallis vetuſti nominis reliquias ſervat: vulgo enim Braetigow (vicum habens Penatium) id eſt Rhætorum ager, pagus aut vallis pro Rhæticone appellatur, puto inſuper Pomponium, Braetigow, ad Romanæ linguæ figuram in Rhæticonem deſlexiſſe, dicitur præterea vallis Montafum à Comitibus de Sonnebergo, quibus paret.* *Secundum longitudinem* hic mons extenditur uſque ad *Estiones*; ab uno illius latere eſt vallis *Druſiana*, quam mediam ſecat fluvius *Langarus*, qui in altiffimo *Rhæticonis* vertice (ſelva *Rhæta*, quaſi ſylva *Rhæticiæ* dicto) oritur, videantur *Sprech. Pall. Rhæt. Lib. IX. & Altham. de variis Rhæticiarum Alpium* nominibus.

Supra de *Penninis Alpiſus* locuti ſumus, quæ ſunt inter *Valleſianos* & *Salaffos*: ſunt & aliæ, quas *Tacitus* juga *Pænina* nominat, quibus ex Italia in *Noricum* & *Germaniam* iter eſt, referente *Marſiano*. Loquitur quoque *Ptolomæus* de *πείνοις* *Alpiſus* a *Penninis* diverſis, quæ Italiam a *Rhætia* ſeparant, ſuntque inter *Rhæticiæ* Alpes & *Ocrum* montem, ad fl. *Lyci* fines poſitæ: has a *Pennone* *Noricorum* Rege, dictas ait *Aventinus*, illas etiam *Bojas* nominans, addensque ab eodem *Pennone*, nuncupatum *Penninum* montem (unde oriuntur *Atheſis* & *Rhenus*) quem vulgo *Venuſticum* dicunt, iſtas autem Alpes his verbis ita deſcribit. *Vindelicia, quam jam Bojariam nominamus, clauditur ab aſtro perpetuis montium jugis, & hoc dorſum a Lyco ad Oenum pertinet, quod amplius ſi anfractus ſequeris, centum & viginti millia paſſuum percurrit; quod ſi hiſce quincuncem deſerſeris, reliquum eſt recti itineris intervallum.* Alpes a *Ptolomeo* *Penninæ* (aut potius *Pæninæ*)

mancupantur, sicut celsissima undique prærupta, & abscissæ rupes. Cacumina perpetua nive albicant, longe, late ad quadragesimum, & amplius lapidem a peritis discernuntur. Alpium quas *Aventinus* describit, inquit *Simlerus*, summa juga a nostris nominantur, de *Arliberg* oder *Albelen* (ab *Aquila* nomen habent) item *venustus mons Binstermüntz*. Atque, inter *Oenum* & *Lycum*, isti montes longe procurrunt, & vallem efficiunt, quæ a Germanis *Inthal*, vocatur: hanc idem *Simler. Desc. Valles. Lib. II. & Com. de Alp.* Pœninam vallem, (rectius *Oenina* diceretur) quæ a Rhætiæ prolegato regebatur, esse ex quadam quæ *Floreni*, in agro *Veronensi*, visitur inscriptione, arbitratur.

Alpium Helveticarum pars est *mons Albus*: jacet is inter *Tigurum* & *Tugium*; & est ubique pascuus: hujus mentio fit in literis quibusdam *Ludovici*, circa annum septingentesimum. Hunc *Rapertus* *Thuricensis*, *S. Galli* monachus *Albicum* nominat. *Simler. MSC.* Apud *Lucernates* mons est quidam *Lucernæ* urbi imminens, dictus *Mons fractus* & *Pilati*, ubi est caverna quædam, de qua *Cap. Præced.* & *lacus Pilati*, de quo suo loco. Certissima ex hoc monte, tempestatum indicia petunt *Lucernates* annotante *Simlero, Com. de Alp.* hunc montem descripsit *Gesnerus*. Si quis plura, sive in genere, sive in specie de *Alpibus* scire cupiat; *Simlerum* illas peculiari libello docte describentem, *Merulam* illius Epitomatores, aliosque quamplurimos consulat. Hodierna diversorum *Argoviæ* montium nomina, ad peculiarem locorum descriptionem referre oportunius est.

CAPUT IX.

De Helvetiæ Sylvis.

DE montibus hætenus; Sylvas quod attinet, tantus est earum varii generis numerus, ut omnium nomina, vix quis enumerare aut commemorare queat. Nota satis insignis illa Germaniæ sylva, quæ communiter *Hercinia*, ab *Hercino* Germaniæ monte, ut *Marliano* placet; aut *Hartzinia*, ab *Hartz*, id est, resina, secundum *Ammianum*; quibusdam corrupte *Martiana*, *Eratostheni* *Orcinia*, Germanis *Schwartzwaldt*, *Gallis*, *la forest noire*, dicitur. Afferit vero *Mercator*, illam se in *Helvetiam* usque extendere, & *Helvetiæ sylvas* illius esse portionem, ac veluti brachia quædam, quamvis modo hic, modo illic diversa accipiant nomina. Sylva, quæ prope *Zoffingam* est, dicitur *Bonwaldt*; profert hæc abietes procerissimas, centum & triginta pedibus longas, quæ secunda *Arula*, per *Rhenum* in mare, ad construendos navales malos transmittuntur, vide *Munst. Lib. III.* Reliqua *Argovia* frequentes habet sylvas, de quibus in speciali illius descriptione. In *Vallesia* duarum sylvarum meminit *Mercator*, unam vocat *Melebach*, prope *Arnen*; alteram *Perfirwaldt*, prope *Perigard*: sunt autem sylvæ per totam *Helvetiam* crebræ satis, sive in locis montanis, sive in planis. Insignis quoque ea est sylva, quæ per mediam fere *Vaudi* regionem, longe lateque porrigitur, dicta vulgo *Jorat*, forsitan quia cum *Vaudi* editiora loca occupet, & montem quasi referat, sit velut alter, aut quasi minor *mons Jura*. Alias reticeo, quarum communiter nomina ab oppidis aut pagis vicinis desumuntur. Cum autem *Helvetia*, sive in montibus sive in planitie varias ha-

beat sylvas, varii quoque generis arbores alit, de quibus aliquibus aliquid hic dicere, opportunum erit.

Castanearum non exiguæ sunt sylvæ apud *Rhætos*, qui siccitas adversus famem, magno pauperum commodo recondere didicerunt: si enim recte, ac ex arte siccatae fuerint, siccae pariter & elixæ esui aptæ sunt, panisque ex illis in plebis usum coquitur, ut ait *Simler. Com. de Alp.* Sunt quoque alibi castanæ in *Helvetia*, maxime apud *Antuates*, & in præfectura *Nevidunensi*, ditionis *D. D. Bernensium*.

Sunt & *Querceta* variis in locis, unde quercuum usus, ob ligni firmitatem, in ædificiis construendis est. Sic *Berna*, in *Querceto* primo, a *Berchtoldo Zæringiæ* Duce ædificari cœpta est ex quercubus. Glandes mirifice ad faginandos porcos inserviunt, unde magna utilitas; famis quoque tempore, apud pauperes in usu sunt. Ligno, in quercu nati visci, pro amuleto adversus comitalem morbum nonnulli utuntur, & similiter contra sanguinis undequaque eruptiones; sed exiguo, imo nullo cum fructu aut successu, sicut monet *Dodon. Pemp. VI. Lib. IV. Cap. III.* In veterum quercuum caudicibus enatum *Polypodium*, apud Medicos magni æstimatur, & aliis præfertur.

Inter glandiferas arbores annumerat *Dioscorides Fagum*, quamvis *Quernæ* glandi nihil simile fructus habeat. Egregiæ procerarum fagorum sylvæ, in *Helvetia* reperiuntur. Lignum ad ignis usum optimum est; illius cineres ad vitri compositionem utiles, scribit *Petrus Crescentius*. Interiores fructus nuclei, sapore cum levi adstrictione dulces, feruntur renum ex calculo dolores, si edantur mitigare, & ad calculorum ac arenularum faciliorem exitum, prodesse; *Columbæ* ac turdi his delectantur, horum pastu sues faginantur, muribus ac sciuris gratissimi sunt.

Inter montanas arbores a *Theophrasto* enumerantur abietes, pinastri & piceæ; constat autem experientia, non solum has arbores in *Alpibus* felicissime provenire, sed & in locis planis, illarum enim sylvæ per totam *Helvetiam* frequentes satis sunt, verum montanæ ob majorem materiæ firmitatem, sunt præferendæ, sicut ostendit *Simler. Com. de Alp. pag. m. 322.* De variis resinis tum aridis, tum liquidis, ut & de pice, vide apud *Plinium* *Lib. XVI. Cap. X. & passim.* *Galenum*, *Dodoneum* & alios, ex conis seu strobilis, quidam civis *Laufannensis*, oleum stillatitium conficit, quo adversus varios morbos feliciter utitur. In resina & pice colligenda maxime dant operam, vallis *Galangascæ* apud *Rhætos* incolæ, unde se, familiasque suas alunt, *Simler. Com. de Alp. unde quoque resinarii dicuntur Guillim. de Reb. Helv. Lib. IV. Cap. II. p. 430.*

Inter coniferas arbores, non contemnenda videtur *Larix* *Theophrasto* & *Græciæ* ignota, *Alpibus* nostris propria, quarum ingens copia est in sylvis apud *Vallesianos*, & *Rhætos* præcipue. Illius lignum in tempestatibus firmissimum, adversus cariem illæsum, ad ædificia aptum, visu pulchrum, odoratu suave, & contra lepram efficax, habetur. Resina larigna, in officinis *Terebinthinæ* loco divenditur, quod jam sua ætate factum *Galenus* refert. Fungus quidam in larice nascitur, vulgo *Agaricum* nominatur. *Plinius* *Lib. XVI. Cap. VIII.* Galliarum arbores maxime glandiferas ferre *Agaricum* dixit, sed fallitur, non enim glandiferæ, sed coniferæ, & quidem inter has sola *larix*, quæ non in *Gallia* hodierna, sed in *Helvetiæ* & *Italiæ* *Alpibus* crescit. *Agaricum* autem adversus capitis do-

lores prodesse dicit Plinius Lib. XXV. Cap. VI. viscerum obstructions expurgat, lumbricos pellit, aliisque morbis medetur, ut Medici testantur. Obiter hic notandus duplex *Plinii* error. 1. enim folia amittit autumnis, quod non cognovit *Plinius*. 2. Laricem non comburi igne, dixit idem *Plinius* Lib. XVI. Cap. X. quod etiam de castro Tarigno a Cæsare oppugnato refert Vitruvius: sed hoc falsum esse experientia comprobatur, a nullo enim alio ligno magis liquefiunt metalla, ut in Tridentinis montibus videre est; omnium *laricis* carbones ferrariis officinis utilissimos scribit *Matthioli*: apud Vallesianos non alia in foci usum ligna, multis in locis adhiberi tradit *Simler*. *Com. de Alp.*

Platanus Italicæ advena & peregrina, sicut ex *Plinio* Lib. XII. Cap. I. videre est, in Helvetia communis est; illius proprietates vide apud eundem, *Plin.* Lib. XXIV. Cap. VIII. *Fraxinus*, ita serpentibus infensa est, ut nullas illius umbras ferre possint *Plin.* Lib. XVI. Cap. XIII. Experientia sibi compertum scribit *Plinius*, fraxini fronde & igne clausum & circumdatum serpentem, per ignem potius quam per fraxinum, evasurum. Hinc summa naturæ benignitas; floret, antequam serpentes egrediantur, nec ante conditos folia demittit, pauci imo nulli sunt serpentes ubi fraxinorum est copia, ut apparet quibusdam in Helvetiæ locis, ubi multæ sunt fraxini. Sed hæc de arboribus quibusdam dicta sufficiant.

CAPUT X.

De Helvetiæ fontibus.

Sequitur nunc, ut pro instituti nostri ratione, quibus fontibus, fluviis, & lacubus, Helvetia nostra decoretur, videamus. Nulla sane est regio, præter Helvetiam, quæ tot aquis gaudeat. Fontibus, amnibus ac lacubus, non esse similem Helvetiæ nationem, existimat *Glarean*. in *sua Paneg.* Lacus enim navigabiles viginti quatuor & ultra fluvii sex numerantur, fontes vero innumeri. Hujus aquarum crebritatis causam indicat *Seneca*, Lib. Nat. *Quest.* III. *Constat*, Germaniam, Galliamque, & proxime ab his Italiam abundare rivis & fluminibus, quia celo humido utuntur, & ne æstas quidem imbris caret. Hoc certe de Helvetia maxime verissimum est, ut experientia patet: Regio etiam ipsa maxima ex parte montana frigidior est, & montes quam sæpissime nubes, pluvias, aut nives emittentes: attrahunt ita ut recte dixeris, cum *Silio*:

Abeunt in nubila montes; aut cum Virgilio.

--- *Sæpe cadunt de montibus imbres.*

Unde *Placidius Placentinus*, *nubiferas Alpes* vocavit.

Hæc aquarum copia, etsi quandoque, ob locorum aquis vicinorum inundationes, noxia sit, piscationi tamen utilis est, irrigandis pratis, atque vehendis oneribus & mercibus oportuna.

Fontes eosque innumeros & maximos habet Helvetia, ita ut passim obvii sint (maxime vero in illa valle, montiumque tractu, quæ *Emmenthal* dicitur) & illos in summis montibus reperias. Si quis in præcipuorum Europæ fluviorum origines inquirat, eos in Helvetiorum montibus quærat. Suas Helvetia aliis nationibus communicat aquas, imo suas cum illis, ad externos populos, sordes amandat. Quoniam vero tot, sive in planitie, sive in montibus, fontes re-

periantur, dignum est, ut, unde orientur, indagemus. Ab aquis pluvialibus fontium scaturigines voluere nonnulli; sed illæ sufficere non possunt, non raro enim per multum tempus deficit pluvia, & quæ infra pedes decem decidit, terram non madefacit, *Seneca* Lib. III. Nat. Cap. VII. In siccissimis tamen locis, puteis in altum actis, per ducentorum & trecentorum pedum spatia uberes aquarum venæ inveniuntur. Ex montibus etiam & faxis erumpunt flumina, quibus nihil pluviae conferunt. Ex terra in aquam mutata fontes provenire scripsit *Seneca*. Sed contra facilius aqua ob suam densitatem in terram mutari posset, ut ait *Jonst. Thaum.* p. 64. Ex aëris vaporibus in terram conclusis, & eorum frigore condensatis, fontes nasci, sensit *Aristoteles*: Quod vero vaporibus esset opus ad unicum saltem fluvii constitutionem? & perpetuas dari causas necessum est, perpetui illius aquarum fluxus, sicut loquitur *Sperling*. *Inst. Phys.* Lib. IV. Dicendum ergo per subterraneos canales, & terræ venas, instar sanguinis animalium, e mari fontes manare, quibus solum mare sufficit. Sicut autem maris origo a Deo est, *Gen. I. v. 9. 10.* ita mare fontium, rivorum, fluminum hospitium, caput & origo est. *Eccl. I. v. 7.* omnia flumina properant ad mare, nec tamen mare impletur; quocumque loci flumina properant, eodem revertuntur propere. Unde *Psalmes*, *Psal. CIV. v. 9.* loquens de marinis aquis, *Terminum opposuisti, ne transeant, ne revertatur ad operiendum terram*, postea addidit, *v. 10.* *Qui emittit fontes per valles, ut inter montes ambulent.* Talis ergo est fontium a Divina potentia, origo; de ascensionis modo maxima inter Physicos controversia; vide quæ ex *Thoma Lydiat Anglo* habet *Jonstonus*. Maximum autem est Divinæ Providentiæ beneficium, quod tot, atque diversi generis fontibus abundet Helvetia; varie autem illius fontes distingui possunt: vel enim alii sunt perennes, alii temporarii; alii frigidi, alii calidi; alii dulces, alii aciduli, falsi, sulphurei, &c. alii salutare, alii noxii, &c.

Cum autem magna hæc in aquis varietas, Divinæ sapientiæ ac potentiæ sit index, non mirum est tot qualitibus ac peculiaribus viribus aquas gaudere: probabile quibusdam videtur, istas aquas, aliis atque aliis atomis repletas esse, quarum beneficio nunc sympathiæ, nunc antipathiæ, nunc corruptiones, nunc generationes, aliaque ejusmodi fiant. De aquis mineralibus dignus est *Sperlingii Inst. Phys.* Lib. IV. locus, qui hic adscribatur. *Parum erat* (inquit ille) *aquam detergere sordes, gignere fruges, producere olera & arbores.* Potiora adhuc potentiæ aquarum ponenda erant exempla. *Quid acidula, acridula, salsidula, dulcidula?* *Tanta eis inest vis, ut calamo satis depingi nequeat. Calefaciunt, siccant, attenuant, solvunt, penetrant, appetitum excitant, ventriculum confortant, obstructions viscerum aperiunt, lapides in renibus & vesica frangunt, homines ex ipsis mortis faucibus eripiunt.* Et cum commemorare vires nihil habeat sapientiæ, an causam rei possimus, tentandum. Hæc autem non in aquarum alteratione, sed in mineralium commistione querenda. Mineralis aqua tunc oritur, cum minera aliqua, sub specie halitus, vaporis, aut tincturæ, cum aqua conspirat. Hinc pro multiplicitate mineralium multiplices sunt minerales aquæ. Et cum multiplex paucorum etiam mineralium fieri soleat mistio, innumerabiles pene fiunt aquæ istæ. Quodnam vero in specie cum aqua conspirat minerale, docet effectus. *Aluminosæ aquæ vulnera sanant & ulcera, aratae profunt oculis, nitrosæ feminas reddunt fecundas, sulphuratae vitiligines tollunt, & impetigines sanant, salsa leviter cutem mordent, aluminosæ mordent & adstringunt.*

Nunc

Nunc ad admirandas Helvetiæ aquas accedendum. De perennibus fontibus, iisque puris & potui utilibus, non est quod hic agamus; de temporariis aliquid dicendum; sunt autem illi in duplici differentia, vel enim cessationis causa patet, vel latet, aut saltem non ita cognoscitur bene. Notandum vero in Alpibus non omnes fontes a mari suam originem trahere, sed multos a pluviis, nivibus & glacie solutis dimanare, unde propterea deficient, cessante causa. Cum enim Alpes magnum ac vastum corpus habeant, contingit in illis, velut in gremio aut sinu aliquo, pluviae ac nivium copiam affervari, nec possibile est quamplurimis in locis pluvias aut niveas aquas evacuari, unde etiam fiunt in summis montibus stagna & laculi, qui cum per rivulos non effluent, id per meatus subterraneos, & rupium montiumque concavitates fiat, oportet. Atque inde varii in inferioribus locis, fontes oriuntur. Experientia quibusdam locis hoc demonstrare videtur: si enim hyberno tempore non altæ cadant nives, si verno mature liquefactæ fuerint, si æstas pluviis non infesta, si Sirius arferit, videas tunc multos fontes ex montibus, ubi nullæ remanserunt nives, ortos maxime in canicula deficere, postmodum accedente pluvio tempore, aquas suas iterum emittere. Audivi quoque a fide dignis Montanis aliquando lignum ferra sectum, in quoddam stagnum, seu, ut illi vocant, lacum, in summo, apud Fryburgenses Helvetios, monte situm, conjectum fuisse, quod per fontem in ditione Bernensium, ab illo stagno duobus milliariibus Germanicis diffitum, cum aqua effluerit. Verum etiam est, vivas esse scaturigines, quæ aquæ nivalis confluxu augeantur: unde cessante nive minores existunt. De aquis autem niveis & earum qualitatibus vide *Simler. Com. de Alp.*

Sunt vero fontes, quorum temporarius fluxus admiratione non caret. *Non præterierim*, inquit *Schwizer. Desc. Helvet. fontem in valle Hasela* (vulg. *Haslilandt*,) *in monte Engstlen nominato, haud procul ab Arolæ fontibus, qui nullo anni tempore fluere consuevit, præterquam Julio, Junio & Augusto mensibus, cum pecora & armenta ibi pascuntur: fluitque certis tantum horis, mane & vesperi, quando a pastu ad potandum pecora abiguntur; & si quid impuri in eum immittas, fluere fons cessat, demumque post aliquot dies aquæ redeunt.* Sic de fonte Mariano apud Leucianos Vallesios, *Caspar Collinus Sedunus.*

Est præterea frigidus limpidissimusque fons non procul a maximo balneo versus meridiem, Deiparæ nomine insignitus, quoniam in Majo, vel saltem sub finem Maji proveniens in Augusto circa festum assumptionis Mariæ fluere desinit: cujus rationem affert his verbis. Fons hic originem ducere videtur a nivibus vel glaciibus illis perpetuis, quæ cum incipiunt liquecere, ut in Majo fit, aquæ earum per canales subterraneos eo defluunt, ibique ebulliunt, quum vero calor deficit sole averso, ut fit in fine æstatis, fons iste, suo cursu destituitur: promanat enim, cum ver est calidius, solito citius, &c.

Narrat quoque *Munster. Cosm. Lib. III.* Fontes Fabarianos apud Rhætos, vere aquas emittere, & autumno easdem sistere, crescere crescentibus herbis, marcescentibus vero paulatim deficere. Istis tamen adhuc mirabilior mihi videtur fons prope Aquileam (Aigle mandement sub ditione Bernens.) in inferiori parte vineti, ad montis pedes, qui aquas suas satis copiose, septimo quoque anno tantum per aliquot septimanas emittit, ut ipse aliquando vidi; vocatur ab incolis, *la Tare*: miror autem neminem adhuc hunc fontem observasse.

Sunt etiam varii fontes frigidi, in Helvetia, salutare. *Apud Glaronenses*, inquit *Simler. Com. de Alp. in monte Wepchio fons est frigidissimus, quem aquæ solutarum nivium & glaciei in sinum quendam collectæ conficiunt, in hoc incolæ sese contra varios morbos immergunt, idque tertio præ frigore namque diutius in aqua subsistere non possunt. Existimant autem hujus balnei usum aciem oculorum juvari, & auditum in senibus recuperari: Quidam vero in calidissimis febribus, & nonnunquam in dysenteria aquam frigidissimam, eamque potissimum, quæ ex glacie veteri soluta defluit, abunde ad vomitum usque bibunt, & ita sæpenumero liberantur.*

In Vispianorum, apud Vallesios, tractu, medicati quidam fontes aquæ frigidissimæ, ex durissimo saxo, tribus vel quatuor in locis profiliunt, ex venis partim cupreis, partim aureis; ut colligit *Caspar Collin.* Ventrem laxare, a materia quacunque interna purgare, oculos caligantes ob quamcunque causam sanare, & alias membrorum partes restituere feruntur. Teste eodem *Collin.* apud quem vide fufius; ut & quæ habet de gelidissimo ac limpidissimo fonte a Sanct-Surgo, in jura monte sub D. Bernensium jurisdictione, qui insignis, ac adversus varios morbos utilis, hætenus habitus est.

Sunt & aquæ acidulæ apud Rhætos. 1. In Fridiffi vallicula in tertio Rhætorum fœdere: vocantur aquæ federicæ, vel fiderianæ, a pago Fideris supra Jenatium; celebres sunt & tota Germania frequentatæ; cardiacis & ictericis aliisque internis morbis maxime conducunt; vide *Munst. Lib. III. Sprech. Pall. Rhæt. Lib. IX.* Præcipue vero elegans *Jacobi Eckholdi Medici Pindaviensis* de illarum viribus scriptum. 2. Prope S. Mauritium vicum in secundo Rhætorum fœdere, etiam acidulæ sunt, a Theophrasto Paracelso summo opere celebratæ. *Sprech. Pall. Rhæt. Lib. VII.* 3. Optimus acidularum fons apud Scolium in Rhætia extat teste eodem *Sprech. Lib. VIII.* Habet quoque Helvetia fontes falsos. In ditione D. D. Bernensium, apud Antuates, sunt fontes falsi in monte supra Aquileam, in loco communiter dicto *Pane*, qui ex rupe marmorea profilit, quia vero aqua dulcis falsæ miscbatur, multis impensis, per rupem arte concavatam conquisitus est fons aquæ dulcis, ut a falsa separaretur, quod an obtentum bene fuerit, nondum audivi. Unus ex fontibus falsis perit jam ab aliquo tempore, quod ex illa aqua falsa reliquum est, per canales, ad vicum *Roche* dictum, & duabus horis a fonte distantem, partim ducitur, ob ligni in coquenda aqua falsæ necessarii oportunitatem. Repertus fuit quoque alius falsus fons in montibus supra Bactiacum (Bex) sed loco inoportuno, ob terræ ruinas. Visitur etiam hodie in præfectura Sanensi, in valle Estivenfi (vulgo *Estivaz*, Germ. *Lesly*) fonticulus falsus, quo tamen nemo utitur.

Apud Rhætos non longe a Castro Taraspo, salsum fontem, a *Conrado Gesnero Medico*, & *Johanne Fabritio Montano*, versibus celebratum indicat *Sprech. Pall. Rhæt. Lib. VIII.* Apud Vallesianos, in conventu seu Defeno Sedunensi, Salsularum fons ante annos aliquot inventus fuerat, ut ait *Simler. Desc. Vall. Lib. I.* Sed hodie negligitur, tum quod sal illud non multum probetur, tum quod maximi, in separanda aqua dulci, a falsa faciendi sint sumptus.

Sulphurei fontes in Helvetia sunt varii. 1. In ditione D. D. Bernensium, fonticulus quidam sulphureus est in eadem valle Estivenfi, de qua modo sermone fecimus. Meminit *Collin.* fontis supra arcem

Nobilium de Blonay, in præfectura Viviacensi, albicantis, ac vehementer sulphur olentis, & adversus scabiem optimi. Apud Yverdunum fons olim celebris sulphureus cernebatur, sed temporum injuria, & hominum negligentia pene exolevit, ita ut pauca illius reperiantur vestigia; ajunt hodie, multos ibi esse serpentes.

2. In ditioe Fryburgensium prope pagum, vulgo dictum *Chermay*, in montibus situm, satis magnus visitur fons sulphureus, in quo lignum immersum sulphure super inducitur, atque sic flammam edit & odorem sulphureum. Alios esse per Helvetiam sulphureos & frigidos fontes, non dubito, sed mihi nondum cogniti sunt. *Ad thermas* quod attinet, maxima ex parte sulphureæ sunt, quales Brygeneses, Badenses, Alvanienfes: de his & aliis, apud Helvetios eorumque fœderatos breviter agemus, prius aliquid de thermarum calore dicturi. *Aristoteles* thermarum calorem a fulmine provenire existimavit, sed vis fulminis pestifera, qua ratione thermis vim salutiferam possit conferre? *Bartholinus de aq.* Subterraneo igni adscribit.

Horslius de Nat. Therm. Nativo terræ calori, seu cuidam calido spiritui. *Senertus scient. Nat. Lib. IV. Cap. X.* hoc fieri dicit a duabus aquis ad tactum frigidis in concursu ob spirituum repugnantiam incalescentibus; quod animadvertitur in oleo Tartari, & spiritu Vitrioli, item Tartari & aquæ fortis: quæ etsi ad tactum sint frigida, tamen si misceantur, incalescunt, & quidem ita, ut si repente aquæ forti, in qua ferrum solutum est, oleum Tartari infundatur, non solum ebulliat, sed & flammam mixtura concipiat. Hæc postrema sententia multis aridet magis. In thermarum enumeratione ordinem regionum sequemur, ita ut nobis aliæ sint thermæ proprie Helveticæ, aliæ Rhæticae, aliæ Vallesianæ.

Thermæ Badenses, non solum ob salutarem earum usum, sed ob loci amœnitatem & oportunitatem celebres sunt; ita dicuntur ab oppido hodie nominato *Baden* Germanice, quæ vox balneum sonat: oppidum illud amœno salubrium aquarum frequens dicit *Tacitus Hist. Lib. I.* Sunt autem thermæ infra oppidum prope pagum, qui ad illarum usum constructus fuit: ibi varii sunt fontes calidi, tum prope fl. *Ursam*, tum & in ipso fluvio: sulphuris multum, aluminis parum habent; harum thermarum descriptionem vide apud *Munster. Cosm. Lib. III.* Apud Tigurinos multum olim deferebatur utique Vulturino & Urdorffensi balneo, quorum illud Magnus Bullingerus ex usu haud obscure commendabat, ut habet *Cl. D. Hotting. Meth. Leg. Hist. Helv. p. 242.*

Apud Rhætos sunt etiam variæ thermæ. Primum inter eas tenent locum Fabarianæ, ita dictæ a Monasterio Fabario, aut apud fabarias (ut habet *Munster. Lib. III.* qui illas accurate satis descripsit) Germ. Pfavers. *Locus celebris factus est*, inquit *Sprech. Pall. Rhæt. Lib. III. propter saluberrimas thermas ibidem prope, in vasto ac deformi, horribilique aspectu antro, Friderici II. Imp. tempore, ab aucupe quodam (der Vogler) dicto, ex familia Alto-Balconorum nato, dum corvorum sylvestrium nidos indagaret, repertas.* Nullus in illis est odor ingratus, sulphur, aut nitrum redolens; procedunt siquidem ex venis auri & cupri teste *Munster.* Has egregie descripsit *Theophrastus Paracelsus*, & postea carminibus illustrarunt, *Carolus Pascalus.* Galliarum Regis apud Rhætos Legatus, *Johannes Gulerus a Weineck*, Eques Auratus.

Thermæ Alvanienfes, seu Alvonovanæ a vico Alvanio vel Alvinovo, *Alfenau*, in tertio Rhætorum

fœdere, dictæ sunt; sulphureas, mulieribus, & febre diuturna laborantibus maxime conducentes esse testatur *Sprech. Pall. Rhæt. Lib. IX.* Apud Baidenum, in valle Leguntina, in primo Rhætorum fœdere sunt balnea pro febricitantibus admodum salubria. *Sprech. Lib. VII. Pall. Rhæt.* Non longe a pago Lacuprato (*Seewyfs*) in Alpibus est locus dictus Cany balneis admodum salubris, fœminis præsertim sterilibus celebratus. *Sprech. Lib. IX.* In valle Telina saluberrimæ conspiciuntur thermæ, nomine S. Martini insignitæ; quæ podagricis præsertim, Ischiadicis, sterilibus mulieribus, aliisque frigidis morbis conducere existimantur: de quarum mirabili virtute, *Casspar Ser-mundus Medicus & Gulerus* fufe scripserunt.

In *Vallesia* thermæ sunt tum apud Leucenses, tum apud Brygianos. Leucenses seu Leucianæ a præcipuo hujus conventus pago *Leuca*, Leuck, denominantur, quamvis a Leuca duabus horis distent: sunt illæ in loco aditu difficili, rupibus arduis, & horrendis circumdato: fontes quinque præcipui diversis locis scaturientes sunt, iique calidi, nullius odoris, per cupri & auri, cum aliqua calcis portione, mineras defluentes. Istarum thermarum vires & descriptionem amplio-rem pete ex *Munster. Lib. III. & ex Collino.* Brygentes thermæ, a Bryga vico dictæ sunt, a quo tamen occidentem versus mille & quingentis passibus distant: harum aqua limpida & calida est, sulphur valde olens. Ex proximi montis ruina periisse ante aliquot annos, audiveram, an restitutæ fuerint, nescio. De his vide etiam supra dictos, *Munst. & Collin. & Simler. de Vall.* Est etiam in Veragris prope destructum oppidum Schellon aut Sallion, quidam fons tepidus, scabiem sanans. Referunt Historici, nigredinem contrahere, quidquid *Sibari* aspersum fuerit; & *Clitumnum* Umbriæ potum candidos boves facere: Certum apud Vallesianos, fontem esse, in conventu Vispiano, in valle Sas, in quem lapides conjecti rufotinantur colore, hic fons tepidus est; terra quam suo delapsu attingit & conspergit, rufa fit; propterea Germanice ab incolis dicitur *der Rothbach.* *Collin.* In Alpibus Engadinorum fons est, qui quæquæ fluit, omnia rubro inficit colore, terram, arenam, lapides, &c. hoc etiam mirus quod calculo laborantibus & leprosis mire proficit; a Paracelso commendatus. *Frey.*

De aquis utilibus & salutaribus diximus: Noxiis quoque non prorsus caret Helvetia. Nos hic, quæ *D. Hottinger. Meth. Leg. Hist. Helvet. pag. 240.* ex aliis authoribus habet, brevitatis ergo afferemus. Sunt aquæ, quarum potus, vel gutturosos, vel alio modo vitiosos reddit, præsertim in *Vallesia*, vide *Simler. Descr. Vall. Lib. I. & Dan. Eremit. in Descr. Helvet. p. m. 499.* Negat tamen aquæ vitium esse, quod & divitibus raro aquam bibentibus eveniat. Quasi non alio modo aqua nocere queat, quam potu? Verba authoris sunt: Sunt & in his vallium nonnullæ strumosæ dictæ, eo quod earum incolæ grandibus sub gutture strumis sint, aquarum id vitio fieri autumant, falsa ratione; cum & idem divitibus, aquam perraro bibentibus, eveniat: nugantur alii, implere pituita artus & inflare aquas venis metallorum infectas. Ego incertas rei causas, in medio relinquam: nisi quis & loci vitio adscripserit; cum eadem ratione naturæ, iisdem in locis sint & pagi, fatuis referti, nullo cibo humano, quidam & stercore & excrementis, alii fœno pascuntur: nudi etiam per hyemem incedunt: sono magis quam sermone utuntur, quippe qui a nullo mortalium intelligatur. Monstratur tamen & fons in agro Tigurino, paulo supra, qua Taurus Rhe-

Rhenum ingreditur (Flaach vocatur; non Ilacah, ut est in notis *Dan. Erem. pag. 530.*) cujus aqua hausta, strumosos efficiat; & in Cicera valle amnis qui fatuos ac stolidos: Quarum rerum causæ in occulto latent, hæc *Hotting. Plinius Lib. XI. Cap. XXXVII.* Strumas vitio aquarum tribuit: Aquas autem illas venenatis quibusdam atomis repletas esse, ita ut quamvis limpidæ videantur non tamen magis puræ sint quam urina aut lixivium, probabile est.

CAPUT XI.

De Rhenio.

IN genere aliquid de fontibus diximus. Nunc aliquid de fluviis dicendum. Sunt autem illi vel majores, vel minores. Majores vocamus, in quos alii rivi cum suorum nominum amissione influunt, inter hos *Rhenum & Rhodanum* censemus; quibus quoque *Arulam* adjungere liceret. De Rhenio hoc capite. *Rhenus* a Græcis Scriptoribus, dictus est *ῥῆνος*, Latinis *Rhenus & Rhenum* in neutro genere, ut patet ex *Horat. de arte Poët.*

Aut flumen Rhenum, aut pluvius describitur arcus. Germanis dicitur der Rhein vel Rhyn. Gallis le Rhin. Batavis de Ryn. De hujus ortu varie loquuntur veteres Historici & Geographi: quidam generalius, specialius alii illum describunt. *Tacitus Lib. de Germ. Rhenus Rætivarum Alpium inaccesso ac præcipiti vertice ortus, &c. Dio Coccejanus Lib. XXXIX. Rhenus ex Alpibus Celticis paulo extra Rætiam oritur. Generalius adhuc Mela Lib. III. Cap. II. Rhenus ab Alpibus decidens, &c. Cæsar Lib. I. bel. gal. Rhenus oritur ex Lepontiis qui Alpes incolunt. Strabo Lib. IV. Apud Nantuates Rheni sunt fontes in Adula monte. Marlianus; Rhenus Germaniæ fluvius non longe a Danubii & Rhodani fontibus, & fere in medio eorum oritur ex Lepontiis. Sed hæc sententia Marliana errore non vacat. Melius Guilliman. Rhenus ex monte Adula, qui pars orientalis summorum Alpium, sive S. Gotthardi, est, oritur. Patet ex Tacito atque Mela, præcos Romanos, unum tantum istius amnis fontem agnovisse: hodie tamen duo noscitantur ortus, duoque alvei, cognomento anterior & posterior (*Vorder Rhyn und Hinder Rhyn*) 43. m. p. separatim fluentes, ut ait *Willichius in Tacit.* Tres vero Rheni fontes statuit *Vigenerus in Cæsar. post Simler. Com. de Alp.* Rheni anterioris fons ex monte *Crispalto*: Rheni medii ex monte *Lucumonio*, ubi ex rupis cacumine *Cadelin* dicto nascitur amnis *Erode*, qui progrediens *S. Barnabæ* montem versus, exinde *Rhenus medius* dicitur: Rheni posterioris ex *S. Bernardini* monte, fontes oriuntur. Unde *Cluver. eos errasse ait, qui Virgilium de his locutum credunt Aeneid. 8.**

Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis. Tales sunt Rheni fontes. Medius cum anteriori miscetur infra *Ilantium*; anterior vero & posterior concurrunt infra *Retzuns*: Exinde *Rhenus unicus* alveo continetur, donec lacum *Brigantium* appropinquans bipartiat: sic enim *Vadianus in Mel. Lib. III. Lacum Acronium gemino alveo ingreditur, quorum alterum vetusti Rheni cognomine, vocant accolæ, palustri effigie adeo tardum, ut quam in partem eat observes vix: alterum Rheni nomine plenis ripis, tanta vi, undas emittentem, ut candidus amnis fluxus, suum inter cæruleas lacus undas iter, in multam a littore distantiam retineat. Notandum vero, quod Mela ait Lib. III. Cap. II. Prope a capite*

*duos lacus efficit Venetum & Acronium. Dicit ille, prope, maxima est distantia a Rheni fontibus ad lacus influxum usque, sicut eam ad XC. m. p. refert Cluver. A fontibus autem suis ad anterioris & posterioris confluxum magis orientem versus respicit, postmodum ad septentrionem incurvatur, donec lacum Cellensem egressus, ad occidentem cursum dirigat, varias urbes alluens: ab urbe vero Basilea in septentrionem, quandoque in occidentem parum profuit; quo respexit Tacitus: Modico flexu, inquit ille, in occidentem versus septentrionali Oceano miscetur, & Dio Lib. XXXIX. Versus occidentem profluens ad sinistram Galliam ejusque incolas, ad dextram Celtas dividit; tandemque in Oceanum exit. Hoc vero de universo ejus cursu, aut maxima parte intelligendum esse vult Cluver. Lib. II. Cap. XL. Sic igitur Rhenus ad Lacum Constantiensem usque, Rhætos ab Helvetia; ab illo lacu Basileam usque Helvetios a Germanis dividit, quod & agnovit Cæsar. Sed de hoc fluvio plura differendi locum illis per quorum fines fertur, relinquemus: solum hoc annotabimus. Sicut hic fluvius tres fontes, unde oritur, ita tria ostia, ex quibus in mare influit, habet. Tria Rheni cornua testibus *Althamero in Tacit. & Glarean. in Cæsar.* a Germanis hodie nominantur, *Wahalis* vulg. *Wael*: *Lecca, Leck*: *Ifella, Yffel.* Horum postremum olim non erat, unde *Virgilio* ignotum, qui *Rhenum* vocat tantum *bicornem*, sed a *Drufo* adversus Germanos bellum gerente, ducta a Rhenio ad mare fossa, effectum est, ut munimentum adversus Barbarorum incursum, esset. Hic fluvius inter maximos a Veteribus habitus est. *Herodianus Lib. VI. Hi maximi amnium sub septentrione feruntur Rhenus ac Danubius. Cæsar latissimum atque altissimum dicit. Lib. I. bel. gal. Latum quoque agnoscit Poëta Bartholinus:**

Obtulit & lato vicina colonia Rhenio.

Verum quidem Rhenum a sua origine modicum esse; interim quo magis progreditur ulterius, eo multis rivis undique concurrentibus, ac liquatis nivibus adjutus magis augetur, quousque lacum ingrediatur *Acronium*, ut loquitur in *Melam Olivarius*. Sic de hoc *Vadianus in Exp. Mel. Constat experientia Rhenum a fontibus, sole juxta cancri tropicum obversante, propter Rætivarum Alpium liquefactas nives, & anteaclæ hyemis ratione, plus minusve crescere, noxia plerumque accolis undarum vi longe lateque intumescere, maxime ubi imbrium ubertas effluviis auxerit. De Rhenio Mantuanus.*

Ut Rhenus cursu violentus & unda, &c.

Conradus Celtæ Germ. eum vocat impigrum, item rapidum.

- - - *Rapidus gelato flumine Rhenus.*

Quamvis autem magnus & rapidus sit, tamen sæviante frigore congelatur, teste *Herodiano Lib. VI. ubi de Rhenio & Danubio loquens sic ait. Aestate quidem navigabiles sunt, altissimo latissimoque alveo: per hyemem concreti gelu, camporum in morem perequitantur, est autem adeo alvei solida glacies, &c. Propterea *Ausonius* gelidum vocat.*

Bissula trans gelidum stirpe & lare profata Rhenum.

Sic *Lucanus Lib. II.*

- - - *Rheni gelidis quod fugit ab undis.*

Priscianus glaciam nominat; & *Lucan. Lib. I. Spumantem* dicit:

Fregit & Arctoo spumantem vertice Rhenum.

Hoc maxime contingit quibusdam in locis, ubi aqua per rupes & cataractas præcipitatur. Ad Rheni cataractas multi obstupescunt, cum vident ingentem fluvium immani fragore ex alto scopulo præcipitari,

ita ut vicina loca late aspergat, & nebulam quodammodo ripæ offundat. *Simler. Com. de Alp. De Rheni infra Scaphusium cataractis vid. Munst. Lib. III. Audiendus Frey Cap. II. Adm. Gall. Rhenus fluvius profundissimus, & mirus geminis cataractis, dum plurimis auctus aquis, lacumque impermissis undis emensus, in subiectos ex altis rupibus scopulis tanto fremitu præceps devolvitur, ut nocte, ventis nubibusque libera, ad quatuor leucas exaudiat: & quod idem flumen clementius sit ripa Gallica, periculosus vero turbulentiusque Germanica.*

De Rheno hoc mirabile narratur, nempe quod hic fluvius Celtarum infantes, intra sinum suum coniectos, si polluta matris pudicitia suscepti essent, tanquam impuri lecti vindex rapidis vorticibus suffocare consuesceret, quos autem legitimo & impolluto matrimonio natos sensisset, in portum placidis aquis deferret; referente Juliano in *Epist. ad Maximum*, & post hunc *Nazianzeno* hoc versu:

Celtæ quidem explorant prolem Rheni fluentis.

Videre quoque hoc est, ex quodam epigrammate Græco, ubi inter alia hoc dicitur; *ipse scuto imposuit novum puerum.* Sic *Claudianus* in *Ruffinum. Lib. III.*

Et quos nascentes explorat gurgite Rhenus.

Idem quoque testantur *Nonnus Lib. XXIII. & XLVI. Theophilaëtus, & Eustathius* in *Dionys. Alex.* Sed cum vox Celtæ generaliter Gallos, Germanosque designet, quæritur, de quibus hoc intelligendum? I. Non de Germanis intelligendum esse credit *Cluver.* quod *Tacitus*, exactus Germanicorum morum descriptor, istius rei non meminerit. II. Hoc de Gallis accipiendum conjecturæ ex authoribus excerptæ magis probant, imo de Helvetiis & Sequanis. *Helvetios* ut & alios, suos liberos in Rhenum immerfisse ad eos indurandos, ut suo loco dicemus, ex *Strabone & Galeno* patet, sed ad discernendos a legitimis spurios, non ita certum, cum *Julianus* non dicat se hoc vidisse, sed audivisse. Nos cum *Cluverio* figmentum esse veremur. Si quis super hoc argumento plura quærat, videat *Cluver. Lib. I. Cap. XXI. item Vadianum* in *Mel. Lib. III.* Qui etiam hujus rei ante *Cluver.* mentionem fecit. De *Salmonibus Rheni* sic *Frey, Cap. VII. Salmones fluviales licet in Gallia multi, maxime tamen in Rheno proveniunt, non ut vulgus arbitratur, quod in mari nati adversum flumen petant, sed postquam in Rheno, jam biemes mare petunt, & felle carent; at postquam mari ita sunt satiati, saginataque, ut libras aliquando vel 20. pendere accolæ Rheni noverint, Rhenum repetunt, & cum cataractas superare nequeant, ingenti multitudine capiuntur.* Atque hæc de Rheno Germanico, quem ita nominamus ad differentiam alius Rheni a *Paul. Merula Par. II. Lib. IV. Cap. XI. Parvi nominati, & in Apenino infra Pistorium nati, ut notat Leander.*

CAPUT XII.

De Rhodano.

Rhodanus, ῥοδανός, antiquioribus Græcis dicitur is amnis, qui in *Vistulam* apud *Gedanum* oppidum defluens, vulgo dicitur *Reddanne*, vel *Reddune*, unde maxima apud illos horum trium fluviorum, *Rhodani, Eridani, seu Padi*, atque *Vistulæ* confusio referente *Cluver. Lib. IH. Cap. XLIX. Merula* fluvium *Eridanum* nominasse *Oppianum* in *Haliout. Lib. IV. & Philostratum* in *vitis Sophist. memorat. Plinius Lib. III.*

Cap. IV. ab Rhoda, Rhodiorum in illo tractu colonia nomen impositum scribit. Sic *D. Hieronymus* in *Ep. ad Gal. de Lugduno. Oppidum Rhodani coloni Rhodiorum locaverunt, unde omnis Rhodani coloni Rhodiorum locaverunt, unde omnis Rhodanus nomen accepit, in hac sententia sunt Volater. Lib. III. & Sabell. Enn. V. Lib. I. Nomen fluvio, inquit, dedit Rhoda oppidum in Narbonensi Gallia, a Rhodiis conditum.* Sed hoc obscurum satis: potius *Rhodanus* a rodendo, dicendus esset, quod ripas suas rodatur. *Munst. Lib. III. Cos.* unde etiam sæpe sine aspiratione scribitur, dicitur quandoque *Rhodanum* in genere neutro. De istius fluvii fontibus varie scriptores. *Mela Lib. II. Cap. V. Rhodanus non longe ab Istri, Rhenique fontibus surgit; idem in Hannib. vita scribit Plutarch. Marcellin. Lib. XV. A Pœnini Alpibus effusore copia fontium Rhodanus fluens, & proclivi impetu ad planiora digrediens, proprio agmine ripas occultat, videatur & Plinius Lib. III. Cap. IV. Item Strabo Lib. IV. Rhodanus ab Alpibus magnus, magno defluit impetu. Polybius eum tribus fontibus oriri supra intimum maris Adriatici recessum, mox Lemano lacu excipi, dicit, teste Sabell. Enn. V. Lib. I. Marcellianus & Merula, illius ortum constituunt, non longe a Danubii, Rheni, Arolæ, Ticini, &c. Fontibus, circa fines diœcesis Sedunensis, prope montem, cui nunc *Briga* nomen est, sed non ita accurate: melius *Munsterus, Stumpfius & Vigenereus*, illius fontes in monte *Furcæ* collocant.*

Sed ut aliquid specialius super hac re dicamus; notandum varios esse fontes, unde *Rhodanus* oritur, inter quos maxime conspiciuntur tres in extremis *Vallesianorum* finibus, in conventu *Gomesiano*: a sua origine procedens, occidentem versus fertur, atque totam *Vallesiam* irrigat, donec variis rivis auctus, paludi sese ingurgitet nomine *Lemano*, ut loquitur *Marcellinus*. Quidam ex liquatis nivibus originem habere dixerunt cum *Silio*:

*Aggeribus caput Alpibus & rupe nivali
Profilit.*

Vallesiani tamen limpidissimum in meridionali loco e terra scaturientem fontem, pro vera *Rhodani* origine demonstrant, vide *Simler. Descr. Valles. Lib. I. fufe.*

Porro audiendus est *Ausonius* qui de *Rhodano* sic loquitur.

*Qua rapitur præceps Rhodanus genitore Lemanno,
Interiusque premunt Aquitanica rura Gebenna.*

Sed decipitur bonus ille Poëta, nisi valeant *Merulæ* excusationes. Sic loquitur *Ausonius*, inquit *Merula Par. II. Lib. III. Cap. X. non quod Rhodanum generet lacus, sed quod Rhodanus lacu egressus fiat quasi auctior, ejusque aliquantam auferat cum suis aquarum vim, ut tumidior pleniorque procedat.* *Pomponius Mela Lib. III. Cap. III. Germaniæ fluvium* videtur agnoscere, forte quod, ut ait *Merula*, fons illius apud *Germanos*, potius quam *Gallos* sit. *Idem tamen Lib. II. Cap. V. disertis verbis inter Galliæ flumina describit; unde putant quidam priore loco, apud Melam, Rhenum pro Rhodano reponendum. Plinius Lib. III. Cap. IV. Galliæ Narbonensis fluvium facit. Sidonius Apollinaris inter Galliæ flumina collocat. Sic quoque Tibullus Lib. I. eclog. 7.*

Testis Arar, Rhodanusque celer, magnusque Garumna. Nos originaliter *Helvetiæ* fluvium asserimus, imo & illius ad *Lemanum lacum* usque progressus respectu, a quo *Gallis* eum relinquimus; unde *Mela: Annum in alias gentes exerantium Danubius & Rhodanus.* Varro unum

unum ex tribus maximis Europæ fluminibus esse arbitratur. *Volaterr. Lib. III.* omnium Galliæ maximum nominat; *Marcellin.* maximi nominis flumen. In summis caloribus mirum in modum, ex liquefactis Alpium nivibus augetur, ita ut multa terris damna inferat: fertur impetuoſe, imo furere videtur, unde non frustra *Silius* vocat.

- - - *Rodanumque furentem.*

& *Lib. III.* sic canit

- - - *Tumidique minaces*

Accedit Rhodani festino milite ripas.

Tibullus, celerem, Volateranus rapidissimum, Munsterus impetuosum, dicunt. *Faustus* vero sic loquitur:

Raucifono Rhodanus fluit agmine præceps.

Solinus Cap. VIII. Annis præcipitatus Alpibus primo per Helvetios ruit, occurrentium aquarum agmina secum trahens. Rhodanum fluviorum Galliæ fertilissimum ex *Plinio* vocat *Simler.* Desc. Vall. Lib. I. Alit enim, inter alios pisces, maximas Truttas. De hoc fluvio, apud veteres narratur mirabile. *Mel. Lib. III. Cap. V. Rhodanus Lemano lacu acceptus tenet impetum, seque per medium integer agens, quantus venit egreditur.* *Marcell. Lib. XV. Paludi sese ingurgitat nomine Lemano, eamque intermeans, nusquam aquis miscetur externis.* Idem quoque asserit *Plinius Lib. II. Cap. CIII.* Id se vidisse testatur *Merula Par. II. Lib. III. Cap. IX.* ubi ita loquitur. *Lacum Lemanum apud pagum Novam Villam (Noville) ingressus, servato fere colore (quem ipse qui lacum sæpiſſime navigavi, & familiarissime etiam cum periculo meo novi, viridiorum animadverti, aquam autem fluvii limpidam pellucidamque: cum quæ erat ipsius lacus crassior esset, & a terrena fece impurior) permeat.*

terlabitur, & in illius montibus oritur) supra Arberg, in quem prius influxit fluvius *Sensa*, vulgo *die Senſen*, infra Laupen: Deinde fl. *Thelam*, Gall. *La Thiele* vel *La Teile*: Germ. *die Zil*) per quem lacus *Ebrodunensis*, *Muratenſis* & *Nidoviensis* in Arolam se exonerant, apud *Meyenried*, supra oppidum *Büren*. *D. Gaudard.*

Emma aut *Amma*, major (ad minoris differentiam, quæ apud *Entlibuochanos* orta, infra *Lucernam* se in *Urfam* exonerat) oritur in superiori *Emmenthal*, supra *Tſchangnaw* in montibus lacui *Brientzenſi* vicinis, *Habcheren* versus, per medium *Argoviæ* superioris fluit & infra *Solodurum* Arolam influit. Sabuli auri ferax est, teste *Simlero Com. de Alp.* idque maxime ubi rivus *χρυσοφόρος* vulgo *Goldbach* ei se miscet supra oppidum *Burgdorf*, annotante *D. Gaudardo.*

Inde etiam a dextra recipit rivos, *Oentz*, *Langenthal*, *Root*, *Pfafferen*, & *Wiger*, qui supra *Willifaw* ortus, *Zoffingam* alluit, & supra *Aarburg*, Arolam intrat: ubi fere ab altera parte, paulo inferius etiam fl. *Dimmeren* in monte *Jura* ortus, se Arolæ miscet. Mox fl. *Sur*, supra lacum ejusdem nominis (vulgo *Surſee*, vel *Sempacherſee*) ortus, recepto prius ad dextram fl. *Wünen*, infra Aroviam (*Aaraw*) fere e regione caſtri *Biberſtein*, etiam in Arolam se præcipitat. Huic mox succedit fl. *Aa*, qui supra *Baldeck* in *Sempachianis* montibus, *Lucernam* versus, ortus, duobusque lacubus, *Ruchenſi* & *Hallwylenſi* (*Ruchenſee* & *Hallwylſee*) egressus, & *Lentzburgum* præterlapsus, recepto prius etiam ad dextram fl. *Bintz*, supra *Wildeck* in Arolam influit. *D. Gaudard.*

Urſa, aut etiam *Ruſſa*, Germ. *Rüſſ.* oritur ex palude vel parvulo lacu, qui est in valle pervia, inter duo suprema *S. Gotthardi* juga, (ut observavit idem *D. Gaudard*) unde septentrionem versus effluit, ac per *Uranios* cursum suum dirigit, donec lacum *Lucernensem* vel *Sylvanienſem* (vulg. *der Lucernerſee*, vel *der Vier Waldſtätten See*) ingrediatur. *Simlero M S C.* dictus videtur hic fluvius, ab *Urfariis* populis (ubi *Urſeren* ad radices fere *S. Gotthardi*) qui pro insignibus habent ursum; unde vulgus per metathesin literæ *Ruſſam* vocat. Egressus ex lacu *Lucernensi* & in sinum suum receptis fluviiſ *Emma* minore infra *Lucernam*, & rivo *Tugienſi* infra *Meyenbergam*, tandem se infra oppidum *Bruck* in *Arulam* dat præcipitem. Testatur *Simlerus* *Urfam* aurum ferre, unde *Lucernates* multi studioſe auri ramenta colligunt, maxime quando imbribus aut nivibus solutis vicina prata inundat, tum enim sabuli auri ramentis deferre solet.

Limmagus, vel *Limagus*, vel *Lindemagus* & *Lindemacus*, ut ex veteribus actis refert *Guillim.* in *Habſp.* *Othoni* *Friſigenſi* *Lemanus*, sed vitioſe, Germ. *Limmath*, *Limet*, & *Limat*. In *Glaronenſium* territorio oritur, lacum *Wesenium* præterfluit, postmodum etiam *Tigurinum*, ex quo effluens *Tigurum* bipartitur, *Badam* alluit, & tandem etiam in *Arulam* diffunditur. Sed hæc dicta ſufficiant de amnibus notatu dignioribus in *Arulam* influentibus; sunt quidem alii maximo numero rivi & fluvioles, de quibus omnibus loqui operoſum nimis, imo tædioſum eſſet: de illis in peculiari locorum descriptione, ſi *Deus* dederit.

Thaurus, aut *Durus*, Germ. *Thur* aut *Dur* originem habet in montibus *Werdembergenſibus*, aut in *Toggiis*, supra pagum qui *ſylveſtris* domus nominatur, & *Zuinglii* patria fuit. A fonte septentrionem versus decurrit, *Turgoviam*, cui forte nomen dedit, irrigat: a *Finibus* (*Pfin*) in occidentem curvatur, donec ad *Schellebergam* in *Rhenum* influat. Recipit quoque

CAPUT XIII.

De reliquis Helvetiæ fluviiſ.

Atque de duobus maximis Helvetiæ fluminibus actum; de minoribus agendum: hi omnes vel immediate vel mediate in illos diffunduntur. Inter quos præcipui nominis est *Arola*, vel *Arula*, Germanis *Aar*, vel *Are*; tum quod longum habeat cursum, tum etiam, quod infinitos ferme rivos cum illorum nominibus absorbeat; & diverſas Helvetiæ oras irriget: unde etiam regio ipsa, multaque oppida nomen trahunt, veluti *Argovia*, *Arberg*, *Arwangen*, *Arburg*, *Aaraw*, &c. Ejus origo secundum quosdam est in monte *Grimſel*, a *S. Gotthardo* non longe diſſito, supra locum dictum *Spital*, in summa valle *Haslenſi* (vulgo *Haslilandt*) ubi post aliquod intervallum duo laculi in *Arulam* influunt. Alii ejus fontem, in montibus, ad vallis *Frutingenſis* orientem ſitis quæerunt, & quidem ad radices montis vocati *Schrekhorn*. Recipit autem diverſos rivulos in valle *Haslenſi*, quam præterfluit *Arula*: postmodum lacubus *Brientzenſi* (*Brientzerſee*) & *Thunenſi* (*Thunerſee*) effluens, alios fluvios iterum recipit; præcipuorum quorundam mentionem faciemus. *Kandel* (ut est in tabulis *Geogr.*) vel *Kander* (ut vulgo nuncupatur) ortus ex montibus, thermis *Leucenſibus*, vicinis *Frutingenſem* vallem alluit: cum hoc fluvio confluunt, servato tamen suo nomine, *Engſten*, infra *Frutingen*; & *Simnen*, vallem vulgo dictam *Simmenthal*, vel *Sibenthal*, infra *Wimmis*: tandem hi omnes fluvii *Arulæ* immiscentur infra oppidum *Thun*. Recipit quoque *Arula* fluvium *Girben* supra *Bernam*: postea fluvium *Sanam* (ita dictum, quia *Sanenſem* vallem, *Sanerthal*, præ-

quoque Thaurus plurimos amnes de quibus nunc aliquid dicere non multum juvat.

Tofa Germ. Toff. (non eum hic intelligimus, qui ex Sempronio ortus Italiam versus decurrit latine Athiofa) in Glaronensium confinibus nascitur, in monte qui a cornu apud Germanos nomen invenit, Hörnli. Comitatum Kyburgiensem præterfluit, rivum, *Eiilach*, Vitodurum alluens recipit, tandem inter Rynsbergam & Eglisovium Rheno miscetur.

Apud Rauracos & eorum vicinos, quidam etiam amnes conspiciuntur, inter quos sunt: *Byrsa* amnis in monte jura ortus & multas valles præterlapsus, rates varique generis & usus ligna secum Basileam magnam usque trahit: ducta ibi fossa est ad molendinorum usum *Mercator in suo Alt. Min. Munst. Lib. III. Wiesa* alius fluvius, *Byrsa* quidem minor, interim magis parvæ Basileæ opportunus, piscationi, varii generis molendinis, & adducendis ad ædificia lignis commodus, ab Hercinia sylva profluit. *Munst. Lib. III. Meminit quoque Simler. MSC. cujusdam fluvioli, quem nominat Ergentz, a quo (ut ait) putant quidam Rauracos dictos, pagum Arragove, ut ex literis Arnulphi Imperatoris, quæ in S. Galli cœnobio asservantur, videre est.*

Fluvios, quos Rhodanus capit in Vallesia (potius rivos & torrentes nominare licet) quod attinet, de illis pauca habemus dicenda nunc, eos ad peculiarem Vallesiae descriptionem referre juvat. Hic pro fine annotabimus aliquid de fluvio aut potius torrente, qui infra, & prope Genevam Rhodano miscetur; vocatur *Arna*, (non Arna, ut vult Frey Cap. IX.) is tanto sæpe aquarum impetu fertur, ut Rhodani cursum impediât, & ad lacum regredi cogatur, unde fit, ut Pistrina Genevensis, inter lacum & Aruæ confluentum, contrario motu moveantur ac molant: quod ad An. MD LXXII. observatum est a *Casaubono ad Lib. IV. Geog. Strabon. & a Thuano Lib. XLVII. De Rhætiae nobilioribus fluviis alibi, data occasione, agemus.*

CAPUT XIV.

De Duobus Majoribus Helvetiæ Lacubus.

SEquuntur nunc *Lacus*, quibus Helvetia abundat. Sunt autem illi vel majores ut *Lemanus* & *Brigantinus*, vel minores, de quibus capite sequenti: de duobus illis vero hoc capite.

In duobus Helvetiæ extremis positi sunt tota Europa celebres illi duo lacus, *Lemanus* a Sabaudia, *Brigantinus* a Suevia, Helvetiam dirimentes. Primas vero tenet *Lacus Lemanus*, quod omnium Europæ lacuum navigationis patientissimus, & maximus sit: sicut enim lacus grandes Hebræis maria dicebantur, ut ex Evangelio videre est; *Salmas. in Solim. pag. 614.* (Annotat *D. Gaudard.* hoc adhuc in Germania inferiori, & apud omnes septentrionales in usu esse; quod enim Helvetii & omnes Germani superiores, *See*, id est, lacum nominant, illi *Meer*, mare dicunt, & contra): Ita enim *Lemanus* accolis quibusdam mare audit, & sane sæpe maris instar sævit, ut ait *Merul. Par. II. Lib. III. Cap. XLIII.* Hic lacus jam antiquissimis temporibus *Lemanus* ab Authoribus vocatus fuit: vetustissimi variorum authorum codices, N, in Lemano geminant, quod maxime apud Poetas locum habet. Extant adhuc hodie ab utraque lacus

ripa duo vici illius nominis vestigia retinentes. *Strabo Lib. IV.* vocat lacum magnum ex quo exit Rhodanus, item *πελαμένη λίμνη*, ut est in *Casaubon.* codice, vel in manusc. *πῆ λαμένα*, & alio ejusdem libri loco *λιμέναν*. *Novus Pintianus Cast. in Mel.* refert apud Strabonem vocatum *Limennam*, & apud Ptolemeum *Limene*, *λιμένν*. Unde vero *Lemani* nomen fluxerit, non omnium eadem est sententia. Fingunt Vaudi chronica quendam regem nominatum *Lemanum* Paradisi filium fuisse, qui lacum & vicinam regionem de se nominaverit. Dicunt alii *Lemanum Alemanorum* patrem fuisse: *Munster.* de hoc Lemano ejusdem gestis, ex quibusdam antiquis Maneti Ægyptii & Pierronii authoris Græci loquitur. *Bergeronus in sum. temp.* refert tempore Ehud circa annum mundi MM DC XII. in Gallia *Lemanum* regnasse, a quo lacui nomen inditum. *Albertus* ab Alemannis *Lemanum* lacum vocare voluit, referente *Vadiano in Mel. p. 172.* sed fallitur, cum *Lemanum*, Constantiensem esse putaverit, per quem Rhenus fluat, ut ostendit idem *Vadianus* in quadam ad Rudolph. Agricol. Epist. Forsan *Lemani* vocabulum, a Græco *λίμνη*, corruptum fuerit, unde hic lacus ita per excellentiam vocatus sit; alii vero tantum paludes; sic *Strabo*, uti diximus, vocat *λίμνην μεγάλην*. *Antoninus in Itinerario* eum nominat *Laufonium*; in quibusdam exemplaribus est *Laufinius*; in tabula Peutingeriana, legit *Merula*, lacui supra scriptum, locum *Losonne*, inscriptum vero, lacus *Losanete* vitiose, nisi sic Theodosii Imperatoris ævum enuntiarit. Hodie ab oppidis ripæ adfatis denominatur; pars quidem orientalis, communiter dicitur *Lac de Lausanne*, lacus *Lausanensis*, sive *Lauzana*, ut scribit Sabellic. Enn. VI. Lib. V. sed non ita bene: pars occidentalis, lacus Genevensis, Germanis modo *Genfersee*, modo *Lausanersee* dicitur. Istius lacus latera oppidis aliquot utrimque vestiuntur, quorum tamen nobiliora sunt, quæ ad septentrionalem ripam sedent, primas inter ea sibi vindicante *Laufanna*.

Maxima Geographorum pars hunc lacum in Gallia collocant, sic eum describit Sulpitius. *Lacus est Galliae Cisalpinae, per quem Rhodanus Ararim deferens rapitur, is Helvetios a Gallia separat, suisque accolis Lemannorum indidit nomen.* *Mela Lib. II. Cap. V.* Galliam in duas partes per lacum Lemannum dividit. Ejus longitudo litoralis, qua Helvetios respicit, est sedecim horarum, aut juxta *Turquetum* tantum quindecim; latitudo ejus maxima est trium imo quatuor leucarum; sive, ut ait *Coignetus* in Epist. Ortel. longitudo ejus ad octo milliaria Germanica, aut paulo amplius protenditur, latitudo ad tria fere accedit. *Munst. Lib. III.*

Habet hic lacus varia promontoria & diversos portus, item & hoc notatu dignum, quod in extremis caloribus extraordinarie tumeat & augeatur, cum alii decrescant, crescunt vero per pluviosas hyemes & liquefactas nives. Vulgus lacui Lemano hoc contingere credit, quia herba quædam, accolis, *herba lacus*, dicta (species est musci marini) tum temporis frequens in lacus fundo generetur, aut quia Rhodanus in extraordinariis caloribus, ob liquefactas in summis Alpibus nives, mirum in modum excrecat; sed hæc non sunt sufficientes causæ; nec enim semper ob herbæ illius copiam, aut ob aquarum Rhodani abundantiam tumet lacus: crediderim potius, maris instar, caloris solaris vi, illius aquas tumere, & quasi ad ebullientis ollæ similitudinem infervescere.

Hoc etiam huic lacui est proprium, quod flante nullo in superficie vento, facile idque admodum turbetur, sæpe non sine navigantium periculo, ab aliquo interiore

interiore vento, in imo (ut ferunt) lacus fundo latente, & accolis *la Vaudaise*, aut *Vaudaire* nominato, motus. *Frey. Cap. IX. Adm. Gal.* de hoc lacu sic loquitur. *Lacus Lemanus his præsertim quatuor mirandus: quod maximus Galliarum, quod ventis ex ipso fundo assurgentibus attollatur, sereno alias & quieto cælo: quod, ut Gregorii verba sunt, pisces Truttas centum librarum ferat: & quod Germanis quos jam Alemannos vocamus, nomen dederit, ut visum multis.*

Notandum autem quod de eo scribit Cæsar Lib. I. *A Lacu Lemano qui in flumen Rhodanum insluit, ad montem juram, &c.* An verum illud? inquit Merula; *Res ipsa sequitur loquitur, Rhodanus lacum insluit, non lacus Rhodanum, authorem non capio, nisi legatur, unica mutata litera, quem, pro, qui in, flumen Rhodanum insluit. Turbavit vox Rhodanum eos qui non intellexerunt etiam dici Rhodanum in genere neutro; sicut flumen Rhenum apud alios, & similia, ut a Criticis satis est probatum.* Hanc non enervat conjecturam *Ausonius*, qui in Narbonis elogio *Lemanum* Rhodani genitorem appellat, quod qua ratione intelligendum sit, supra capite XII. ostendimus. De hoc lacu *Poëtæ. Lucan. Lib. I. Bel. Phars.*

Deferuere carvo tentoria fixa Lemanno.

Dicitur cavus, vel ob ripas, quibus inclusus jacet, utrinque eminentiores; vel ob diversas voragine, aut gurgites; tanta enim quibusdam in locis est profunditas, ut comperiri quingentis origiis a nautis non potuerit. *Mantuanus* modo liquidum, modo gelidum vocat.

Agmine in extremo liquidi gens dura Lemanni.

Item:

Huc veniunt gelidi quos nominat unda Lemanni.

Quare vero eum gelidum nominet, nescio, nunquam enim congelatur, quamvis *Mercator* congelari raro dicat, præsupponens, aliquando hoc fieri: quin contra, quo magis frigescit, eo magis instar fumi vapores exhalat. *Bartholinus* de hoc lacu quoque canit.

Ostrifero madidum caput occultare Lemanno.

Utrum vero legendum sit ostrifero, an æstrifero nihil refert, cum utrumque verum sit, & ostreas, id est, conchas fert, & æstros, id est, Tabanos, maximo numero in æstate habet, qui circumagentibus sæpe molesti sunt.

ALTER lacus Lemantum magnitudine æquiparans, is est quem *Plinius*, *Solinus* & alii *Brigantium* aut *Brigantium* appellant, ab antiquo oppido *Brigantio*; ubi prætereunda non videtur *Bodini* conjectura, qua credit latrones, Gallis, *Brigands*, nomen a populis circa lacum *Brigantium* incolentibus accepisse; testatur siquidem *Strabo* illos latrocinii fuisse deditos, *Ammianus* & *Mela* hunc vocant, *Acromium*, aut *Acromium*, alii *Potamicum*, *Venetum*, &c. Circa hæc varia nomina *Vadiani* iudicium audiamus in *Epist. ad Rudolph. Agricol.* ubi sic ille. *Volaterranus Acromium lacum Bodinæ, vocabulo non sane feliciter excogitato nominat; sed melius Podnicus aut Podamicus, der Podnersee, ab antiqua familia Nobilium de Podmen, quorum nomen adhuc durat, dicitur. Valafridus vocat Potmicum, a ποταμός, quod fluvius augeatur, &c. Nisi quis Bodicum, seu Botigum dicere malit, hoc est, fundo carentem.* Credidit etiam *Vadianus* apud *Melam* legendum potius *Acromium*, quam *Acromium*, qua voce indicari possit, lacum hunc nunquam gelu obdurari; Græci enim Oceanum glaciale *cromium*, id est, Saturninum & frigidum, tardumque appellarunt, authoribus inter alios *Ptolomeo*, & *Plinio Lib. IV. Cap. XIII.* Quoniam vero hic lacus quasi in duos dividitur, ita eum distinguunt eruditi, ut *Venetis*

(a calore marino, qui cæruleus est, ita dictus, ut pluribus refert *Vadianus*, vel a populis *Venetis*, ut vult *Munster.*) is sit qui nunc *Constantiensis*, ab urbe *Constantia*, & *Podamicus* ab oppido *Podmen*, vulgo vocabulo detorto, *der Bodensee*, nominatur. *Acromium* vero is sit, quem *Inferum* appellant, vulgo *der Undersee* & *Cellersee*, id est, lacus *Cellensis*, ab oppido *Cella*; atque hæc est *Vadiani* & *Cluverii Lib. II. Cap. XL. Germ. Ant.* sententia; quæ præferenda illi, in qua est *Olivarius in Melam, Munster. Lib. III.* contrarium enim sentiunt, dum *Venetum*, inferiorem & *Cellarium* superiorem esse censent.

Non convenit inter omnes de longitudine & latitudine. *Hic lacus*, inquit *Strabo*, *in ambitu habet stadia amplius CCC. trajectus vero prope CC.* *Ammianus Lib. XV.* eum fuscè satis describit, & pene tam latum esse, quam longum, ait; sed decipitur *Ammianus*; *Vadiani* iudicio: constat enim XII. m. p. ubi latissimus est, non excedere, cum longitudinem habeat passuum non minus XXIV. mil. Dicit quoque *Cluver.* *Strabonem* & *Marcellinum* errasse, quod quædam adjectæ sint paludes, & summa ejus longitudo sit XL. m. p. latitudo maxima VI. m. p. *Munst. Lib. III.* illius longitudinem extendit ad sex aut septem milliaria Germanica; latitudinem ad duo, & alicubi ad tria. *Mercator* longum facit XXIV. milliaria, latum vero XII.

Afferit etiam *Vadianus* in *Mel. Lib. III.* *Falsissimum* esse, hunc lacum aquæ limosæ esse, cujus coluvie *Rheni undæ* nec tardentur, nec inquinantur, ut refert *Marcellin.* & *Rhenum* suas aquas non miscere, sicut cum eodem *Marcel.* credunt nonnulli. *Puram* & limpidam illius lacus aquam esse refert *Munster. Lib. III.* Est autem hic lacus amœnus, amœna quoque circumvicina regio, & urbes ac arces frequentes ad ripas sitæ; omnia circa illum vinetis, pomariisque cultissima, paucis in locis mollior littorum planities scirpo & arundine sterilis est. *Gallias*, inquit *Frey. Cap. II. Adm. Gal. I.* *Finit lacus Brigantinus, hoc mirus, quod quemadmodum aliqua singulis annis cælum mutant aves; ita hic pisces innumero numero cælum ne dicam, an aquam? mutant.* Habet hic lacus quasdam insulas; prima ea est, ubi sita urbs *Lindavium Lindaw*, ad orientem *Arbonæ*, qua pro receptaculo *Tiberius* cum *Vindelicis* navali certans pugna, usus est: videatur *Strabo Lib. VII. & Guillim. pag. 149.* Altera locum habet vulgo dictum *Maynou.* Tertia est in lacu *Cellensi*, ubi visitur *Abbatia*, *Richenovium* nominata. *De his Munst. Lib. III. fuscè.*

Marcellinus hos duos lacus suo more paludes nominat, sed non ita accurate: a physicis enim definitur lacus, aqua stagnans & perpetuo durans: palus vero, aqua stagnans perpetuitate carens: differt palus a lacu, sicut torrens a fluvio.

CAPUT XV.

De reliquis minoribus Helvetiæ lacubus.

DE duobus majoribus Helvetiæ lacubus verba fecimus: jam alii his minores sequuntur: in quorum descriptione naturæ ordinem sequemur.

Lacus Neocomensis, Germ. *Newenburgersee*, ita dictus est a *Neocomo*, aut *Novicastro*, præcipuo, circa hujus lacus littora, oppido. Initium sumit prope *Yverdunum* oppidum, a quo etiam quandoque denominatur *lacus Yverdunensis*, le Lac d'Yerdun. Ejus longitudo constat

constat quinque Leucis Germanicis, latitudo maxima una & semi. Influit post aliquod intervallum hic lacus per fluvium Telam in lacum Biellensem, Biellersee, ita denominatum ab oppido Bienna, Biel, non ita tamen proxime ad lacus exitum sedente; hic lacus amœnus est piscosusque, cujus littora vitibus confita sunt; Neocomensi minor: vocatur etiam Nidoviensis, a castro Nidaw ad Telæ ex hoc lacu effluxum, jacente, ad quod, ut monet D. Herman. hujus lacus jurisdictio pertinet, excepta tantum illa, quæ Biennam versus respicit, extremitate. In quibusdam veteribus Actis dicitur lacus de Nurol, Neurol, vel Nerol, item Nuiruil a certo quodam loco supra villam novam sito, sed jam antiquato, ut refert idem D. Herman. In medio fere lacus, quædam jacent insulæ, major vocatur S. Petri, & satis patet, amœna est, sylvam, vineas aliquas & prata continens: minores reliquæ parvi sunt momenti, cum sæpissime aquis submergantur. Rigente frigore sæpe congelatur. Famosus est ob uberem piscationem piscinum vulgo dictorum Hewrling. vide Munst. Lib. III.

Lacus Muratensis, Murtensee, ab oppido non incelebri Murato; non tam late patet, ac duo præcedentes: a fluvio Broja initium habet, cujusque aquis augetur, qua ex parte latius olim patuisse credunt nonnulli, ita ut ad muros Aventicanos se extenderet; unde quoque credit Guillim. quondam Aventicensem nominatum. Extant quoque fœderum tabulæ Anno MCCCXXXIII. scriptæ, in quibus nominatur, der Uchtsee, unde colligit Simler. MSC. Aventicum tunc Uchten nominatum, a quo regioni nomen Uchtland. Diffunduntur autem illius aquæ per fluvium Broiam in lacum Neocomensem, prope ædes dictas, a la Sauge, ad Salicem: Locus vero ubi Broja eo ex lacu effluit, vocatur ad Salices, unde etiam pagus vicinus vocatur Sougiez. Ferunt, omnino deperdi, quidquid in hoc lacu submergitur: piscosissimus est; quandoque in summis frigoribus ita firmiter congelatur, ut glacies onustos etiam currus ferat.

In parochia S. Saphorini, præfecturæ Lausaneensis, visitur magnum stagnum vulgo dictum, lac de Bro, Brou, & Bré, & in Actis lacus Bromagus, hujus littora scirpis & arundinibus maximam partem marginata sunt. Quibusdam in locis trabes quernæ, & quadrati lapides in aquis conspiciuntur: credit vulgus locum illum fuisse submersum, & in voraginem dejectum: piscibus non caret, cancos magnos alit; nullis amnibus augetur, interim tamen per rivulum in Lemanium lacum diffunditur.

In monte Jura sunt etiam laculi optimis piscibus abundantes, inter quos maxime conspicuus est Lacus Jurienfis, vulgo lac de Joux, ab antiqua ejus nominis, olim ad lacum illum sita Abbatia; ex hoc lacu per subterraneos mestus effluit amnis Urba, uti alibi vidimus. Monet D. Herm. tres esse lacus, per quos fluat fluvius Urba: primus dicitur lac des Rosses, aut Quinsonnet: secundus nominatur magnus lacus, le grand lac: Tertius vocatur, lac Burnet; separatur hic a magno per pontem dictum des Charbonieres.

Lacus Brientzensis, Brientzersee, ab oppidulo Brientz; Thunensis, Thunersee, ab oppido Thun, dicuntur. Arula in Brientzensem primo influit, & illum post aliquod intervallum Thunensi jungit, ex quo prope Thun, servato nomine effluit: uterque magnam habet piscium copiam, unde præcipue apud Abbatiam Interlacensem piscatio ita uberrima est, ut prodigio non careat. Thunensis Brientzensi major est; ex utroque, orien-

tem versus, Alpium perpetuis nivibus albicantium prospectus patet.

Sunt & alii laculi, in Argovia superiore & inferiore, quos utrum magna stagna, an paludes nominaveris, parum refert, de quibus in genere notandum eos sæviante hyemis frigore, congelari, interea tamen piscibus non carere, præcipuorum mentionem faciemus. Richensee lacus est parvus a vico ejusdem nominis dictus: ad illius caput est locus dictus Baldeck, & ubi effluit per rivum Aa, jacet vicus Richensee, jungitur vero majori lacui dicto Halbwylsee, ab oppiduo Hallwyl, ad effluxum fl. Aa ex illo lacu, posito. Ab oppido Sursee denominatur alius lacus, dictus etiam Sempachersee, ab oppido Sempach, ad illius fere caput, orientem versus: jacet vero oppidulum Sursee ad egressum fluvii Sur ex isto lacu, qui a meridie septentrionem versus porrigitur.

In monte fracto, supra Lucernam, est etiam laculus, quem Pilati lacum vocant: situs est in loco paludoso, solitario undique collibus, a quibus liquescentes nives defluunt, cincto, ac sylvis circumdato, ne a quoquam irriteretur, vulgo enim persuasum est, toti regioni ex tempestatibus, & inundatione periculum esse, si quidquam ab homine de industria injiciatur; Simler. de Alp. Quadus in Descr. Helv. Merul. Part. Lib. III. Cap. X. Mercator, Frey, &c. Fabulantur autem, olim illic in eminente rupe Pilatum confedis, horrendasque excitasse tempestates, quem postea depulsum conjurationibus incantator quidam in proximum lacum deturbarit. Ridet hæc Gesnerus in Descript. montis pag. 52. referente CL. D. Hotting. in Met. Leg. Hist. Helv. pag. 241. Magnam famæ auctoritatem conciliat vicinorum rigor, qui montem conscendentibus hoc sollicitè injungunt, ne paludem turbarent. Vadian. in Pomp. Mel. Capit. res fidem, quod pacatum irritare ausos mox fuisse capite plexos, ob illatam accolis calamitatem, oppidani referunt. Illud retulerim, nos in ascensu, a pastore illo, qui ducebat, tantum non jurandi sacramento adactos fuisse, ne quid importunius tentaremus viso, aut ne quid injiceremus. Capitis ille sui aleam ludi aiebat, &c. Mutavit tamen postea sententiam Vadianus, ut habet Gesner. pag. 59. Superstitiosam tempestatis concitationem plenius exaggerat Malleolus apud Gesner. p. 61. Paulus Eremita Desc. Helvet. Mirum quod de eo lacu vulgus nugatur, sed nec fidem meretur, nec habet.

Lacus Lucernensis, Lucernersee, ab oppido Lucerna, super hoc lacu ad fl. Ursæ effluxum sedente nomen habet; ex hoc lacu plura, quam ex territorio suo, fere commoda Lucernates habent: huic lacui jungitur alius dictus Sylvanius, a Sylvaniis seu Underwaldensibus ita dictus, qui in lacum Lucernensem influit & proprie vocatur der vier Waldstettensee, quia medius inter quatuor illos pagos (vulgo die vier Waldstett, Uri, Schwytz, Underwalden & Zug, situs est. Ab hoc non longe occidentem versus in pago Underwaldensi visuntur parvuli lacus, quos verius cum Marcellino, paludes dixeris: orientior Huwylsee, occidentior, Lungernsee; hi duobus rivis effunduntur, qui simul juncti, in alium laculum influunt. Sachslersee, ex quo effunditur rivus, Aa, se infra Stantium in lacum Lucernensem præcipitans.

Lacus Tugenus, vel Tuginus, aut Tugiensis, Zugersee, ita ab oppido Tugio nominatur, recipit fluvium Loretz dictum, qui ex lacu egressus postea Ursæ miscetur. Hic duobus superioribus minor est: Eique ad orientem etiam duo adjacent laculi, quorum prior voca-

vocatur *Egerysee*, per fl. *Loretz* in prædictum lacum Tugenum se exonerans. Alter vero vocatur *Lowertzsee*, prope portum Brünnen in lacum Sylvaniensem influens. Tertius paulo remotior orientem versus apud Glaronenses a valle Clontal vocatur *Clontalsee*, qui per rivulum Löntsch, in rivum Särnff se exonerat, & hic in Limagum illapsus cum eo in lacum Tigurinum defertur.

Lacus Tigurinus, Valafrido *Turicinus*, longus satis est, a meridie septentrionem versus; latitudo maxima est inter Rapertisvillam, & locum dictum Hurden, aut saltem paulo inferius; exinde Tigurum usque, ubi Limagus lacu effluit, paulatim arctior & angustior fit. Non longe a Rapertisvilla, pons est ligneus, quo lacus trajici potest; sub hoc, mensibus septembris & octobri, uberrima piscatio fit, ibi lacus non admodum est profundus. In quibusdam tabulis geogr. ea lacus pars, quæ a Rapertisvilla ad Limagi ingressum extenditur, nominatur *Obersee*, id est lacus superior. Uterque quibusvis mercibus ex Italia & Rhætia Tigurum transvehendis ingentem commoditatem afferens: adeo ut singulis diebus Veneris circiter ducentas omnis generis naves in Urbem appellere videres. De lacu Tigurino, sic Henricus Stephanus. *Lacus est longus circiter XII. mil. pas. supra quem amœnus Alpium prospectus est, ut volupe sit vel in media æstate nives & quasi quandam hyemem intueri.* Et Author Archon. *Cosm.* *Lacus ipse longitudinem triginta millium passuum continet, & ab urbe Tigurinus vocatur.*

Lacus Rivaricus, in Glaronensium regione, ita dicitur ab oppido Riva, ad lacus caput sito: Germanice vulgo nominatur *Valensee*, vel *Walenstattersee*, quibusdam etiam *Wesenus*, vel Wesenensis ab oppidulo Wesena, ubi Limagus effluit, ut postea in lacum Tigurinum influat. Tempestatibus plerumque obnoxius, adeoque & periculosus est: ad cuius littora pagi Tertzen, Quarten & Quinten, olim a stationibus Romanorum sic dicti, siti sunt. Cæterum ejusdem cum lacu Tugienfi, magnitudinis esse censetur.

In pago Tigurino est laculus, *Pfeffickersee*, nomen habens a loco dicto Pfeffikon, aquas suas diffundit per rivum Aa (Nota esse tres rivus hujus nominis in Helvetia: primus est in Argovia inferiore effluens ex lacu Hallwylensi. Secundus influit in lacum Lucernensem. Tertius hic est in pago Tigurino) in alium majorem nominatum *Griffensee*, a vico ejus nominis: ex hoc lacu exit Glat fluvius in Rhenum infra Eglisovium influens. Abbatiscellani in suarum Alpium cacuminibus tres pusillos lacus truttas ferentes ostendunt, teste *Simler. in Com. de Alp.*

In summis Rhætorum Alpibus loco dicto *Montasum*, lacus est in quem si lapides injicias statim nebula oritur, & inde grando: Ergo incolæ poena capitis prohibentur lapides injicere, ut nobilissimi ad Regem legati docuerunt: referente *Frey. Cap. IX.* De aliis laculis in Rhætia sermonem non hic institui-
mus, sed sistimus gradum, ad Helvetios properaturi.

CAPUT XVI.

De Helvetiorum antiquitate & origine.

Helvetiam, insignem Europæ regionem, qua potuimus fide & diligentia, pro virili nostra, quoad adjuncta & partes, lustravimus. Postulat nunc nostræ methodi ratio, ut ad regionis incolas accedamus: de

quibus in genere duo disquirenda sunt. I. De *Helvetiorum antiquitate & origine.* II. De *variis eorum nominibus.* In specie de eorundem lingua & moribus agemus. Sed hoc capite in illorum antiquitatem & originem inquiramus. Suis non caret difficultatibus, quæ de Helvetiorum tum antiquitate tum origine movetur quæstio, cujus explicationem, dum quærere conantur Authores, eam suis frivolis conjecturis & discordantibus sententiis magis magisque implicant. Quisque se veritatem affecutum credit, dum certorum monumentorum, aut firmarum demonstrationum loco suas nobis traditiones obtrudunt: suam hic fateri ignorantiam, & supinam præteritorum sæculorum negligentiam deplorare præstat, quam aliquid, vel somniis simile, vel fabulis proximum, in medium proferre. Attamen ut ingeniorum curiositati satis fiat, discrepantes Authorum opiniones referre, non fuerit injucundum, unicuique vero credendi quod placuerit, libertas erit.

De *Helvetiorum* autem antiquitate & origine locuturis, distinguendi nobis videntur Helvetii. Alii enim sunt Helvetii, & alia illorum ratio, quorum mentionem faciunt Antiquiores Historici & Geographi, Græci, Plutarchus, Strabo, &c. Et Latini, Cicero, Cæsar, Tacitus, Florus, &c. Alii (posteriores nominare licet) de quibus Historici recentiores a quatuor aut quinque sæculis agunt.

Helvetii priores & antiquiores Græcis dicebantur *Ἑλβετίοι*, vel *Ἑλβετίοι*, secundum *Plutarch.* Latinis Helvetii. Horum nomen apud Veteres, antiquum esse certum, magis quam probatione indigeat. Vide *D. Hotting. in Meth. Leg. Hist. Helvet. pag. 198.* Certa vero non ita illorum origo, unde *Bodinus Meth. Hist. Helvetia regio nulla veteris appellationis habet vestigia.* Perierunt prisca illi Helvetii, perit quoque originis ipsorum memoria. Interim varias hic referre sententias juvabit. *Vaudi Chronica* narrant, *Eruetionum* quendam tres habuisse filios, *Sequanum*, *Allobrogem* & *Helveticum*: hi patris imperium inter se diviserunt, ita ut Sequanus, Sequanis nomen dederit; Allobroges ab Allobroge denominati fuerint. Helveticus vero eam habuerit regionem, quæ postmodum ab ipso Helvetia dicta sit: Sed penes Chronicorum illorum authorem sit fides: apparet quisquis illorum compilator fuerit, eum multimode in chronologia errasse, unde etiam tot habuerit commenta vix sciri potest.

Aventinus Helvetios gentem vetustissimam nomen & originem traxisse perhibet ab Helvetio Herculis filio. Hercules enim Alemannus, varios habuit liberos, inter quos fuerunt *Noricus* primogenitus, *Humus*, *Helvetius*, & *Bojus* natu minimus. Scribunt quoque alii *Bojum* & *Helvetium* post diluvium ex Armenia profectos, ea occupasse loca, quæ eorum nomen retinuerunt, & a Mose Gen. Cap. X. *Havilah* & *Jobab*, nominatos fuisse perhibent. Sed in aliam alii eunt sententiam. Sic enim loquitur *Guillim. Lib. I. Rer. Helv. Helvetiorum nomen unde fluxerit, primus, ut arbitrator, Henricus Glareanus investigavit, & nisi mens aberrat, reperit: Helvetter enim celtica lingua dictos quasi Ditis propinquos, sive nobilitatis inde, ut a Deo, sive antiquitatis ex eodem fonte insignia capere voluerit.* Cæsar Lib. VII. *Galli se a dite patre prognatos prædicant.* Berosus Lib. V. Ant. Ditem in Galliam colonias duxisse memoriæ commendavit. Deus autem ille, quem Latini *Ditem* nominabant, a Græcis *Plutus* dictus fuit, hunc a Gallis præ cæteris Diis cultum, & *Hellum* illorum lingua nominatum, nonnulli credunt. Sed super hac re audiendus *Frey Cap. IV. Adm. Gall. Galli omnes, apud*
G 2 *Cæsa*

Cæsarem, Dis pater noster est, ajunt. Romani Gallicarum ignari vocum, earum præsertim quæ religionis mysteria concernerent, Celtica vocabula, latina inclinatione flexerunt: & cum Gallis esset Dieu, ipsi in suum Ditem verterunt. Quis enim ita mente vacuos credat Gallorum primos, ut se a Dæmone ortos profiteri publicitus voluerint? Scio equidem Helvetios gentem Gallicam aliquibus videri dictam quasi cognatos Ditis; Hel enim ipsis infernus est, Vetter, cognatus, sed meliori intelligitur significatu. Hel, id est, lucidum, ut cognatos lucis potius quam inferni interpreteris. Dubitat hic, nec sine ratione, Doctiff. Hottinger. utrum vox Vetter, Helvetiis jam tum, cum Helvetiorum antiquissimi Scriptores meminerunt, hoc sensu fuerit usitata. Adfert adhuc aliam sententiam D. Hottinger. his verbis. Non desunt qui Helvetios, seu (ut Glareanus scribit) Helvetos dictos putant, quasi, Held Vätter, Heroum patres, vel ἥρωες ἀγῶνες. Et quanquam non negemus, fuisse aliquos in Helvetia ὑπερβόρως μεγέθους viros, id quod varia eruditorum monumenta probant; certum tamen est, de plerisque judicium Casp. Ens, non longe aberrare a vero. A rebus itaque gestis & magnis conatibus, quam statura corporis ita Helvetios denominatos verisimilius est. Simlerus autem vir eruditissimus & diligentissimus antiquitatum indagator, in tam antiquis, & discrepantibus Authorum sententiis, nihil pro certo affirmari posse credidit. Quod si quis conjecturis gaudeat, forsan ab Helvo colore, qui est inter rufum & album, teste in Solin. Salmasio, Helvetii dicti fuerint: cujus denominationis ratio, peteretur ex eo, quod Helvetii maximam partem rufi & albi fuerint: superiores sententiæ, fabulosa vel incertæ, hæc ridicula videri possunt.

Alia adhuc est quæstio, non admodum facilis. *Utrum Helvetii ex Germania in Helvetiam prius venerint, aut ex Helvetia in Germaniam transferint? Huic quæstioni ansam præbuit Tacitus qui Lib. de Mor. Germ. ait. Inter Hercyniam sylvam, Rhenum & Mœnum amnes Helvetii, ulteriora Boji, Gallica utraque gens tenuere. Idem fere Strabo referente Volaterrano Lib. VII. Rhetii & Helvetii, Vindelia, & discreta Bojorum regio ad Istri fontes prope sylvam Hercyniam sunt usque ad Pannonias, e quibus Helvetii & Vindelici, in montibus campos habitant, Rhetii vero & Norici usque ad Alpiam summa tenent, & Italiam versus inclinant. Loquitur quoque Ptolomæus de Helvetiorum Eremo, de qua diversæ sunt sententiæ. Quidam hanc ponunt in Clatgovia circa fines Scaphusianorum. Munst. Lib. III. circa Waltzhutum, ubi non longe, capit initium Hercynia sylva. Alii in Alsatia prope urbem olim nominatam Helvet, nunc Slestadtium, unde Carion, Helvetii forte nomine iidem, qui nunc Alsati, Helvetiorum Eremus Martiana sylva in Marchionatu Badensi: sed hoc a Doctiff. Cluverio Lib. III. Cap. II. Ant. Germ. refutatur. Volunt quin etiam alii, Helvetios circa Danubii fontes coluisse regionem, vocatamque fuisse Helvetiorum desertum. Ex supra dictis, maxime vero ex Taciti verbis colligit Aventinus, Helvetios in Germania primum habitasse, deinde Rhenum transgressos in Galliam Belgicam colonias duxisse, & Helvettum ac Aventicum urbes condidisse. Aliter tamen censent alii, ac dicunt Helvetios in Germaniam ex Helvetia migrasse, quod intelligendum non quod omnes, relicta sua patria, eo se contulerint, sed quod ut ait Simler. MSC. colonias in Germaniam duxerint, aliquamque ejus partem suo imperio subjecerint: refert enim Cæsar, Helvetios reliquos Gallos virtute præcedere, quod fere quotidianis præliis cum Germanis contendant, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Quo autem tempore coloniæ in Germaniam deductæ,*

aut Germani sub jugum missi, incertum. Conjicit Simlerus, Helvetios forsan, cum Cimbrorum focii essent, non tantum Italiam invasisse, verum etiam in Germaniam exercitum deduxisse, & vicina sibi subjecisse loca. Sed quamplurimi arbitrantur Helvetiorum illorum genus, jam pridem extinctum, cum hodie Germani potius quam Galli sint (ut Cap. I. ostensum) qui antiquam Helvetiam incolunt: apud Latinos tamen Scriptores antiquum illud nomen etiam retinent. Ego, salvo aliorum judicio, crediderim, non omnes antiquos illos Helvetios, aut saltem illorum genus prorsus periisse, non enim omnes qui montes habitarent, bellis omnino deletos credibile est. Videatur Simler. Descr. Vall. Lib. I.

Posteriores Helvetii varie a latinis Scriptoribus nominantur; Aventin. Ann. Boj. Lib. IV. *Suitones, Volater. & Rolvingus Carthusianus Suiceros, Joh. Vitoduranus Suicenses, Genebrard. Suitenses vel Suissos, Oswaldus Molitor Suitos, vocant. Germanice Schweitzer, vel Schwytzer, vel Eydnossen; Italice, gli Suizzeri, vel Suizzari; Hispanice los Suiceros, Anglice & Belgice De Switzers: Gallice, les Suisses. De horum quoque origine variant sententiæ. Narrant Historicorum nonnulli. Vitas gentem Aquilonarem prope Tigurinos suas fixisse sedes; illorum vero regionem Uri dictam esse. Alii volunt Vitas fuisse Saxones quos Carolus Magnus, ob iteratas rebelliones ex Saxonia ejecerit & in Helvetia Alpina concluderit: quemadmodum maximum incolarum lateris septentrionalis fl. Albis numerum in Flandriam & Brabantiam ablegavit. Vitæ autem illi postmodum Suitæ vocati sunt, ut volunt superioris sententiæ Authores. De istis Saxonibus Carolo Magno rebellibus, & a fide Christiana deficientibus, non idem narrant omnes. Sic Naclerus. *Verius videntur sentire, qui scribunt Carolum Magnum, An. D. DCCC VI. devictis Saxonibus ferociores ex eis ad 10000. virorum cum uxoribus & liberis deportasse, & per diversas Gallie ac Germaniæ provincias relegasse. Causa hujus fuit, quod Gens ista sæpe ad fidem Christianam conversa, toties apostatarit, & in vicinos crudeliter sævit, unde maximam ipsorum partem in Hungariam septem castrorum, ubi modo degunt, destinaverit: aliquos vero ad Comitatum Vallesie Sedunensis diocesis collocavit; aliquos ultra montem Jovis in Longobardia, prope Augustam Taurinorum Domino nunc Ducis Mediolani, habentes adhuc linguam Teutonicam, ut & septem castrensens in Hungaria: Alios transtulit ad vallem Urania, & arctam, ubi illa est ejusdem nominis, Art, Constantiensis Diocesis, montibus altissimis & lacubus munita, ut ibidem sederent pro custodiibus, & dum ipse Carolus in Italiam iturus esset, liberum haberet ingressum, fertur obligasse. Qui ubi confederant Saxonica lingua feruntur dixisse: Hie wollen wir Schwitten, id est, hic volumus in sudore terminos constituere, a quo verbo, Schwitten, Switter dicti sunt. Paulo aliter historiam narrat Felix Faber Hist. Suev. introducit enim Carolum ad istos exules, post exactum ab ipsis juramentum fidelitatis & constantiæ, loquentem de illo juramento, quod tria implicaret & includeret. Pro primo articulo juramenti (ajebat Carolus) do vobis, ut nuncupemini, confederati, scil. Imperio, ut in ipso vestro nomine sponsionis vestræ memores sitis, ideo etiam in Theutonico nominantur, Eidtgnossen, pro secundo articulo aliud impertior vobis nomen: quia enim promissistis in labore desudationem, hic nomen vestrum erit, & dicemini, Schwitzer, id est, Sudantes, &c. Ita vero sapiunt fabulam, & etymologiæ illæ ridiculæ D. Hotting. Met. Leg. Hist. Helv. p. 206. De his & similibus varia habent, præter supra memoratos,**

ratos, Munsterus, Cellarius, Rhenanus, Alciatus, Merula, Mercator, &c.

Alii a Suecis, Suiceros originem trahere crediderunt, inter quos sunt Tschudus, Stumpfius, Genebrardus, &c. Refert Munster. Lib. III. tempore Sigisberti cujusdam Sueciæ Regis, Suecorum multitudinem, aut ob Oceani inundationes, aut ob terræ sterilitatem, quæ tanto populorum numero nutriendo, impar esset, novas sedes quærere coactam fuisse. Hi populi transgresso Rheno, Gallos ipsis obviam factos proffigarunt; obstupuere reliqui Galli, qui ad novos hospites legatos mittunt, a quibus nihil aliud petunt Sueci, quam ut ipsis vivendi daretur facultas, & regiones quas incolerent excolerentque, concederentur: qua de causa Helvetii, interiorum suæ regionis partem, montibus ac lacubus plenam permiserunt; unde postea illa loca fertilia, habitationique commodiora facta sint. Sed nobis quoque audiendus est Oswald Molitor. Ducunt Suii originem a Suedis, qui in extrema septentrionem versus Europa sunt (alio nomine Gothi appellantur) cui rei testimonium non modo nostræ historiæ afferunt, sed & ii, qui vel hodie Suediam inhabitant. Ex quibus sæpe quæsitum a Mercatoribus nostris quidquam ne haberent in annalibus, quod argueret expulsos sane ex sua patria in nostras, uti apud nos creditur, sedes devenisse. De conformitate regionum, morum, naturæ, aliarumque rerum, ut solet, nihil minus inquisitum. Asseverarunt omnia, illud adjicientes, miris se gloriari modis, tam laudatum, apud omnes gentes populorum originem sibi ferre acceptam.

In hac fuit sententia Gariffollius Lib. X. Adolph. qui de fœdere, quod cum Helvetiis, Rex Sueciæ Gustaphus Adolphus, inire cupiebat, locuturus, sic de Helvetiorum a Suecis origine canit.

*Arctoo gens orta satæ, generosaque factis
Æquans arma patrum, gemino Suecosque Gothosque
Sanguinis attingit titulo. Nam vulnere postquam
Dejectus Tejas vitalibus exit auris,
Eousque solo regnavit in Ausone Narfes,
Italiam liquisse Getas, montesque propinquos
Infedisse ferunt: Nec pristinus obstitit armis
Incola, sed facilis latio jam rure remotos
Excepit, regni que favens in parte locavit,
Complexus populare genus. Constantia famæ
Nempe refert, patrio digressos Sueonas orbe
Auspiciis Gotberice tuis, faustoque gradivo
His sedem statuisse locis, perque oppida leges
Sancivisse suas, & longos regna per annos
Firmavisse manu, sic utraque finibus istis
Crevit, & æterno se fœdere nexuit Arctos,
Helvetiosque dedit mundo, nec degener ortum
Dedecorat populus, sed nomine dignus avorum est.*

Hac occasione annotat D. Hottinger. Meth. Leg. Hist. Helv. pag. 201. Certum est magnam utriusque non modo gentis, sed & quorundam Dialecti idiotismorum esse similitudinem. Observavit Clar. D. Ericus Odhelius, Gothus, dignissimus in Ubsaliensi regia Professor, meus per aliquot menses hospes gratissimus, multas apud nos loquendi voces & formulas per universam Germaniam ignotas, Suecis tamen familiares. Quid? quod Suetiam cum Suetia sensu generali pro universa Helvetia sumpta exteri authores confundant. Vide Anal. P. I. pag. 167.

Quamvis autem hæc virorum doctorum opinio non videatur contemnenda, illorum etiam rejicienda non est, qui Suintenses, aut Helvetios ita hodie dictos volunt a pago Suintensi. Inter quos sunt Oswald Molitor, in Paneg. Glareani. Suicia sequitur, unde omnes confederati, commune apud vulgus hodie tenent nomen

Suintenses, vel Suiceri. Sic Conringius de Imp. Romanoger. Achaorum Respublica omnibus fœderatis nomen dedit, urbs Romana omnibus sociis, hodie fœderati omnes Helvetii, ab uno pago Suinteri, &c. Felix Faber. Monach. Ulm. Lib. I. Omnes Communitates junctæ Suinteri, cum eis nomen communicant, & Suinteri a villa Suintz nominantur, &c.

Istius denominationis rationes afferri possunt. I. Quoniam initium confœderationis factum est in oppido Suintensi; Suintensium sive Suintorum nomen omnibus confœderatis est tributum. Ut ait Genebrard. Lib. IV. II. Quod primi omnium ex Pagis tribus, Austriorum irruptioni expositi fuerint & inter tres pagos maxima fuerit eorum potentia, ut loquitur Simler. Lib. I. Reip. Helv. III. Quod in Suintensium regione pro libertate pugnatum sit: ex quo factum est, ut paulatim reliqui tyrannidis jugum excusserint. Inde postea, ait Guillim. Lib. II. Rer. Helv. Cap. XV. Suintorum apud quos primo pugnatum fuit, nomine, & fama apud nationes Helvetii omnes in celebritatem abierunt, Suinterieque gens universa adpellati.

CAPUT XVII.

De Variis Nominibus Helvetiorum apud Veteres.

Inter difficultates quæ in Authorum lectione occurrunt, & lectores quandoque vexant, non infimas tenet ea, quæ circa varia populorum nomina, versatur. Helvetios variis insignitos nominibus diligens historiæ scrutator reperiet. Sæpissime generaliter sub Celtarum aut Gallorum nomine comprehenduntur, quo maxima Europæorum pars designabatur, ut alibi vidimus. Julius Cæsar apud Dionem Lib. XXXVIII. in oratione ad milites, Helvetios Gallicam nationem ὁμοίως facit atque ὁμοφύλους Marcomannis Germanis, id est, similes & ejusdem gentis populos. Marcomanni autem quales fuerint, variant sententiæ. Willichius in Tacit. eosdem fuisse quos nunc Moravos nominamus, credit. Munst. Lib. III. dicit Marcomannos habitasse Bohemiam, post superato Danubio in Croatia substitisse; sed utrum hoc cum Taciti verbis conveniat, æquo lectori judicium relinquo; sic vero Tacitus Lib. de mor. Germ. Præcipua Marcomannorum gloria, viresque atque ipsa etiam sedes pulsæ olim Boiis, virtute parva, &c. Marlianus conjicit forte, eos fuisse qui finitimam Helvetiis vallem incolebant, cui nomen est Marcomanna, Sequanis & monti Juræ proximam, cum his Marcus Antoninus Philosophus periculosum diuturnumque bellum gessit. Quidquid sit, si Dioni aliqua sit adhibenda fides, ex eo colligere possemus, vel Helvetiorum colonias in Germania Marcomannis fuisse vicinas, vel illorum regionem, ab Helvetiis non multum remotam. Livius vocat Semigermanos, quia (ut ait Cluverius) eorum lingua Germanorum quam Gallorum sermoni fuit propior. Postquam enim Helvetii Rhenum sunt transgressi, probabile est eos, se, & linguæ & moribus Germanorum, labente tempore, assuefecisse. Helvetios quoque Alpinorum populorum Tauriscorum nomine designatos non obscure indicat Polybius Lib. II. In Alpibus ab utroque latere loca montuosa habitant, ad eam partem quæ versus Rhodanum & septentrionem spectant, Galli qui Transalpini appellantur, ad eam quæ campis imminet Taurisci, Agones, alia pleraque Barbarorum genera, a quibus Transalpini non genere,

genere, sed differentia loci differunt. Hac occasione Cluver. Ant. Germ. Lib. I. Cap. V. & Lib. de Vindel. Cap. II. ait, omnes Alpinos populos unius ejusdemque fuisse gentis, qui communiter Græce & Latine, *Taurisci*, sibi ipsis, *thi Taurischon*, appellatione ex Alpium nomine desumpta, quo in commune hodieque nonnullis Germanis appellantur *Tauri*: Romani omnem Tauriscorum Gentem dixere Alpinos & Inalpinos populos. *Plutarch.* in Marcel. *Polybius* Lib. IV. *Orosius* Lib. IV. Cap. XIII. *Sabellie*. Enn. IV. Lib. IX. Gallos inter Rhodanum Alpesque incolentes, ab eo, quod mercenaria stipendia merebant, *Gessatas*, vocant. *Gessatarum* autem nomen, non gentis, sed mercenariorum Gallorum est, ut loquitur *Orosius*, five ut ait *Cluver.* non gentis sed conditionis est vocabulum; quod quam optime Helvetiis conveniat, non solum locus, ubi *Gessatas* collocat *Polybius* (ut recte observat *Guillim.*) sed etiam Helvetiorum mos, qui jam ab antiquis temporibus apud ipsos invaluit, quemque adhuc retinent, dum suam ad bellum operam, Principibus constituto pretio, locant, ostendunt. Ita ergo conductitii milites Celtica lingua, *Gessatæ*, nominati sunt, istius nominis vestigium remansisse videtur hodie apud Britannos, qui servos conductitios *Guessin* vocant. *Merul. Part. H. Lib. III. Cap. XV.* *Gessatas*, sic a *Gessu* lanceæ genere, aut quod se omnes *Gessel*, hoc est, socios appellarent, sicut Germani se fratres nominant, dictos credit *Guilliman.* *Gessatæ*, vel a stipendio, ut vocamus (*Gesinde*) seu a genere teli, quod a *Varrone* & *Virgilio* *Gesum* dictum, ita sunt appellati, ut loquitur *Sprech. Pall. Rhet. Lib. I.*

Mercator refert *Eutropium Helvetios* nominasse *Quados*, qui juxta *Tacitum* Lib. de moribus Germ. *Marcomannis* fuere proximi. Aliter *Alciatus* in eundem *Tacit.* *Eutropius*, inquit, *Helvetiorum sedes a Quadis occupatas satis ostendit, ut suspicer omnes delectos, cum Quadi Marcomannique sub Aureliano, in Italiam prorupere.* In quo autem *Eutropii* libro, *Helvetii Quadi* nominentur, me animadvertisse non bene memini; imo quidem me legisse Lib. VI. *Julius primo vicit Helvetios, qui nunc Sequani appellantur.* Id quod demum (ut ait *D. Hottinger*) a *Cæsaris* tempore in usu esse cœpit. Antea enim Gallis annumerabantur, postea Belgis, qui & *Celtobelgæ* dicuntur, vide *Stumpf. Lib. IV. Cap. I.*

Post Gentium migrationes, cum maxima Helvetiæ pars sub *Burgundiæ* regno comprehenderetur, *Helvetii* etiam *Burgundiones* dicti sunt. Qui vero sub *Ducatu Alemanniæ* comprehensi fuerunt, *Alemanni* simpliciter, aut etiam sæpe *Superiores Alemanni*, ab *Authoribus* vocantur. Qui in *Tacitum* de pop. Germ. comment. dedit (referente *D. Hotting.*) existimat *Paulum Æmilium*, *Transjuranorum* vocabulo, significare *Helvetios*, cum inquit Lib. I. *Transjurani ferox genus hominum Burgundionibus, ante rerum potentiibus attributi, & tunc sui prope juris effecti.*

CAPUT XVIII.

De Antiqua Helvetia Lingua.

Explicatis, ut potuimus, *Helvetiorum* antiquitate & origine, superest, ut qualis fuerit eorum lingua, & qui mores, videamus. Quæstionem illam, qua quæritur. Qualis fuerit antiquorum *Helvetiorum* lingua? Perplexam, & non explicabilem satis, ut par est, & res ipsa loquitur, & *Doctissimi*, quibus hæc crucem fixit, fateri coguntur.

Quærent autem hic I. *Quidam*: *Utrum veterum Gallorum & Helvetiorum lingua fuerit Græca?* Affirmant nonnulli, inter quos *Joachimus Perionius* in *Dialog.* & *Johannes Picardus* in *Celtopæd.* Suam sententiam probare conantur, ex *Gallicæ Græcæque* linguæ cognatione, maxime vero *Cæsaris* auctoritate, Lib. VI. bell. Gall. referentis, *Druides* in publicis privatisque rationibus, extra suas disciplinas (quas literis mandari nefas existimabant) characteribus Græcis uti solitos. Dicit quoque idem *Cæsar* Lib. I. in castris *Helvetiorum* tabulas literis Græcis confectas, fuisse repertas. *Strabo* Lib. IV. sic ait. *Urbs (Massilia) Barbaris loco ludi literarii patefacta, tantum literarum græcarum studium apud Gallos excitavit, ut contractuum quoque formulas, græce conscriberent.* Refert quoque *Merula* viros doctos esse, qui putent characteres illos, quibus utuntur Græci, non vere Græcos esse, sed *Gallicos*, & ex *Gallia* in *Græciam*, non ex *Græcia* in *Galliam* fuisse advectos, ideoque *Cæsarem* eos appellare debuisse, *Gallicos*, non *Græcos*; *Græcos* tamen dixisse, cum *Græcos* tunc iis uti sciret, a *Gallis* autem accepisse ignoraret. Certe ipsorum *Græcorum* testimonio, characteres isti α , β , γ , & reliqui non vere *Græci* sunt, sed *Barbari*, sicut videre est ex *Varrone* Lib. VII. de *Ling. Lat.* Quantum autem robur insit illis argumentis, ex responsis erit colligere. Respondetur itaque primo. *Probandum* prius esset, hodiernam *Gallorum* linguam, cum veteri eandem esse. II. Ex illa linguarum cognitione, quæstio quæ affirmatur, concludi non potest, sic enim quoque argumentari liceret, lingua hodierna *Gallica* plurimas voces a *Latina* mutuatur; Ergo *Gallorum* lingua est *Latina*. Ad *Cæsaris* & *Strabonis* testimonia quod attinet, majoris sunt ponderis, interim responderi potest. I. *Secundum* quosdam, *Druides* & *Helvetios* characteribus quidem *Græcis* usos, *Græce* tamen non locutos fuisse, quod non dicit *Cæsar*: aliud quippe est *Græcis* literis aliquid concipere, aliud *Græca* lingua; Sic *Thalmud* *Hebræo* constaret sermone, quia *Hebraicis* sit excusum: Imo *Cæsar* ipse Lib. V. satis ostendit *Gallos* *Græca* lingua non fuisse usos, quando *Græce* per equitem *Gallum*, ad, &c. *Ciceronem* apud *Nervios* obsessum, scripsit, alias ipsius consilia, cum epistola intercipi potuissent. II. Arridet magis aliorum responsio: non enim simpliciter negandum, *Gallos* aut *Helvetios* *Græca* lingua usos fuisse, siquidem simpliciter non dicat *Strabo* *Gallos* *Græcis* literis usos, sed *Græce* scripsisse. Distinguendæ igitur sunt linguæ: aliæ sunt a natura congenitæ, & ut vulgo dicitur, maternæ; aliæ ab arte tantum & studio. Dicimus itaque *Græcam* linguam *Gallis* non fuisse congenitam, aut a natura, sed tantum ab arte: sic fieri potest, ut *Helvetius*, *Italice* loquatur, sed ab arte, cum naturalem linguam habeat; sic *Galli* & *Helvetii* calluerunt *Græcam*, quam in *Schola Massiliana* edocti erant; illos autem *Massiliam* frequentasse, *Author* est *Strabo*, ut supra allatum. A *Massiliensibus* etiam, ut ait *Justinus Historicus* Lib. XLIII. & usum vitæ cultioris, deposita & mansuetata barbaria, & agrorum cultus, & urbes mœnibus cingere didicerunt. Tunc & legibus, non armis vivere: tunc & vitem putare, tunc olivam serere consueverunt: adeoque magnus & hominibus & rebus impositus est nitor, ut non *Græcia* in *Galliam* emigrasse, sed *Gallia* in *Græciam* translata videretur. Cur non etiam *Græcam* linguam ab illis habuerint? Hinc tamen inferre non licet, omnes *Gallos* & *Helvetios* *Græce* fuisse locutos, sed eos solum, qui illam linguam didicissent, quales erant *Druides*, quibus illa, in suis mysteriis, erat

legunt quidam
Quadi

erat familiaris; Galliarum Primores, aliique illius linguæ studiosi: Imo credibile est, huic operam navasse, qui τὰ συμβόλαια scribebant, ut ait *Strabo*, quemadmodum superioribus sæculis, contractus, pacta, litigationes, latine scribebantur, quamvis pauci latine scirent. Doctorum illorum supra recensita sententia varie urgeri potest. I. Posito, non concessio, Gallos & Græcos eosdem habuisse characteres, eandem tamen linguam habuisse non sequitur: habent quidem Chineses cum Japonensibus, communes characteres, linguam non item. II. Gratis dicitur suas literas Græcos, a Gallis mutuasse, cum Cadmum primum eas aut invenisse, aut ex Phœnicia in Græciam transfuisse, nonnulli Authores perhibeant. Nec illud probat *Varronis* testimonium: Græci fatebantur se suas habuisse literas, aut saltem earum nomina a Barbaris; sed quid inde, non soli Galli Græcis erant Barbari, sed alii quoque populi, lingua, moribus, & loco diffiti, atque differentes, sive a Græcis ipsis, sive etiam a Gallis.

Cum vero communem veterum Helvetiorum linguam Græcam fuisse non constet, qualis ergo fuerit, quærat aliquis; Difficilem quæstionem esse jam diximus, nunc difficultatis causæ adducendæ. I. Certum non est, hodiernam Helvetiorum linguam, eandem esse cum veteri, de qua quæstio. II. Helvetii hodierni ab Antiquis sunt diversi, si origine, cur non etiam lingua? Ipsorum linguam, cum ipsis Helvetiis periisse credibile est. III. Cum non conveniat inter veteres, sub quibus populis comprehensi fuerint Helvetii; *Cæsar* sub Celtis, *Plinius* & *Ptolomæus* sub Belgis, &c. Non ita scitu facile est, utrum Helvetiorum lingua Celtica fuerit an Belgica? IV. Cum diversis temporibus tot factæ fuerint populorum migrationes, quis non credat, sicut facta est populorum confusio, ita quoque linguarum? Quis hodie non videt, linguam Italicam hodiernam, a Latina, unde corrupta est, multam differre? Gallica indes mutatur, de aliis mihi ignotis non loquor. V. Hanc difficultatem augent, quicumque de populorum linguis locuti sunt. Germani suam linguam omnium hodiernarum antiquissimam, imo quidam primævam ridicule autumant; Galli vero suam præferunt; Cantabri superioribus contradicunt: Ita dum unusquisque sibi adulatur, a vero discedit, & in varia absurda incidit. Ut tamen super hac quæstione dicamus aliquid, in genere notandum & quidem *Julii Cæsaris* tempore Aquitanos, Celtas seu Gallos, & Belgas, lingua, institutis, & legibus inter se fuisse discrepantes. Sed hic iterum nodus reperitur, nempe, utrum discrimen illud fuerit in tota lingua, vel tantum in Dialectis? Quidam tres fecere linguas, Aquitanicam, Celticam, & Belgicam, inter quos *Merula Part. II. Lib. III. Cap. XV.* Alii volunt, unam tantum fuisse linguam, sed Dialectis distinctam, quæ multorum est sententia, impris vero *Cluv. Ant. Ger. Lib. I.* Postquam enim ostendit *Aschenazem* Noachi pronepotem, cum filiis suis atque nepotibus, omnem, post diluvium, obsedisse Celticam, id est, totam Europam, sicut ille ex *Mosis* Scriptorum antiquissimi monumentis deducit; asserit quoque, Europæos omnes unam eandemque inter se habuisse linguam, variis solum distinctam dialectis, quod probare conatur, veterum Authorum testimoniis, populorum appellationibus uno eodemque modo apud omnes Europæos, formati, privorum hominum propriis nominibus, oppidorum vicorumque vocabulis, aliisque complurium rerum vocibus, Europæis omnibus, communibus: Sed hæc

apud ipsum vide prolixius. Quæri etiam specialius potest; *Quenam fuerit Cæsaris tempore, Aquitanorum, Gallorum & Belgarum lingua, & utrum adhuc extet?* *Merula*, loco supra citato, censet linguam veterem Aquitanicam, eandem cum Cantabrica, Celticam cum Britannica, & Belgicam cum Germanica, esse. Sunt & aliæ aliorum sententiæ, quibus non explicatur, sed implicatur quæstio. Nos in re tam obscura, tamque ab ævo nostro remota, in tot frivolis conjecturis, & discrepantibus Authorum sententiis, nihil certi & explorati statui posse credimus: Unde multis nec arridet, nec probatur *Tschudi, Glareani, Golutii, &c.* sententia, qua statuitur, veterem Gallorum sermonem eundem cum hodierno Helvetico fuisse. Quidquid autem super posita prius quæstione certum aut verisimile dici potest, ad hoc revocatur: Antiquos Helvetios, in quantum Gallica gens fuerunt, ut referunt *Cæsar* & *Tacitus*, eandem aut non longe diversam cum Gallis linguam habuisse. Qualis autem fuerit illa Gallica, nobis non frustra laborandum esse judicamus: Satius est rem in medio relinquere, quam incerta aut ἀτοπα proferre. Sed hanc concludamus quæstionem. Cum linguarum puritas & perfectio (cardinales excipio) ad nostrum tempus non pertigerint, difficilimum est, imo impossibile definire, quænam fuerit Helvetiorum ante mille & septingentos annos lingua. Afferant hic nobis aliqua illius temporis monumenta aut scripta, qui suas nobis volunt obtrudere conjecturas. Regeret quispiam non mutari linguas, sed magis ac magis in melius restitui, perfici & expoliri: Verum illa perfectio corruptio potius dicenda est; Nam quo magis aliqua lingua a prima sua origine discedit, eo magis corrumpitur: Ideo Hebraicam ad nos inccorruptam pervenisse dicimus, quia eam, qualis fuit, habemus. Communes linguas mutationes pati, testatur experientia. Vix Galli, (ita mutationibus assueti sunt) qui ante quingentos annos vixerunt, si hodie resurgerent, hodiernam Gallorum linguam intelligerent.

Hodie vero qualis sit Helvetiorum lingua; satis notum eam Helvetiæ partem quæ Germaniæ proxima est, Germanicum idioma retinere, qua de re, tanquam illius ignaro loquendi non datur facultas: Quæ Gallias magis spectat, linguam ad Gallicam hodiernam accedentem habet, quali utuntur *Vaudi* incolæ, & illis confines; hæc tamen peculiarem habet dialectum, imo infinitas voces, aliis utpote *Sabaudis, Burgundis*, & in genere Gallis prorsus ignotas minimeque communes: Hanc veterem esse multa satis indicant: Quamplurima comprimis vocabula, quæ tum Græcam, tum Latinam originem sapiunt. Sic vero *Schwitzer. Desc. Helvet. de Hodierna Helvetiorum lingua. Tribus hodie loquuntur linguis Helvetii, & his Fœderati: Germanica per universam fere Helvetiam est usitatissima. Eadem Rheti & Lepontii nonnulli utuntur. Habent etiam Rheti quidam, propriam suam linguam ab aliis longe diversam. Præter illam & Germanicam Rheti sicut etiam Lepontii, Italica loquuntur lingua. Antuates, Sabaudica, id est, corrupta Gallica utuntur. Vallesiani Viberi Germanicam, Veragri Sabaudicam, Seduni medii utramque in usu habent. Credit Simler. Desc. Vall. Lib. I. duo hæc. I. In summis vallibus, & quæ cacuminibus Alpium proximæ sunt incolæ Germanicæ linguæ usum retinuisse, ut apud Vallesios Lepontios, &c. II. Hos veterum incolarum reliquias esse, in variis enim, inquit Simler. migrationibus Gentium, ipsis suæ sedes permansere, nemo enim alius in his locis habitare voluisset, aut potuisset, præsertim cui liceret alibi cultiori loco sedes*

querere. Hoc vero non evincit Germanicam hodiernam Helvetiorum linguam, eandem esse cum veteri, aut veterem illorum linguam fuisse Germanicam: Etsi enim concedatur, non omnes summarum in Alpibus vallium incolas periiisse, nihil aliud concludi potest, quam quod illi antiquam suam linguam mutaverint, cum eadem sit, quæ reliquorum Helvetiorum, aut dicendum esset Helvetios hodiernos ab antiquis non dissimiles, quod tamen nemo, cum veritate affirmare potest: Repugnant enim tot populorum migrationes, eorumque interitus, ut ex Historiis videre est. Verisimile etiam non est, veterum incolarum paucas reliquias, novorum & pene innumerorum linguam immutasse potuisse. Non negamus tamen, eam esse antiquam satis & insignem linguam, sicut ostendit Caspar Scioppius, in consult. de Scholarum & studior. ratione. *Helvetica*, inquit, *Dialectus*, qua quondam omnes fere Alemanni, hodie Helvetii tantum utuntur, quam haud scio, an omnium superioris Germaniæ copiosissimam, minimeque depravatam recte dixerim. Homines enim suo contenti, & Aularum contemptores (ex quibus fere Helvetiorum Respublica constant) exteris minus misceri, neque de lingua polienda, & adscitis peregrinis vocibus, loquendique generibus exornanda solliciti esse solent. Quid dicam? Sola Rhætia hodie quatuor diversis linguis utitur: Scilicet I. Germanica; qua Helvetiam attingit, & septentrionem versus. II. Engadina, (vulgo Romansch) in valle ejusdem nominis, quam fluvius Ænus mediam secat. III. Chur-Welsch; in medio scil. Rhætiæ. IV. Italica; videlicet in Comitatu Clavennensi & Valtelina, qua Lepontios, Mediolanenses & Bergomates attingit. Ut annotat præstantiss. D. Huldericus.

CAPUT XIX.

Helvetiorum mores tum circa corpus, tum circa ingenium.

DE Helvetiorum lingua dictum: Nunc quoque qualis sit eorum genius, quales mores, dicendum. Pauca Veteres, speciatim de Helvetiorum moribus habent, interim satis multa de Gallis & Germanis afferunt: Cum autem certum sit, medium inter Gallos & Germanos tenuisse Helvetios, eos etiam utrorumque moribus communicasse verisimile est: Aliquam ergo illorum collationem instituere nobis est animus. Considerari vero possunt Helvetiorum mores, vel in rebus privatis, vel in negotiis publicis. Illi vel corpus, vel ingenium respiciunt.

Gallos corpora plusquam humana, *Jornandes*; mirifica specie & magnitudine, *Hirtius*; celsioris staturæ, *Ammianus*; procera *Livius*, habere memoriæ prodiderunt. Scribit *Cæsar* Lib. II. bel. Gal. Gallis ob suorum corporum magnitudinem, Romanam brevitatem contemptui fuisse. Ingentium vero Gallorum corporum causam tradit *Frey* Cap. VI. Quod vini abstinentissimi forent & reliquo in victu temperantissimi. Certe quod de Gallis in genere dicitur, id de Helvetiis in specie verum esse, testatur experientia: Habent adhuc procera corpora, proceriora & robustiora olim habuisse, dubium non est. Uti enim frigidissimæ Alpium regiones procerissimas arbores, & præstantissima armenta educant, sic cœli solique natura ferente, homines quoque celsioris & firmioris staturæ producunt. *Simler*. Lib. II. Sic Carolo Mag-

no bellum Germanorum toties rebellibus populis; præsertim Saxonibus inferenti militavit Gigas ex Turgoja. Hic per fluvios etiam reluctantes traxit equos; hostes hasta sua transfixos humeris suspendere solitus, eosdem ranunculas vocans, hoc solenni dicto. Ego interdum octo hasta mea transfixos nescio quid coaxantes huc illucque circumtuli. *Frey*. Cap. VI. ex *Aventini Annal. Lib. IV.* Meminit quoque *Jovius* Lib. XV. quorundam Helvetiorum proceritate corporum, animique virtute insignium, in prælio Marignano, maxime vero duorum, his verbis. *Ibi quoque Zambronius, & Antius Encher, vasti animi, & terribilis staturæ homines, &c.*

Antequam autem de Helvetiorum corporum qualitatibus quippiam dicamus; qua ratione a teneris educentur annis, prius videndum. Refert *Plinius* Lib. XI. Cap. XLI. Italos oleo suos inunxisse liberos; idem Athletas, ut firmiora & agiliora haberent corpora, fecisse notum. Helvetiæ mulieres deficiente oleo, butyro, vel vino, vel utroque simul, ad illud ipsum utuntur. Testatur *Cæsar*. *Rhodig. Lect. Ant. Lib. III. Cap. XVI.* Apud barbaras gentes morem fuisse, vel annue gelido infantes abluere, vel tenui amiculo convesire, qui Gallis mos est; ad cuncta enim quæ prosunt initio statim insuescere optimum est: Adjuvat autem pueros immatus calor adversus frigoris vim. Sic *Virgilius*.

----- Natos ad flumina primum
Deferimus, sævoque gelu duramus & undis.

Hoc in more positum apud Helvetios fuisse credibile est, ut jam supra Cap. XI. attigimus. Hodie adhuc apud multos rusticos, maxime montanos, hoc in usu est; Urbani vero qui suos mollius educant, barbarum esse credunt. Corporum adjuncta & qualitates, in variis conspici possunt.

I. Helveticorum corporum robor, eorundem staturam comitatur, id in diversis apparet rebus: primo enim cum regio ipsa maximam partem montana, multis locis aspera, cultuque difficilis, & magna sui parte olim sylvestris & inculta, necessario hominum genus, non laboriosum modo, sed & durum robustumque aluisse, & adhuc alere credendum: summus igitur in excolenda terra labor, corporis vires omnino requirit. Secundo venatio per aspera loca, illud ipsum demonstrat, quis corpore infirmus montes pene inaccessos, & ardua quævis loca conscendat? Unde *Simler*. Lib. II. ait. *In montibus quoties a rusticis operibus otiantur, venatione assidua se exercent, & modo capreas & rupicapras atque ibices per montes summos & præruptas rupes insectantur, modo cum Ursis & lupis, lincibus & apris congregiuntur, & honori ducitur, si quis ursorum aut luporum capita, quos interfecerit postibus præfigat, quin & a Magistratibus plerumque præmia accipiunt. Aprorum etiam capita veteri Græcorum consuetudine honoris ergo, claris & nobilibus viris, aut regionum præfectis, quasi ἀγίστιον quoddam venationis donantur.* Mantuanus etiam Helvetios facit venatores

*Gens fera, contemptrix animæ, consueta per Alpes,
Figere cervos, certare ursis, nive candida semper,
Per juga veloces cursu prævertere cervos.*

Varia corporis exercitia, quibus dediti sunt Helvetii, eorum vires arguunt. Gallos nare affuetos ait *Marcellinus* Lib. XXV. Nullam in orbe Christiano gentem esse, quæ ita se natando exercent, ut Helvetios, qui lacus maximos, quibus abundat regio, & rapidissimos fluvios, facile natatu superant, *Simlerus* asserit. Germani præcipue omnem juventutem præcipue tamen pueros, non molliter educabant, sed laboriosius semper

semper exercitationibus, pugnae etiam simulachris assuefaciebant: ut cum ad virilem pervenissent aetatem, nihil tam difficile, aut durum esset, quod non remoto omni corporis dolore subire auderent; referente *Alexand.* Lib. II. Cap. XXV. Helvetios non minus quam Germanos omnibus laboribus se assuefacere certum est; modo agriculturae navant operam, modo in aliis robur suum probant, uti sunt cursus, saltus, lapidis projiciendi, instar disci, veterum ludus, vecte certare, lucta, digladiationes, & certamina in omni armorum genere, aliaqua media ad militarem virtutem praeparantia: sed de innato Helvetiis bellandi studio postea dicemus. Quibus porro viribus, quove robore instructi a natura Helvetii, & historiarum testimonia, & populorum experientia, manifestum faciunt, magis quam probatione indigeat.

II. Antiqui Galli corpulenti quidem erant, sed ita temperantiae studiosissimi, ut modum crescenti ventri posuerint, quem si quis juvenum praesertim, excessisset, castigabatur. *Munst.* Lib. II. *Frey.* Cap. VI. Helvetii non solum corpulenti, sed & graves ac obesi, maxima ex parte sunt: hujus rei causa est, tum regionis temperies & aer purus, ut Gallorum exemplo in Helvetia morantium apparet, tum vis naturalis caloris, & robustum temperamentum. Hinc fit, ut mali & versipelles non sint naturaliter; sic enim Caesar Antonium & Dolabellam malos esse non censebat, quod obesi essent: sic quoque *Bodinus* Meth. Hist. in ejusmodi corporum vastitate, minimum calliditatis ac malitiae latere, tradit.

III. Helvetiorum color generaliter loquendo rufus est & albus; *Marcell.* Lib. XV. omnes pene Gallos candidos facit & rutilos. Comam natura rufam habere, studio tamen augere hunc colorem, inquit *Diodorus*. Certe non multos nigros fert Helvetia; inter filias multis usitatum locis, rufos crines certo quodam modo mentiri, si tales a natura non fuerint; imo quamvis hoc sit, etiamnum illum colorem augent. Gallos comam nutrire (unde & Galliae Comatae nomen) *Clemens Alexandrinus* post *Strabonem* est Author. *Plinius* Lib. XI. Cap. XXXIX. refert, Allobroges saeminarum instar comam habuisse. Diversos autem circa comam habuisse mores, testantur historici. Apud Germanos Catosque, barbam capillumve tondere nefas fuit, nisi quis ex acie hostis caput retulisset. *Alex. ab Alex.* Lib. V. Cap. XVIII. Aegyptii omnes capillos nutriebant, barbam tamen tondabant, *Ravifio* teste. Gallos omnes promissam gerere barbam, memoriae mandavit *Livius*. Distinguit *Diodorus*, scribens, barbam quosdam radere, quosdam nutrire parce: Nobiles quidem radere genas, barbam vero promittere, ut corpora operiant, eo accidere, ut cum edant, cibo repleatur, cum vero bibant, veluti per canalem potus inferri videatur. Comam Germanis decoram fuisse refert *Seneca*: apud veteres quoque qui liberae conditionis erant, comam magis nutriebant, servi & mancipia contra; unde *Aristoteles* Rhet. Lib. I. dicit comam libertatis esse signum, impedit enim servienti. Nunc ad antiquos Helvetios quod attinet, cum de iis praecise nihil apud Authores extet, caeterorum Gallorum consuetudinem habuisse, imo & eos sub Gallia Comata fuisse credimus. Hodie vero rustici fere omnes, capitis capillos breves habent, barbas vero intonsas gerunt, ita ut aspectus eorum Satyris ac Panibus similis videatur, sicut ait de Gallis *Diodorus*. Sed haec sufficiant, taediosum enim esset hic referre omnes mutationes, sive in coma & barba, sive etiam in vestibus, quae quotidie

in hac mundi vespera contingunt. Superioribus adhuc saeculis Helvetii tot mutationibus non erant obnoxii, ita ut extrinsecus ab aliis nationibus dignosci possent, nunc vero aliarum gentium simiae videri volunt: sed haec est hujus saeculi vanitas. Audiamus adhuc Daniel. Eremit. De Helvetico vestitu loquentem. *Vestitu a Germanis distinguuntur locupletissimi, fluitantibus & versicoloribus bracciis, tegmine quondam veterum Gallorum. Caeteri strictis & singulos artus exprimentibus, rari sagulo aut pallio utuntur. Domi tamen frugalior & rudi crassaque lana, foris cultior; per urbes, per itinera ornatiores incedunt, uno atque altero servorum comitati. Feminarum habitus elegantior; opulentiores serico, aliae lineis amictibus velant; utraque purpura aliisque coloribus variant, nigro fere, etsi diverso capitis velamine, pilei in modum, nam centone non utuntur.*

Talis fuit & est corporum qualitas; de Helvetiorum genio & ingenio aliquid dicendum. Primo intuitu, stupidi censerent Helvetii, aut saltem non ita acuti: nam cum corpus & intellectus (ut ait *Bodinus*) contrario modo afficiantur, quo major est vis hujus, eo minor est illius, & quo quisque intellectu eo minus corpore viget. Docet quoque nos experientia, scientiam mollem reddere animum; Turcae bellicam fortitudinem suae debent ignorantiae. Hac ratione Helvetii corpore valentes, minus ingenio pollerent; sed hoc non est axioma catholicum; habent haec rationes, ut plurimum, non vero semper, suam veritatem. Jam Caesaris tempore ipsos graecis literis operam dedisse supra monuimus. Divico qui bello Cassiano Helvetiorum Dux fuerat, non minus bene dicendi quam belli gerendi arte clarus fuit. Postquam etiam Romanis Helvetii paruerunt, apud eos bonarum artium, & linguae Latinae studium florere coepit. *Plinius* Lib. III. Cap. V. Inter Italiae laudes ponit, quod tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio, contraxerit ad colloquia, & humanitatem homini dedit; sensim enim sparsa latina lingua, generis humani bono, tam longe lateque, ut omnes fere homines, suo aevio, ea usos *Plutarchus* scripserit. Gallos Augusti tempore Barbaros amplius dicendos negat *Strabo*. *Claudius Cossus* Helvetiorum legatus facundia celebris fuit, ut ostendit *Tacitus*. Vide *Hotting.* in Meth. Leg. Hist. Helv. pag. 535. Causidicos in Helvetia fuisse testatur *Epitaphium* quoddam, quod meminit cujusdam eruditi causidici, annum tantum decimum octavum agentis. Habuit Aventicum suos Medicos & Professores, qui sine dubio Philosophiam Academicam & Stoicam, tanquam Helvetiorum moribus & veteribus opinionibus maxime congruentem, docebant. Videatur inscriptio quam referemus ad Urbem Aventicum. Sed de posterioribus Helvetiis agamus. Sunt, qui Helvetiis, stuporem, ingenii tarditatem, literarum odium maligne exprobrant, montanam & brutam gentem esse publice scribentes, sic *Thef. Polit. Ingenius Helvetiorum nihil crassius, nihil pinguius, nihil incultius, praesertim olim.* Quasi vero amoenis Alpium recessibus Musae non delectarentur? Quod si ante reformationem non multi in Helvetia extiterint literati, commune fuit, ut ait *D. Hotting.* Europae fatum, nec Helvetiae genti armis ubique occupatae, exprobrandum, quod totum mundum inundavit. Quamvis autem Helvetia, armis nobilior fuerit, quam literis, juxta *Erasmum*, quamvis Helvetii Gallis ingenii acumine & promptitudine inferiores videantur, non tamen protinus, eos esse omnis profusus judicii expertes, censendum est: fortitudo bellica judicium non tollit. Verum quidem, literas apud nostros majores, non ita cultas; nostra tamen

ætate, teste Simlero Lib. II. in omnibus Helvetiæ pagis, omnium ordinum viros, variarum linguarum, & artium peritos invenies. Literas scire quam videri malunt, multique sciunt multa; sicut ait Daniel Erem. Multi quoque latinæ linguæ ignari, nihilominus omnis generis historias ex veteribus authoribus, Germanice aut Gallice redditis, diligenter cognoscunt, & libris vulgari lingua scriptis, instructas habent bibliothecas. Vetustissimæ in Helvetiis scholæ, olim in S. Galli cœnobio, & in Curiensi collegio fuerunt, antequam Monachi laborem cum ignavia, & scientiam cum ignorantia commutassent. Academiam florentem olim a Pio Papa institutam, Basilienses: celebres scholas Tigurini: frequentia Bernæ & Lausannæ collegia Bernenses habent. Tigurinorum, & Basiliensium typographicas officinas celeberrimas & instructissimas prætereo. Viris doctis etiam clara Helvetia. *Habuit illa*, inquit Theod. Zuing. Theat. Lib. I. *Conradum Gesnerum Tigurinum, Helvetiæ decus; Huberum Basiliensem, in quo perfecta Medici idea, Uldaricum Zazium Constantiensem Jurisconsultum insignem, ab Italis, paucis alioqui Ultramontanorum laudatoribus, summo in pretio habitum.* De clarorum apud Tigurinos virorum numero Buxtorffium audiamus in Præf. Dissert. Philolog. *Testes sunt hujus rei, tot viri ob variarum rerum præclaram scientiam, & æternitate dignissima literarum monumenta, toto orbe celeberrimi, quos urbs vestra semper, a superiore præsertim sæculo, vel produxit, vel gremio suo benignissime fovit. Taceo nunc Theologos, immortalibus scriptis claros, quorum solorum numerus justum posset catalogum conficere. Philologos, Historicos, linguarum omnium, & omnis antiquitatis peritissimos, si quis requirat, ubi præstantiores & celebriores, quam inter vestrates, reperiet? Conradi Pellicani, Theodori Bibliandri, Guilielmi Stuckii, Rodolphi Hospiniani, Conradi Gesneri, Caspari Waseri, Lavaterorum, & aliorum nomina, atque indefessi laboris, inexhaustaque in philologia doctrinæ, scripta, quis nisi qui literas penitus omnes ignorat? Quæ regio in terris horum non plena laboris? Quis in antiquitate angulus, quem illi non excusserint? quæ lingua, quam non excoluerint? quæ scrinia, quæ illi non perquisiverint? quid obscuri, quod illi non illustraverint? De Bullingero Tigurino pastore sic Thuanus Lib. LXI. Henricus Bullingerus Bremogarti Helvetiorum oppido natus, anno hujus sæculi quarto, Helvetiæ confessionis post Zuinglium & Oecolampadium summus propugnator, & illo mortuo ad Tigurinæ Ecclesiæ curam vocatus, sed mitiore quam Doctor suus ingenio præditus, in qua cum XLIII. annos egisset, variis ac prope infinitis scriptis editis tandem senio gravis decessit 15. Cal. Octobr. Anno MDLXXV. Elogium Josiæ Simleri mihi prætereundum non videtur, de quo idem Thuanus Lib. LXII. Josias Simlerus Capella in Helvetiis natus, ultimum vitæ diem clausit Tiguri, An. MDLXXXVI. cum tantum XLV. annos exegisset, animi candore, & omni-juga eruditione præstans, qui Petro Martyri Vermilio successor in schola Tigurina datus, stylum præcipue in Samosatenos, Arrianos, Nestorianos, Euthychianos, Macedonianos, & nuper veluti ab inferis hoc ævo in Polonia excitatos Trithemias, strinxit, aliis scientiis egregie instructus, ac præcipue Mathematicis, quas & per se percepit, & summa cum laude diu professus est, & instrumentis ingeniosissime a se excogitatis illustravit, in bonis literis & excelluit, & de Republica Helvetiorum commentarium magna prudentia scripsit, ac præterea de Alpibus & Valleis commentarium edidit, patriam etiam historiam, ab Egidio Tschudo viro doctissimo vernacula lingua olim inchoatam, publico daturus, nisi eo in literis assiduo & arthritide ac calculi intolerandis doloribus in horas afflictus, properata mors, & præclarum rei literariæ*

juvandæ desiderium, & conceptam de optimi viri laboribus spem abruptisset. Testatur Frey. Cap. X. Alchimiam Helvetiis deberi, parente Aureolo Theophrasto Paracelso Helvetio; is enim, ut ait Ramus in sua Basilea, in intima naturæ viscera sic penitus introivit, metallorum stirpiumque vires & facultates tam incredibili ingenii acumine exploravit ac pervidit, ad morbos omnes vel desperatos, & opinione hominum insanabiles percurandum, ut cum Theophrasto nata primum medicina perfecta que videatur. Platterorum ex Valleis oriundorum, aliorumque infinitorum, de quibus idem Ramus & alii, non memini: eorum enim si enumerationem vellem instituere;

Icaria numerum dicere coner aquæ.

CAPUT XX.

De variis Helvetiorum moribus.

Sic se habet Helvetiorum genius, tum quoad corpus cum suis adjunctis & qualitatibus, tum quoad ingenium & judicium: peculiare eorundem mores, vel circa habitandi, vel circa vivendi rationem, versantur.

De domiciliis.

Varia fuisse veterum domicilia testantur authores. Gallorum domicilia, teste *Cæsare*, plerumque in sylvis, aut circa flumina, æstus vitandi causa; eaque ex scandalis robusteis aut stramentis, *Vitruvio*; e tabula & cratibus rotunda, testudinumque instar constructa, magno imposito fastigio, tradit *Strabo*; stipula vero tecta fuisse *Plinius*. Hypocaustorum usum habuisse documento est Juliani Imperatoris in misapogone historiola. *Merul. Part. II. Lib. III. Cap. XIV.* Nullos Germanorum urbes, teste *Tacito*, de *Mor. Germ.* populis habitari satis notum, ne pati quidem junctas inter se sedes, sive adversus ignis casus, sive ædificandi incertitia. Helvetios autem non tam barbaros fuisse, ut urbibus carerent ex *Cæsare* patet, qui duodecim oppida, & quadringentos vicos eos habuisse scribit *Lib. I. Bell. Gal.* Ex qua porro materia suas olim domos extruxerint Helvetii, non ita certum; eas fuisse ligneas (tum ob lignorum, quibus ipsa abundat regio, copiam, tum quod ex variarum urbium, multorumque vicorum ruinis, vix aliquæ superfunt reliquæ) verisimile est. Interim urbes non incite conditas & constructas eos habuisse, unum testatur *Aventicum*, de quo *Ammianus Lib. XV. Aventicum desertam quidem civitatem, sed non ignobilem quondam, ut ædificia semirutata quoque demonstrant.* Hypocausta habuisse, sicut Gallos, credibile est, quod regio natura frigida sit. Hodie vici quamplurimi, in montibus maxime, aut prope sylvas, domos ligneas, sed eleganter & commode adversus frigoris vim constructas habent. Magnificis quoque urbibus, in quibus admirandi operis ædificia conspiciuntur, Helvetia non caret. Unica Berna, vix ulli alii cedat; de qua sic Daniel Eremita. *Berna eleganti & pervenusta ædium omnium & viarum similitudine, nulli urbium quam sibi similis. Ædificia habet mirabiliter exstructa, nam licet tutam circum-ire sub porticibus cameratis totam fere urbem etiam pluviosissimo tempore.* Nihil hic de Basilea, Tiguro, aliisque dicam, templi etiam Lausanensis laudes reticeo. Ad suppellectiles quod attinet, suas, sive in urbibus, sive in pagis, instructas & ornatas domos divites habent;

hent: pauperes vero, ut alibi sunt pauperes. De cubandi modo, aut aliis ejusmodi rebus, nihil apud Antiquos reperitur. *Polybius*, super strato gramine, *Diodorus* in ferarum pellibus, Gallos dormivisse referunt. Utrum hoc apud Helvetios in more fuerit positum, incertum: verisimile potius est eos, cum & urbes & pagos habuerint, ab ejusmodi barbarie fuisse alienos, hodie molles habent lectos, in quibus super culcitis plumeis decumbunt; Gallis autem hodiernis lanæ culcitæ magis placent.

De vivendi modo.

Porro vivendi rationem quod attinet, considerari potest, vel in œconomicis, vel in Ethicopoliticis. *Plinius* Lib. XI. Cap. XLI. miratur, barbaros lacte vesci; Græci enim omnis generis cibis, lacte excepto, utebantur. Author ex *Possidonio Athenæus* est, Italos veteres ita frugalitate insignes fuisse, ut ad *Possidonii* tempora aquam fere biberent, & quidquid objiceretur, esitarent, referente *Rhodiginio*, Lib. IV. Cap. IX. Notum vero, hoc cum tempore mutatum, & talem frugalitatem jam exulasse; Antiquos Helvetios, non minus quam hodiernos, ex carnis, caseo, butyro, lacte & similibus, cibum sibi comparasse juxta regionis qualitatem, de qua Cap. IV. credibile est. Quemadmodum autem temporum mutatio facta est, ita degeneravit in vitium virtus: periit magna ex parte illa veterum in victu & omni vita frugalitas & temperantia. *Non est illa*, inquit *Simlerus*, *continentia & parcimonia quæ olim fuit, cum absque stipendiis exterorum Regum & Principum omnes suo labore & industria victum sibi compararent.* Qualis sit Helvetiorum œconomia, ostendit *Quadus*. *Hodie viris juvenibusque minime ignominiosum est & vaccas mulgere, & reliqua puellaria munia obire, quare mirum videri queat eandem gentem summæ fortitudinis ac pene infinitæ servitutis capacem, &c.* Hoc de Helvetiis montanis maxime intelligendum. Hactenus etiam Helvetii Agriculturæ dabant operam, tunc vivebant ut, ait *Juvenalis*.

--- contenti casulis, & collibus istis.

tum, ut inquit *Boetius*:

*Felix nimium prior æstas
Contenta fidelibus arvis,
Nec inertis perdita luxu:
Facili quæ sera solebat
Jejunia solvere glande.*

Tunc, inquam, ut loquitur *Cicero* pro *Roscio Amer.* *Vita rustica, quam nos agrestem vocamus, parsimonia, diligentia, justitiæ magistra erat.*

Antiquitus mutuæ fraternitatis & humanæ societatis fovendæ causa, instituta & ad praxin revocata convivia, sive privata sive publica apud omnes fere nationes. *Populus ipse Helveticus*, teste *Simlero* Lib. II. maxime omnium publicis delectatur conviviis, in urbibus quidem opificum collegia, aut civium societates peculiare ædes habent, his conventibus destinatas, in agro vero singuli publicam domum habent, quam quod amicitia causa eo conveniant, sociorum domum nuncupant. Hactenus in illis conviviis non sumptuose aut delicate vivebatur, sed plerumque uno aut altero carnis ferculo convivium fiebat: quod quidem adhuc obtinet in ordinariis conviviis, & apud multos, quibus habendi plura non datur facultas: alias apud divites sumptuose satis vivitur atque opipare; illic carnes ferinæ cervorum, aprorum, urforum, rupicaprarum, leporum, &c. inter volatilis generis carnes quoque habentur, Phasiani, tetraones, rusticulæ, perdices, turdi, coturnices, columbæ, gallopavones, alaudæ, capi &c.

Defunt minime varii generis pisces, inter quos maxime in pretio habentur truttæ. De Helvetiorum conviviis sic *Daniel Eremita*. *Epulæ operosæ magis quam deliciosæ, & quamvis inconditi, largi tamen apparatus, cibi simplices sed copiosi.* Apud *Rhetos* ferina & agrestis, cujus idem apud illos usus, qui apud nos bubulæ aut ovillæ, mures montanos & mibi in solempni convivio apposuerunt. Quod tamen non de omnibus, sed de montanis & rusticis Helvetiis maxime est intelligendum; alias ordinariæ satis sunt bubulæ, vitulinæ, veruecinæ & fuillæ, quibus falsis sæpe utuntur, & ipsis maxima suppetit copia, ita ut Helvetii quidam *σαρκοφάγοι* alii vero *ἀγροφάγοι*, nominari possint. Refert *Diodorus*, humanis carnibus Gallos vixisse, crudas vero Germanos vorasse, scribit *Mela* Lib. III. quam barbariem antiquis Helvetiis tribuere non possumus. Tradit *Aristophanes*, a barbaris gentibus eos modo credi viros, quibus vorandi plurima, & bibendi facultas esset: Verum quidem, Helvetios multo cibo ac potu uti, sed requirit hoc tum regionis frigiditas, tum validus eorum stomachus, & magna corporis moles: Fatendum tamen est, in hoc corrupto sæculo, varie in excessu peccari, non enim aut cibis communibus, aut iis quæ naturæ sufficiunt, contenti sumus, sed varias quærimus cupedias, quibus gulam nostram irritamus, & ventrem præter necessitatem replemus.

Hactenus conviviorum materiam vidimus: Convivæ sunt, non solum viri, sanguine, affinitate, aut amicitia & societate conjuncti, sed & quandoque cum maritis uxores advocantur. Afferunt *Rhodiginus* Lib. VII. Cap. LIV. & *Willichius* in *Tacitum*; Celtas & Gallos quidquid contentionis & intestinorum odiorum esset, per fœminarum interventum composuisse; idem fere contingit inter Helvetiæ Germanicæ rusticos, habent illi in suis epulis, ut plurimum uxores comites, quæ, ubi inter maritos ebrios non convenit, lites componere solent. In conviviis vero honestioribus, quod apud *Lacedæmonios* lege cautum erat, ut seniores & Magistratus his interessent, quo decore & moderate cuncti agerent, id apud Helvetios ex veteri consuetudine sponte fit, ut in eodem sint cœnaculo omnes tribules, & illius societatis principem teneant locum Magistratus & seniores, sicut loquitur *Simler*. Lib. II. Quomodo autem se in his conviviis gerant, ostendit *Daniel Erem.* *Convictibus non alia gens effusus indulget, sine loci, personæ, temporis discrimine, iisdem epulis, eodem potu, quemvis excipiunt: cum familiaribus & notis familiaribus & diutius adsident comi semper vultu: Tanquam volentes & non inviti faciant.* Veteres finito convivio, eruditas confabulationes, deinde fides & tibias, ac symphonias adhibuerunt, quibus majorum laudes carmine decantabant. *Alex.* Lib. V. Cap. XXI. Olim apud Helvetios rarus erat in conviviis musices usus, quod majorem ex mutuis colloquiis, in quibus sæpe de privatis, plurimum de publicis rebus disputabant, delectationem perciperent, præsertim vero senioribus, res præclaras vel a majoribus, vel a se gestas, commemorantibus: hodie satis frequens est, musices & varii generis fidium usus; *delinimenta quoque soni adhibent, sed incultis inconditisque numerorum modulis* *Dan. Erem.* hoc de rusticis intellige.

Quemadmodum vero veterum Helvetiorum in omnibus moderatio & temperantia summam meretur laudem, ita hodie eorum, qui nocte dieque bacchanalia vivunt, ebriositas vituperio non caret; de hoc vitio, præcedenti sæculo conquerebatur *Simlerus*:

Quid vero dicturus non esset, si hodiernorum Helvetiorum mores cerneret? aut aliarum gentium exprobrationes audiret? Hic digito labellum compesco, nec multa dantur argumenta, quibus hoc Helvetiorum excusari possit vitium, ipsis quasi quarto modo proprium, ut Galli vulgo sentiunt: Vide, quæ super hæc re habet liber, cui titulus, *Les Estats & Empires, &c. Ils aiment extrêmement à faire carous, & y passent les journées & les nuits entières, & ceste procedure est si avant, qu'on ne scauroit faire aucun affaire, ni contracter amitié qu'en bevant à toute reste: Veu que ceux qui boient davantage, ou qui s'enyurent, sont estimés plus francs & plus hommes de bien que les autres, qui refusent de faire ces excès damageables au corps, & à l'esprit. Et mesmes ils ne se contentent pas seulement de cela, comme on fait en Flandre, & en tous les Pays-bas; mais encor si quelqu'un refuse de se noyer de vin, ils luy porteront soudain le poignard à la gorge, & ce qui luy deburoit servir de gloire, luy sert de sujet de querelle. Sed virulentius adhuc Daniel Eremita. In potu delicia, in potu voluptas, nullo impensore ad alia gustu, in hoc conveniunt, in hoc coeunt, in hoc negotiantur, hoc auspiciantur, hoc initiantur, hoc peragunt, inde dies noctesque potando trahunt. Ebrietas, nulli probro, satiri a convivio ad vomitum & ad reliqua exeunt; exonerati redeunt, penatum domusque cura feminis liberisque delegata, mira parcimonia ac frugalitate viventibus, quo maritorum gula parcat, continuo popinis adfidentium. Etiam de rebus agendis inter pocula consultant: præclare aut a majoribus, aut a se gesta tanquam audientibus exemplo futura, libenter memorant, eadem qua cætera libertate se suosque extollunt; aperiunt quoque secreta pectoris sui per vinum nihil silentio transmittentes. Nec dies tantum potu & sermone trahunt; in atates ducuntur pocula. Hyeme juxta focum & hypocaustis adsident; sed tum inclusi & ægre advenas hospitio excipientes: stultum videtur fovere illos, qui sibi ipsis parcere nesciant, tali tempestate foras euntes. Raræ ut inter vinolentos rixæ, raræ contentiones; Sed & illæ de æmulatione armorum aut rerum præclare gestarum; sæpius convitiis, raro cædibus aut vulneribus transiguntur; quod mirum in continua ebrietate est. Quin etsi quando vehementius in se insurgunt, depositis in medium armis, pugnis rem manibusque decernunt; sed eodem momento conveniunt, iisdem epulis, iisdem poculis, a quibus surrexere, conciliantibus; & nullo alio ex contentionibus damno, nisi quod innovata pocula in noctem ducantur. Quis vero tot reticeat convitia? Scilicet regerendi nobis non esset locus; an non idem vinolentiam Helvetiis exprobrantibus dicere possemus, quod Germanus quidam Italo respondit.*

Ut nos dulce merum, sic vos Venus improba vexat.

An temulentia Helvetiis sit propria tantum, ut volunt Sycophantæ, consulendus est Plinius Lib. XIV. Cap. XXII. Num Helvetios vinolentos magis quam alios facit? Videtis ergo in nulla mundi parte ebrietatem cessare, tanquam ad perdenda vina effemus geniti, & effundi illa non possint, nisi per humanum corpus: Quod olim prædixit Seneca. *Habebitur aliquando ebrietati honor, & plurimum meri cepisse virtus erit.* Id in moderna ætate evenisse forsan existimandum est, imo & antiquum obtinere; sic enim Galenus. *Optimus censetur, non qui sermone philosophico uti novit, sed qui multos maximosque calices exsiccavit.* Polybius Lib.

II. refert, Gallos ob immoderatas crapulas & ebrietates seditionibus deditos. *Marcellinus*, Gallos vini avidum genus vocat. *Tacitus*, Germanos quoque facit bibaces. Ariæi singulis diebus fiebant ebrii, teste *Alex.* Lib. II. Cap. XIV. Non ergo soli Helvetii perpotationibus fuerunt, aut adhuc sunt dediti. Germani hodie illis hac in re sunt superiores, quid si ebriositatem non minus quam linguam ab illis mutaverint? Galli etiam non sunt abstemii; illi generosis vinis utuntur, Helvetii vero vilia bibunt. Hæc autem dicuntur, non ut prorsus ab ejusmodi vitio eximantur, sed ut discant calumniatores tritum illud:

Turpe est Doctori, cum culpa redarguit ipsum.

Ita vulgo contingit, ut qui in alienis sunt oculatissimi, in propriis cæcutiant. Verum quidem, plurimos Helvetios, maximos esse potatores, interim tamen multi dantur sobrii & temperantes, imo leges vinolentiam prohibentes sunt a Magistratu positæ, sub gravibus satis pœnis; sic enim Petrus Mosellanus. *Multa quidem præclare in sua ditione instituunt fortissimi libertatis suæ defensores Helvetii, sed nihil præclarius, nihil laudabilius, nihil Reip. utilius, quam quod ab illis nuper scitum est. Nam cum per ebrietatem passim peccari viderent, ut aditus ad id vitii omnes præcluderent, in sua ditione statuerunt, ne cui deinceps alio vulgarium istarum ininvitationum prætextu ad ebrietatem sollicitare impune liceat.* Jam antiquitus si quis ex ebrietate aliquoties peccasset, non tantum carcere puniebatur, sed illi quoque vinum ad annum tempus interdicebatur, teste *Simler.* Lib. II. Maxime autem apud Reformatos Helvetios Leges de mulctandis ebriosis, vigent. Videte nunc, o Helvetii, quo nomine apud exterarum nationes audiat: Ad praxim revocate Apostolicum effatum. *Ephes.* Cap. V. v. 18. *Ne inebriamini vino in quo est avaritia.* Quid enim aliud est ebrietas quam litium mater, furoris generatrix, petulantia magistra, rabies voluntaria, invitatus hostis, honestatis illecebra, & pudoris injuria. Sed quid non ebrietas designat? Judicium rationis offuscat, naturalem virtutem enervat, infirmitatem generat, rebus temporalibus spoliatur, mortem adducit, & Divinam maledictionem inducit.

Sera juvenum Venus, inquit *Tacitus* de moribus Germanorum, imo nulla apud antiquos Germanos erant scorta, teste in *Tacitum Willichio.* Utinam adhuc hodie, sicut olim apud Helvetios, locum haberet ejusmodi castitas, & a Venere abstinentia. Qui fit, ut hodie non ita corpore valeant Helvetii, sicut præcedentibus sæculis, nisi quia gulæ nimium indulgetur, & a teneris annis Venus improba colitur. Hoc agnovit *Vergilius.*

Nec Veneris, nec tu vini capiaris amore:

Uno namque modo, vina Venusque nocent.

Ut Venus enervat vires, sic copia Bacchi

Et tentat gressus, debilitatque pedes.

Sic Propertius Lib. II. Eleg. ad Cynthiam.

Vino forma perit, vino corrumpitur ætas.

Ergo secundum eundem *Vergilium:*

Vina sitim sedent, natis Venus alma creandis

Serviat, hos fines transfiliisse nocet.

Saltationibus, Græcos, Indos, aliosque tum in sacris, tum in prophanis fuisse deditos testatur *Rodigin.* Lib. III. Cap. III. Helvetii, saltu etiam capiuntur, sed ad sonum tympani gravi & affectato incessu, ita tamen ut delectari videas, sicut loquitur *Dan. Erem.* Vitium, vanitas & delirium est hodiernum, maxime apud Helvetios

vetios montanos, qui a choreis & saltationibus non magis quam a pane abstinere possunt: Videas ipsos inter saltandum corpus infano modo ita agitantes, ut, præcipue apud rusticos, amentes potius quam sani homines censendi sint. Apud emendatæ tamen religionis cultores (sic Reformatos vocat Thuanus) hæc insania & stultitia ecclesiasticis legibus sub gravi mulcta condemnatur.

De Helvetiorum Justitia & æquitate,

Quemadmodum Helvetiorum Rempublicam summa æquitate constitutam, & justitiæ laude, ex legibus, fœderibus, institutis, moribus veteribus, plurimis denique factis & exemplis, claram fuisse constat; ita semper æquitatis & justitiæ studium apud ipsos viguit, idque absque ulla personarum acceptione, ut apparet Orgetorigis exemplo apud *Cæsarem Lib. I. bel. gal.* & in omnium injuste oppressorum gratiam. *Exempla* (inquit Hottinger. in *Iren. Helvet. p. 171.*) non pauca suppeditant annales domestici: *Luculentiora sunt, Maximilianus Sfortia Dux Mediolanensis, & Renatus Lotharingus, Etterlin. pag. 95. Gradleri ex Styria, & Fulachii Mylhusini. Id. pag. 82. Ne privatis quidem civitatis Helveticæ jure donatis suum denegabant patrocinium, quod An. Christi M CCCC LX. contra Campidonensem Abbatem in ænopola cujusdam gratiam feliciter susceperunt; Tschach. p. 151. vide Simler. Remp. Lib. II. p. 129. Sic in Justitiæ Helveticæ laudem loquitur Gillius in annal. Franc. Ab eo tempore ceperunt Helvetii suis dominis juste & æquiter præesse, multaque eximia & magna prælia fortiter pugnarunt, pro defensione suarum terrarum, privilegiorum, juris ecclesiastici, viduarum & pupillarum suæ ditionis, unde magnam sunt consecuti toto orbe famam & gloriam. Zuing. Theat. Lib. III. Populi Helvetii in ferendis sententiis æquitatem & justitiam, summi sæpe Principes admirati sunt, ita ut non raro gravissima controversia, justissimo Helvetiorum arbitrio committerentur. Reges autem & Principes apud Helvetios facti sui rationem reddere non potuisse, ostendit memorabilis illa epistola Matthiæ, Hungariæ & Bohemiæ Regis, qua se Helvetiis, ob bellum Imperatori ex inopinato illatum, solite purgat, Anno M CCCC LXXX. Epistolam vide apud Hotting. in *Iren. Helvet. p. 171. &c.* De Helvetiorum æquitate in nominibus exigendis, in rixis & pugnis dirimendis, in criminibus puniendis, in itineribus ab omni periculo repurgandis, aliisque similibus, vide *Simler. Lib. II.* Antequam autem ulterius progrediamur, nobis adhuc audiendus *Bodinus* (qui tamen in omnibus non ita bene de Helvetiis loquitur) is in *Meth. Hist. sic ait. Quid Helvetii? Qui cum a Suecis originem traxerint, non modo seipsos, sed etiam finitimos populos tyrannide oppressos in libertatem vindicarunt, Austriæ Principes sæpe fregerunt: Germanis maximas clades intulerunt, Imperii Germanici non minimam partem armis occuparunt: Denique tantum armis ac viribus profecerunt, ut Principum censors ac magistri vocentur.**

De Fidelitate & Constantia.

Talis fuit Helvetiorum Justitia: Hanc comitatur in promissis exequendis, aliisque rebus, fidelitas & constantia, nec enim illi hæcenus subterfugia quæsierunt, sed rotunde & sincere egerunt, maxime vero, antequam aureis Regum & Imperatorum asellis patefactæ essent Alpes: Tunc ipsis mens immota manebat, ut loquitur *Virgil.* nec fluxam gerebant fidem. Non laborarunt Gallorum infirmitate, qui in consiliis capiendis mobiles erant, & novis plerumque rebus studebant; teste *Cæsare Lib. IV. bel. gal.* Abfuit enim, in hoc usque tempus, ab Helvetiis omnis animi levitas;

*Odi etenim ceu claustra Erebi, quicumque loquuntur
Ore aliud, tacitoque aliud sub pectore claudunt.*

Homer. *Iliad. IX.* Nondum apud Helvetios impium Machiavellicum illud receptum est axioma; *Principi pejerare, fallere & dissimulare sine ulla dubitatione licere.* Norunt illi legem Dei, & Sophoclis dictum.

*Apposito jurejurando cautior & diligentior
Animus fit. A duobus enim sibi cavet tum,
Et ne lædat amicos & ne peccet in Deos.*

Hanc Helvetiorum fidem celebrat *Jovius Lib. XI. Populus Helvetius fide, virtute & recenti victoria inclytus, specioso decoroque titulo, defensor Pontificiæ libertatis appellatus est.* Hac de causa jam ab antiquo tempore eorum amicitia, & auxilium a variis quæsitum, & ut ait *Vadianus in Melam, Principum stipatores facti sunt.* Sic *Becanus Jesuita opus. Lib. I. Quare Pontifex Romanus, Rex Christianissimus, & nonnulli alii Principes, pro custodia corporis adhibent Helvetios? Propter fidelitatem.* Sed aliter sentit *Bodinus, dum ait. Helvetios Reges magna mercede semper quæsierunt, non quod viribus suorum, ut inepte plerique arbitrantur, diffidant: Sed quod intelligant, in illa vastitate corporum, minimum calliditatis ac malitiæ latere; eosque potius militis, quam Imperatoris munere delectari.*

De Hospitalitate.

Hospitalitas apud gentem Helveticam semper commendata fuit: *Johan. Magnus Lib. IV. Cap. II.* refert, vix alibi in tota Europa promptiorem liberalioremque hospitalitatem, quam apud Suecos & Gothos, hodie inveniri: Sed non minor est Helvetiorum erga extraneos humanitas, & erga egenos beneficentia; Advenis enim apud se habitandi potestatem libere faciunt, modo quiete vivant, & quamvis regio ipsa immensis non abundet opibus, maximus tamen est Xenodochiorum in Helvetia numerus, tantaque peregrinorum emendicata stipe victitantium copia, quanta vix reperiat, vide *Simler. Lib. II. pag. 130. Vadian. in Mel. p. 175.*

CAPUT XXI.

De Helvetiorum religione.

Helvetiorum privatos præcipue mores vidimus, magis publici nunc inspiciendi sunt: conspiciuntur autem illi vel in sacris, vel in prophanis: hoc capite de eorum tum Ethnicismo, tum Christianismo agemus.

De Helvetiorum Ethnicismo.

Nullam nationem esse tam barbaram, quæ numen aliquod non agnoscat & colat, testatur Cicero, vir alioquin a veri Dei notitia alienus. Helvetios antiquos, sub universalibus Ethnicismi tenebris constitutos, aliorum Ethnicorum more commentitia numina Deos & Deas coluisse ex variis inscriptionibus, certum est. Notanda autem hic est *Frey. Cap. IV. observatio. Pleraque, inquit ille, partem Celtas non fuisse idolorum cultui mancipatos, inde certum esse potest, quod Dei signa, altissimas quercus arbitrarentur, nec templa ædificarent; indignum rati Deum in humani oris similitudinem effigiare, parietibusque Deum cobibere, sed lucos & nemora consecrabant, Deique nomine appellabant.* Videatur super hac re *Plinius Lib. XII. Cap. I. Ejusmodi lucos habuisse*

buisse Helvetios, conjici potest ex loco illo, qui apud Antoninum nominatur Penne lucus, de quo suo loco.

Sicut vero eosdem fere cum reliquis Gallis mores, ita & quoque religionem habuerunt Helvetii; cum Germanis commune aliquid habuisse vult *Guillimanus*, eorum tamen religionem ad Gallorum magis, quam ad Germanorum cultum, accessisse credit *Simler*. Mss. Imo ex inscriptionibus diversis locis inventis Romanorum Deos, sive id suis institutis, sive Romanorum consuetudine a Julii Cæsaris temporibus factum fuerit, coluisse apparet. De Gallorum autem religione sic Cæsar Lib. VI. Bell. Gal. p. m. 213. *Deum maxime Mercurium colunt: hujus sunt plurima simulacra. Hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae, mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc Apollinem & Martem, & Jovem & Minervam, de his eandem fere quam reliquæ gentes habent opinionem, &c.*

Jovem ab Helvetiis cultum ostendunt, tum inscriptio Paterniaci reperta, tum duo loca, ubi Jupiter Penninus summo erat in honore, & quæ a Jove Pennino denominabantur. Prior locus erat in illius montis vertice, qui hodie a S. Bernardo nomen habet, de quo supra Cap. VIII. posterior erat Penne lucus, de quo alibi.

Apollinem in Helvetia pro numine agnitum, arguunt quædam inscriptiones tum Genevæ, tum Aventici inventæ.

Mercurium quoque coluerunt Helvetii, ut apparet ex statua Mercurium referente, quæ adhuc non ita pridem ex parte Vindonissæ cernebatur. Sunt & varia loca, quæ adhuc hodie Mercurii nomen retinent; Sic extra Salodorum porta occidentali est *Hermesbühl*, quasi Mercurii collis. *Guillim.* p. 123. Mercurium autem fuisse solem, ait *Macrobius* Saturn. Lib. I. De hoc sic *Frey* Cap. IV. *Mercurium, magnam fuisse Celtis numen, Cæsari quidem dictum, sed indictum, quo aut agnomine aut cognomine cultum. Aliunde mihi certissimum est Trismegisti, seu si mavis Ter Maximi fuisse epithetum Gallis solenne. Dubio procul de Augustissima in Divinis Trinitate, unde tandem aliquid imotuerat. Maximum scilicet Patrem, Maximum Filium, & Maximum Spiritum, ideoque ter Maximum, Mercurii licet nomine venerati. Sed levis est conjectura. Mercurium etiam coluerunt Germani; teste Tacito, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas erat; imo religiosissimum putabant, *Alexand. Lib. VI. Cap. XXVI. Quid ergo dicemus, inquit D. Hotting. an ab hac crudelitate barbarica majores nostros excusabimus? qui vero id possemus, cum factum negare non possumus? quis enim credat, eos aliter fecisse, quam tum tota faciebat Gallia & Germania? neque solum Germania, sed ipsa parens domina rerum Roma. Excusat hoc Frey Cap. IV. his verbis: Non est, quod jurati Gallorum hostes Romani crudele hoc facinus detestentur, quis enim nescit jure belli licitum captivos occidere? cur igitur eodem gentium antiquissimo, quod humana ratio didicit, jure, illicitum fuerit, captivos ad aram seu immolare seu occidere?**

Deas quoque habuerunt Helvetii: & primo quidem *Isidem*, ut ex quadam dedicatione in templo Vettingæ prope aquas Helveticas (Baden) & Regensberg, apparet. In pago Tigurino inter Albium montem, & Urfam fluvium, mons est, in quo multa adhuc veteris cujusdam ædificii rudera reperiuntur, vulgus locum, sua lingua, Ethnicum templum nominat & montem *Isenbergium* q. d. *Isidis* montem,

unde ibi *Isidis* fanum aliquod fuisse conjectura est. *Simler.* Mss. *Hotting.* p. 529. Istius Deæ mentionem facit *Tacitus*, cum Suevorum partem *Isidi* sacrificasse affirmat: Idem quoque conjicit *Isida* Ægyptiacam ex navigio in Germanicam venisse, ut ex Dialogis Luciani non est obscurum. *Willichius* in Tacit. eam *Herculis* matrem fuisse, quæ sub Suevo VII. Thuisconum Rege in Germaniam venerit, credit. *Servius* autem ex ea terram facit. *Plutarchus*, & ante eum *Diodorus Siculus* lunam esse fingunt, unde juxta *Plutarchum* est *νερόσφορα*, corniculata Lunæ modo, quam sub *Isidis* idolo Ægyptios coluisse affirmat *Sabellicus*, Enn. I. Lib. I. Hanc in Helvetiorum tractu præcipue cultam vult *Willichius*. Testatur etiam *Eponam* Deam agnovisse Helvetios, inscriptio quædam *Salodori*: De hac *Prudentius* in Apotheosi. Eadem videtur esse, quæ *Hippona* quasi stabularia, quod jumentis præsit ut conjicit *Simler.* Mss. Quidam mendum esse arbitrati sunt & DE Æ BON Æ legendum existimarunt: Sed non tantum in hac inscriptione expresse nomen *Eponæ* positum est, sed idem in quadam *Carinthiæ* inscriptione legitur, ut ostendit *C. L. D. Hotting.* p. 531.

Dea *Aventia* in summa quoque fuit veneratione, imo tota Helvetia celeberrima, ut variæ ostendunt inscriptiones, de quibus postea, si Deus dederit, ad locum vulgo Germ. dictum *Munchewyler*. Hujus templum fuit in colliculo supra *Aventicum*, sicut ait *Guilliman.* cujus vide conjecturas pag. 126. *Simler.* Mss. eandem cum *Diana Aventina*, quæ Romæ colebatur, fuisse conjicit, de qua *Propertius*, & *Ovidius*.

----- *Aventino luna colenda jugo.*

Forte hoc modo Helvetii, sicut de *Massiliensibus* refert *Strabo*, in amicitia Romanæ indicium, *Dianæ Aventinæ* simulacrum & cultum habuerunt, imo verisimile esset, coloniam Romanam, quæ *Aventicum* incolebat, istius idololatriam ex Italia attulisse. Sed cum plures fuerint *Dianæ*, ut scribit *Cicero* Lib. de Nat. Deor. nominatissimam illam, eodem partu, cum *Apolline* ex *Jove* & *Latona* natam, quæ *sylvarum* & *nemorum* Dea putabatur, fuisse credibile esset, quod apud Helvetios, & venatio & *sylvæ* frequentes essent. Sicut vero fabulose sunt de illa Dea narrationes; ita levem esse conjecturam supra allatam credimus: *Diana* enim illa, de qua *Ovidius*, *Aventina* a monte *Aventino*, qui in Italia est, dicta fuit: quam autem coluerunt Helvetii, *Aventiam* (non *Aventinam*) ab urbe *Aventico*, nominatam testantur inscriptiones, quæ quidem a coloniis Romanis profectæ, ad illam tamen Romanorum *Dianam* *Aventinam* non respiciunt. Placet magis illa conjectura, qua volunt nonnulli, Deam tutelarem fuisse: Etenim cum is esset *Ethnicorum* mos, ut loca celebriora, Deos aut Deas tutelares haberent, cur non insignis illa urbs *Aventicum* Helvetiorum caput, ejusmodi Deam a se denominatam habere non potuisset? Afferenda hic *Frey.* Cap. IV. sententia. *Est colonia cuidam in Gallia Belgica, in Helvetiorum limitibus, nomen Aventia, seu Aventicum, & hodie Avenza: Illic olim eodem nomine numen cultum. Quod nomen si a Gallico, Avant, derivetur, certe hoc numen, creatrix omnium rerum sapientia est, quæ ab initio & ante sæcula est. Si vero a Belgico, quod verius est, originem habet, Avang, principium adhuc usitata dialecto denotat, nempe veteris Gallica principium universorum, Deum religiose coluit. O miram in paganis tenebris universum obtenebrantibus orbem in Gallia veritatis lucem! Sed o parum felicem subtilitatem!*

Augu-

Augustorum Numina coluerunt etiam Helvetii, ut ex inscript. apparet, quod Romani Imperatores inter divos referrentur, sæpe etiam pari adulatione vivis imperatoribus divinos honores decrevere; *Hottinger.* p. 530. In vetustis quoque inscriptionibus frequens est *Geniorum* mentio, quos religiose coluerunt, tanquam distributos urbibus a Divina mente custodes. Helvetios habuisse Sacerdotes, Augures, Pontifices, Flamines & Flaminicas, sacris operantes, testantur antiqua marmora, quæ cum a Romanis coloniis profecta sint, ita etiam institutum more Romano, templis, aris, statuis, sacrificiis, festis diebus, votis & similibus ceremoniis, cultum ostendunt: Unde Druidas habuisse credibile non est.

Religioni antiquitus Helvetiis fuit defunctorum corpora, non minus quam apud priscos Germanos & Romanos, ignibus dare, quod testantur urnæ quibusdam locis repertæ.

De Helvetiorum Christianismo.

Atque hæc de Helvetiorum Ethnicismo; De eorundem Christianismo varia a variis afferuntur, maxime a *Guillimanno* Lib. I. Cap. XV. ubi docet, Beatum Anglum sacerdotem a Petro in Helvetiam ad prædicandum missum, imo Petrum ipsum Helvetios primum convertisse, præcipue in pago Aventicensi & Urbigeno, Beatumque illum apud Vindonissenses Episcopum constituisse: Credat vero, qui volet ejusmodi *μυθοποιῶν καὶ μυθολόγων* commenta. *Theodoretus* Lib. IX. decur. græc. affect. inter Gentes ab Apostolis conversas Germanos & Britannos numerat. Is vero qui sub Dorothei Tyri Episcopi nomine synopsis de vitis Apostolorum commentus est, Apostolum nominat, qui Germaniam adierit: Thomam enim ait Germanis, Hircanis, Bactris, & Magis prædicasse; Sed hæc non multum probat *Conringius*.

Circiter annum Christi CLXXVII. Lucius quidam ad Christianismum conversus (hunc Britannicæ Regem fuisse, fingit *Sigismundus* religiosus in Chron. Augustano) in Rhætia & Tigurino pago, strenuum se Evangelii præconem gessit, ibique martyrio affectus est, referente *Guilliman.* & *Munst.* Lib. III. Scribit aliter *Aventinus* antiquitatis diligentissimus investigator in Annal. Bojor. Lucium Cyrenensem Pauli commilitonem & cognatum, in Vindelicia, Rhætiis, provinciisque Histro conterminis Christianæ pietatis sementem fecisse.

S. Mauritius, ex Mauritania Africae regione oriundus, post Sebastianum, militiæ Dux Christianus, pietate ac militari virtute præstans, *Curio Chronol.* Lib. II. Sub Diocletiano floruit, cum legione Thebea; ab hoc tempore Helvetiorum Christianismus certius peti potest.

S. Fridolinus, gente Hybernus ex stirpe regia in Helvetia diu versatus, Glaronensem regionem & viciniam partim convertit, in fide confirmavit, sub Clodoveo primo Christiano Francorum Rege. Eodem quoque tempore S. Severinus apud Agaunenses & Antuates in magna virtutis fuisse fama perhibetur.

S. *Columbanus* cum suis discipulis, ob Brunehildis fraudes, se in Helvetiam recepisse fertur. *S. Gallus* Anglus cum Columbano in Galliam profectus, tandem ad Theodebertum, ad Brigantium lacum in loco Tuconia dicto idola exussit, inde pulsus Arbonam venit, postmodum Columbano in Italiam proficiscente, in Suevia mansit; sed hunc Gunzonus Suevorum Princeps idololatra terra sua excedere imperat; cum vero Fridberga Gunzoni filia a Dæmone correpta fuisset, revocatus a Gunzone fuit *S. Gallus*, ut filiam

sanaret, quo facto in Helvetiam se recepit, posteaque monasterium condidit, quod in urbem S. Galli excrevit: obiit ille febre ætatis suæ An. XCV. Christi vero DCXL. in castro Burguirio sepultus. Adeo pie vixit, ut etiamnum vivens sancti cognomen meruerit, teste *Platina*, & referente *Zuing.* Theat. Lib. XII. Istius Galli laudes vide apud *Vadianum* in Mel. Lib. III. pag. 191. Sed omnes horum sanctorum historias infinitis conspurcatis fabulis commemorare tædet. Quidquid sit hoc certum. 1. Helvetios ante multos alios populos, a primis post Christum natum sæculis, ad Christianam religionem conversos, non quidem omnes, certum enim est, non eodem tempore, pulsas ex Helvetia paganismi tenebras, sicut illud ostendit *D. Hotting.* pag. 540. 2. Duos in Helvetia fuisse Episcopatus, Aventicensem & Vindonissensem, quorum ille Lausannam, hic Constantiam postea translati sint.

In istis porro ultimis sæculis, cum jam a longo tempore, universalis illa in Ecclesia *ἀποστασία* contigisset, quam futuram prædixerat Paulus 2. Theff. Cap. II. & jam dudum satis in templo Dei, tanquam Deus sedisset *ὁ ἀνθρώπος τῆς ἀμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπολείας*; hujus Deo placuit, oris sui spiritu internecionem in Helvetia incipere, & quidem Hulderici Zuinglii ministerio, is enim vel ante Martinum Lutherum, vel saltem eodem tempore, Christianam religionem ad primævam suam puritatem & veritatem, discussis errorum tenebris revocare studuit, qua de re sic *Pareus* in dedic. Tom. III. *Etsi vulgo primæ Lutheri deferrit solent in Evangelii restitutione, quæ facta ab ipso anno superioris seculi decimo septimo: tamen ex Zuinglii libris haud obscure liquet, jam biennio ante Glaronæ in Helvetia Christum populo Christiano fuisse annuntiatum: cum ne nomen quidem Lutheri illis oris a Zwinglio tunc fuisset exaudium: imo decennio ante ait ipse, Græcicis se literis ea causa operam dedisse, ut ex fontibus doctrinam Christi haurire posset.* Doctrinam autem Zuinglii novam non fuisse, ut dictitant Papistæ, relictis aliis Theologorum nostrorum argumentis, fatetur *Guillimannus* ipse Pontificius Lib. III. Cap. V. pag. 353. *In Helvetia Uldaricus Zwinglius, sacerdotii ordinis nonnulla quoque nova tradere, cepit, aut pleraque, quæ olim Arnoldus Brixianus Tiguri docuerat, longa oblivione, & tenebris damnata, post quadringentesimum annum, in lucem memoriamque revocavit.* Quam male, infulse & Ethnico modo hodiernam Helvetiorum religionem describat *Dan. Eremit.* ostendunt ipsius verba. *Deorum cultus variat. Religione nonnulli meliores, ceteri superstitione utuntur: contemptu sanctorum, oblitterata divinorum memoria, & libertate quoque divini cultus insolescunt: Deos quos colere, non nisi pro libitu volunt, ne in templis quidem admittunt: exempla sanctorum cum imitari nequeant, supervacuum putant credere & memorari; scilicet eadem qua Princeps rebellionem dejecerunt, Deos quoque oblivione traducturi. Manet tamen antiqua fide & moribus potior pars, reliquorum perverciæ exemplo relicta, ne error impetu ceptus, ignorantia & absentia veritatis nutriatur.*

Inter Helvetios Reformatæ religionis cultores sunt Tigurini, Bernates, Basileses, Scaphusiani, Sangallenses, Neocomenses & Biennenses. Cum Papistis mixti Reformatorum multi, apud Rhætos, Glaronenses, & Abbatiscellanos; reliqui Romanæ religioni sunt addicti, ita ut nunc quibusdam locis papanos ritus, magis quam Romani, aut ipse Papa observent; alias antiquis temporibus non ita superstitiosi fuerunt, frequentem imaginum cultum, ut alibi, non habuerunt, excommunicationes Pontificias contempserunt, aut saltem parvi

fecerunt, indulgentiarum mercatum non approbarunt, Clerum refrænarunt, & in eum sua supplicia statuerunt, Papam officii monere non semel ausi sunt, quarum & aliarum ejusmodi rerum probationes per exempla vide *D. Hotting.* in *Meth. Leg. Hist. Helv.* pag. 542. &c. Digna sunt Nicolai Underwaldii verba, apud *Wimphel.* referente eodem *Hotting.* quæ huc apponantur: *Nolite confidere in ceremoniis quibusdam, quas vobis ipsis, præter morem aliorum Christianorum, imposuistis. Nolite arbitrari, quod per sacras literas Spiritus S. prohibet, id a vobis solis Deo acceptum esse. Gestus & ceremoniæ quædam inter orandum manifeste & in propatulo fieri possunt. Quasdam autem (inter quas est una brachiorum per modum crucis expansio) non in publico; sed secretissime in intimis penetralibus faciendas sapientissimi patres edocuerunt.* Notent hæc hujus temporis superstitioni.

CAPUT XXII.

De Helvetiorum politica.

Tales fuerunt Helvetiorum in sacris seu religione mores: In prophanis seu extra religionem publici eorundem mores considerantur in rebus tum politicis, tum bellicis. De politica nunc.

Quænam causa primum homines civilem aliquam societatem inire, multisque adeo legibus sese subicere commoverit, variant sententiæ. Nonnulli a tyrannico imperio omnem civitatem initium sumpsisse autumant, quasi nimirum primi tyranni domitos a se populos in unum coegerint. Alii contra sponte credunt homines nonnullos cojisse, metu tamen quasi coactos, improborum hominum scelere ubivis grassante. Vult *Aristoteles*, hominem innato naturæ instinctu ad civilem ferri societatem, adeoque natura politicum esse animal; hominem etiam absente omni malorum metu, civilem nihilominus hanc appetere societatem. Cum autem tanta sit humanæ naturæ pravitas, ut homines simul sine dissidiis habitare non possint, juxta illud *Poëtæ*; *Fratrum quoque gratia rara est*: fieri non potest, quin permultæ in omni societate, civilique convictu, oboriantur controversiæ, adeoque nulla possit existere Respubl. quæ non perpetuis flagraret factionibus ac motibus, nisi ejusmodi litigiis pacate dirimendis, commodis occurreretur remediis. Ejusmodi autem in omni paulo rectius constituta Repub. non tantum supremæ majestatis terror, Magistratusque civilis potestas est, sed & judiciorum publicorum vigor, talium scilicet institutio virorum, qui & publica litigia arcere, & privatis civium controversiis dijudicandis vacare queant. Quamvis vero pauca ex veteribus de antiqua Helvetiorum Republica habeamus, liquido tamen constat, eam pro temporis ratione recte fuisse constitutam; ante enim Cæsaris tempora, in quatuor pagos, in quibus duodecim urbes & quadringenti vici distincta fuit Helvetiorum Respubl. ubi notandum breviter. 1. Antiquitus Helvetios regiam admittere auctoritatem noluisse, tanquam quæ ipsis non arrideret, & gentis genio non congrua esset: ut hujus rei fidem facit *Orgetorigis* suæ civitatis imperium obtinere cupientis, exemplum: Sic enim *Cæsar* Lib. I. *Ea res, ut est Helvetiis per indicium enuntiata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt, damnatum penam sequi oportebat, ut igni cremaretur, &c.* Hinc 2.

liquet, cum nulla societas absque judiciis vel brevissimo tempore consistere possit, Helvetiis sua non defuisse judicia, nec Magistratus, unde sic pergit *Cæsar.* *Die constituta causæ dictionis, Orgetorige ad iudicium omnem suam familiam ad hominum millia decem undique coëgit: & omnes clientes, obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos ne causam diceret, se eripuit. Cum civitas ob eam rem incitata, armis justum exequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris Magistratus cogerent, Orgetorige mortuus est, &c.* 3. Probabile est, unum fuisse toti Helvetiæ commune aliquod iudicium, utpote quæ unam tantum Rempubl. obtinuerit; locumque ad judicia & conventus publicos destinatum fuisse Aventicum, antequam cremaretur *Julii Cæsaris* tempore, postmodum vero aquas Helveticas, ut alibi videbimus. Ut autem aliquid sive de antiqua sive de nova Helvetiorum Politia dicamus: observandum prius, qualis fuerit Helvetiæ Reipublicæ status; deinde quæ forma. Statum hoc modo secundum tempora distinguimus, ut alius fuerit Helvetiæ Reipubl. status ante insignes illas populorum migrationes, alius vero post. Prior ille status suis distinctus est periodis duabus. *Prima* periodus ad *Julii* tempora extenditur, tum Helvetiam libera fuit: in tanta enim animorum ferocia & fortitudine, quis dubitaverit incredibile quoque fuisse libertatis studium. Est quippe libertas quasi fortitudinis, omnisque militaris rei & gloriæ mater nutrixque. *Secunda* porrigitur periodus ab anno, ante natum Christum, circiter septuagesimo, ad annum Christi circiter CCCC. quo tempore per Alemannorum expeditiones attritum valde fuit Romanum imperium. Hac periodo diversus fuit Reipubl. Helvetiæ status, primo enim quamvis a Cæsare victi, tamen aliqua ratione liberi fuerunt, ita ut reparatis Cæsaris jussu oppidis & pagis, & fœdere cum Romanis percusso, ad *Vitellii* usque tempora pacati manserint, a quibus & territorii & suæ famæ non parvam jacturam fecerunt, ut ex *Tacito* patet. Interim de Helvetiorum cum Romanis fœdere sic loquitur *Vadianus* in *Mel.* *Illud non præterierim, Helvetios Romanis jam olim federatos fuisse, ea tantum conditione adjecta, ne in ciros reciperentur, ne quis hodiernum libertatis studium novum esse his gentibus, aut prorsus tale quid permitti eis non debeat, occlamet, meminit ejus fœderis pro Cornelio Balbo M. T. Cicero, his verbis. At quædam fœdera extant, ut Germanorum, Insubrium, Helvetiorum, Japidum, nonnullorum item ex Gallia barbarorum, quorum in fœderibus exceptum est, ne quis eorum a nobis civis recipiatur.* *Guillimannus* credit, Helvetios ex hoc fœdere aliquid populo Romano debuisse, de cætero liberos perstitisse, suam Rempubl. leges suas, suos magistratus retinuisse, exiguam Populi R. rationem habuisse, civitatis & petendorum honorum jus consecutos, Aventicosque a *Galba* civitate donatos fuisse, teste *Plinio* Lib. III. Cap. IV. Addit quoque *Guillimannus* sub finem Cap. VIII. Lib. I. de reb. Helv. *Quod autem Helvetios ad amicitiam & societatem recipere, quam servitute & tributis opprimere maluit Cæsar, quantum inde commodi, periculique crearetur, ea qua fuit prudentia consideravit. Homines enim fortissimos, & libertatis, jurisque retinentissimos, eo statu, qui servis abjectisque deberetur acturos nequaquam existimavit, potius quos hostium loco habuerant, Germanos excituros, majoreque detrimento & copiis, facta nova conjuratione provincias Romanorum repetituros. Accedebat, quod veluti speculam populi R. & propugnaculum, quod de *Martio Narbone* colonia, dixit *Cicero*, infestis nationibus oppositum, qui scilicet Germanorum pericula a P. R.*

a P. R. copiisque propulsarent, Helvetiorum amicitiam intelligebat: Quantum enim animis, virisque possent, suo periculo cognoverat Cæsar, cognoverant ante miserabili suorum interecione Romani. Egregia & plausibilia sunt hæc, quæ de Helvetiis sentit *Guillim.* an vero hæc ita se habuerint valde dubito. Certum hoc, communes vicarios & tributorum exactores ex quadam Villariæ inscriptione, habuisse Helvetios, unde consequitur, eos fuisse aliqua ratione tributarios, non ergo ita liberos, ut affirmat *Guillimannus.*

Cum autem constet, Romanos in Helvetia colonias habuisse, breviter disquirendum, quid fuerint coloniarum & quotuplices, cur institutæ; & qualis earum administrandarum ratio. *Gellius* Lib. XVI. Cap. XIII. ait, colonias esse quasi parvas effigies & simulachra quædam populi Rom. Nam coloniarum sunt urbes minores ex civitate propagatæ, habentes iura atque instituta omnia populi Romani, cujus erant arbitrio, quæ conditio cum magis sit obnoxia & minus libera, quam municipium, tamen potior ac præstabilior existimatur, propter amplitudinem majestatemque Pop. Rom. sicut ait *Prevotius* de Magistr. Rom. pag. 47. Hæ coloniarum propter juris diversitatem, duplicis fuerunt generis; quædam enim *latina* dictæ sunt, quædam *Romanæ*. Coloniarum Romanarum sive civium Romanorum vocabantur, quæ jure Quiritum donatæ erant, hoc est, quæ privatum civium Romanorum habebant jus consistens in jure privata libertatis, connubiorum, patriæ potestatis, legitimi domini, ut, hæreditatis, mancipii, nexu, usucapionis, & reliquorum; item in jure testamentorum & tutelarum: Jura vero publica civitatis Rom. non habebant: quare qui eo adscripti *Coloni* erant, nomine quidem *cives Romani* erant, re vero *Coloni*. *Merul.* Part. Lib. IV. Cap. XIX. *Latina* coloniarum licet ex Romanis constituerentur, non tamen jure civium, sed sociorum, id est, latinorum utebantur. Nam jure Romano sic comparatum erat, ut si cives Romani in latinam coloniam nomina dedissent, vel sua voluntate, vel metu mulctæ ipsi latini juris fierent civitatemque amitterent, id Cicero testatur pro domo sua ad Pontifices & pro Cecinna. Quod si Latini in Romanam coloniam essent profecti, non tamen fiebant cives, sed latini juris erant, ut *Livius* scribit de Ferentibus. *Prevot.* pag. 49. In eo autem consistebat latii sive latinitatis jus, ut suffragiorum potestatem, Magistratu permittente, haberent, & cives Romani fierent, modo in latina civitate, aut Latii jure donata Magistratum gessissent. *Merul.* supra cit. loco.

Institutarum porro coloniarum variae fuerunt causæ; *Guillim.* Lib. I. Cap. X. pag. 82. sex causas potissimum fuisse affirmat his verbis. *Una ad populos, quos Romani vicissent, armis melius coercendos: Altera hostium incursionibus, earum quasi objectu, reprimendis: tertia stirpis augendæ & propagandæ causa: quarta plebis urbanæ exhauriendæ: quinta seditionibus, per partium divulsionem abolendis: sexta & ultima, ut præmiis milites, qui toties vitam pro Republ. in discrimine habuerant, afficerentur.* Vide & *Prevot.* pag. 48. Coloniarum administrandarum ratio posita erat maxime in legibus & Magistratibus. Leges non unius erant generis: aliæ quidem quas coloni vel ab ipso populo Romano, vel a Rom. triumviris qui coloniam deduxerant, accipiebant, aliæ vero quas ipsum coloniarum concilium, id est, senatus populusque sibi ferebat.

Magistratus erant vel sacri, vel prophani, quandoque tamen una eademque persona utrumque & sacrum & prophanum gerebat magistratum, ut ex inscriptionibus patet. *Sacri* erant vel Pontifices, Sacerdotes,

Augures, Flamines, de quibus superiori Cap. vel *IIII* VIRI AUGUSTALES, qui sive ludis, sive festis præerant, ut opinatur *Guillim.* pag. 128. Hos in coloniis cooptatos testatur Ciceronis Agraria: an vero certus fuerit Sacerdotum numerus, an vero pro coloniarum magnitudine variarit, parum explorata apud Antiquos est memoria. *Profani* erant, tum Decuriones, tum Duumviri, Censores, Ædiles, Prætores &c. Sicut ergo Romæ erat (ut ait *Onuphrius*) populus & senatus, sic hi novos colonos in Decuriones & plebem dividebant. Decuriones, senatus, plebs populi Rom. imaginem referebat: ita dicebatur notante *Pomponio* IC. Quod decima pars eorum, qui deducerentur, publici consilii gratia, solita esset conscribi. Eorum numerus an in omnibus coloniis idem fuerit, certo sciri non potest. Hoc sane ex *Plinio* Juniore patet in Decurionibus legendis non aliter, atque in Senatore Rom. observatum fuisse censum, qui centum erat millium. Ex Decurionibus singulis annis, duo plerumque vel IV. VIRI. creabantur juxta coloniarum magnitudinem vel parvitatem, qui II. VIRI, vel IV. VIRI I. D. id est, juri dicundo vocabantur, & Consulium Rom. vel Prætorum speciem repræsentabant. Annum erat eorum imperium, de his, maxime de Duumviris, in variis inscriptionibus, quæ extant, *Genevæ*, *Neviduni*, *S. Mauriti*, &c. ut suo loco videbuntur. *Censores*, auctore *Festo*, dicti sunt, quod rem suam tanti quisque solitus sit æstimare, quantum illi censuerint. *Varro* Lib. de Ling. Latin. censorem ideo dictum putat quod ad illius censionem, id est, arbitrium populi censeretur. *Livius* I. Dec. Lib. I. ab agendo populi censu, nomen hoc originem habere scribit. De censorum numero, potestate & auctoritate, denique hujus Magistratus gerendi tempore, vide *Ciceron.* III. de Leg. Ædiles viarum, publicorum ædificiorum, annonæ & publicorum Redituum locandorum, curam habebant. Præter hos fuerunt *tributorum Exactores*; Tributa enim pependisse, militemque dedisse colonias dubium nullum *Guillim.* pag. 84. Eisdem curatores & procuratores vocatos credit *Guillim.* quorum munus esset, reditus & tributa, aliæque quæ ad fiscum, colligere & erogare, causasque simul capitis cognoscere, pag. 102. & 103. Fuerunt & *coloniarum Patroni*, Romuli instituto, qui ut plebeis tutores patricos, ita coloniis, & sociis pop. Rom. quos quidem ex civibus vellent patronos, legendi potestatem fecit. Vide *Guillim.* pag. 85. *Triumviro* ærarii curam habuisse, & ejusdem præfectos egisse ex inscrip. R. ostendit idem *Guillim.* pag. 87. Iidem forsitan fuerint, qui *Quæstores*. Ad militiam quod attinet, meminere insc. R. in Helvetia Præfectorum *Fabrum*, & *Tribunorum militum*. *Præfecti Fabrum* artificibus præerant, qui castra sequebantur: quales fabri lignarii, ferrarii, carpentarii: illorum cura fuit fabrilem operam procurare, ac præbere castris & urbibus expugnandis necessariam: *Prevot.* par. 108. *Tribunos militum*, a tribuendo, quod militibus jura redderent, dictos putat *Vegetius*. Duo *Tribunorum militum* genera fuisse scribit *Asconius*: Alii *Comitiati*, qui Romæ comitiis designabantur, de quibus hic nobis non est sermo. Alii *Rufuli* dicti, a *Rutilio* *Ruso*, qui de eorum jure legem tulit: Postea literæ mutatione *Rutuli* vocati sunt, ut auctor est *Festus*. Hi in exercitu creari solebant, & curam habere militum, ut essent armis bene muniti, & militari disciplina eruditi. Eorum quoque officium erat in castris milites continere, ad exercitationem producere, vigilias circumire, rei frumentariæ præesse, commilitonum que-

relas audire, valetudinarios inspicere, denique castrensia omnia curare & observare; cujus generis Gallia suos Marescallos habet. Ut loquitur *Prevot.* pag. 159. Sed hæc de coloniis dicta sufficiant, quantum quidem ad Romanarum inscriptionum in Helvetia intelligentiam attinet. Ad institutum redeamus. Post attritum ab Allemannis & fere eversum a Vandalis & Gotthis imperium Romanum, quibus temporibus Helvetia misere vastata est. Helveticæ, Reipubl. status iterum tribus periodis distinctus est. Prima periodus complectitur Helvetiæ sub Francis statum, ab Anno CCCXCIX. ad An. DCCCCXIX. juxta *Hottingeri* calculum: Sub his dura fuit servitus, ita ut in plerisque populis libertas extincta videretur. *Lucan.* Lib. VII. Hist.

*Libertas ultra Tanaim Rhenum recessit,
Et toties nobis jugulo quasita negatur,
Germanum Schyticumque bonum.*

Hac de re *Æmilius* florentissimus rerum Gallicarum scriptor. *Cadit Alemannorum res: Alemannia fracta, ingens tributum pendere jussa, leges etiam graves, Magistratusque ab irato victore accepit.* *Joachimus Vadianus* epistola quadam, quam recitat *Goldastus* Tom. II. Ant. Alem. ita loquitur. *Plena fuit servis & servitutibus Alemannia nostra, cujus magna pars hodie Helvetia est. Nec est, quod sciam montanus pagus aliquis Helveticus, qui rebus Francorum florentibus, durissimam illam servitutem non servierit, extant enim tabulae veteres, quæ hanc rem clarissime testantur.* De beneficiis & potestate in Clerum a Francorum Regibus collata vide *D. Hotting.* in *Iren.* Helvet. pag. 183. *Secunda* periodus ostendit statum Helvetiæ sub Imperat. Germanis, sub quibus quidem quædam fuerunt liberæ imperii urbes, attamen variorum Ducum, Comitum, Baronum, aliorumque Nobilium maximo numero plus onerati quam honorati Helvetii: quod etiam illi sempiterno fœderi occasionem dedit, ita ut in *Tertia* periodo aurea iterum jam ante Christum natum consueta & usurpata redierit libertas. Ut enim liberis populis exosa est tyrannis, ita Helvetii a Nobilibus, aliisque ejusmodi generis hominibus, præter modum vexati, pristinam bono cum Deo libertatem recuperarunt, atque sic restaurata est primæva Helveticæ Reipubl. forma, quæ jam a quatuor seculis in hoc usque tempus feliciter continuatur. Soli Helvetii ut antiquam Celtarum dignitatem retinent, ita fere eandem Reipubl. formam conservant hodie: Sicut loquitur *Guillim.* p. 46. De hodierna autem Reipubl. Helveticæ forma breviter agendum. Triplicem vulgo statuunt Reipubl. formam, vel enim est *Monarchica*, quando omnis Reipubl. potestas penes unum est; huic contraria est tyrannis. Vel quando autoritate pollent optimates, & vocatur *Aristocratia*, cui Oligarchia opponitur. Vel denique Reipubl. forma dicitur *Democratica*, cum imperium obtinet populus: huic contrariatur Anarchia vel Ochlocratia. Varias olim fuisse Reipubl. non incelebres, ex historiis patet. Celeberrima fuit Atheniensium civitas ex variis oppidis & populis a Theseo collecta. Achæorum Respublica duodecim constabat urbibus. Lyciis erant viginti tres urbes, quæ suffragia habentes in unum conveniebant: Similis & Caribus conventus ad Jovis chrysaorei fanum, insignis fuit. Florentissimam semper fuisse Helvetiorum Reipubl. testatur rerum præteritarum experientia. *Helvetica societas*, inquit *Conringius*, *paucas quidem urbes comprehendit, at æternitate & robore plene sine exemplo est. Non enim ipsa illa antiquitati celebrata, vel Achaicum, vel Ætholicum, Græcarum*

urbium fœdera, cum Helvetio, sive potentia, sive tempore contendere merentur, omnia alia συμμαχίας fœdera ad breve tempus, & pleraque intra paucas urbes steterunt, &c. Jam vero quæritur, *utrum hodie tredecim Helvetiorum fœderati pagi, una & eadem dici possint Respublica?* Negant multi eruditi, quos vide apud *D. Hotting.* *Meth. Leg. Hist. Helvet.* p. 450. Non enim ut ait *Bodin.*, *diversarum civitatum fœdera, commercia, leges, jura, religiones Rempubl. constituunt eandem, sed ejusdem imperii conjunctio.* Fateatur *Simlerus*, hoc quidem verum esse, si exacte singula perpendantur. Interim certo quodam modo quæstio affirmari potest: Unum enim est totius gentis consilium, de pace & bello decernens, pleræque provinciæ communi administrantur imperio, easdem fere leges & consuetudines habent omnes, perpetuisque pactis adeo arcte devincti sunt, ut si non una sit Respubl. quam proxime saltem ad unius formam accedat, ut ait *Simler.* Lib. I. vel ut verbis *C.L. D. Hottingeri* utar, si non κατ' ἀκριβείαν, saltem κατ' ἀλίθειαν. Una ergo est, si non omnimodi imperii, saltem animorum conjunctione, una, inquam, est fœderis perpetuitate, & variarum rerum communione. *D. Hotting.* rationes vide fuscè pag. 454. & seqq. Quæritur iterum, *utrum Helveticæ Reipubl. forma, Aristocratica, Democratica aut Monarchica sit?* Monarchicam non esse satis constat; ad Aristocraticam & Democraticam magis accedit. Dicimus autem, sufficientem non esse Reipubl. formarum enumerationem: Vel enim formæ illæ, mere Monarchicæ, ut in regnis Ottomannorum, Persarum, &c. Aut mere Aristocraticæ, aut mere Democraticæ, aut mixtæ, sive ex Monarchica, Aristocratica, ut in quibusdam regnis, ubi de rebus pace & bello necessariis deliberant & concludunt optimates. Rex vero eas opportune debet exequi. Sive etiam ex illis tribus mixta est Reip. forma, ut in ampliffimis Romanorum, Carthaginensium & Venetorum Rebuspublicis videre est, in quibus populus a gubernaculis prorsus non removebatur, nec supremi Magistratus dominium & auctoritatem optimatum tollebat. Denique mixta dici potest Reipub. forma ex Aristocratia & Democratia, qualis est Helvetiorum Respubl. Hic tamen adhibenda est distinctio. Vel enim tredecim Cantones (ut vulgo vocant) considerantur simul & quatenus unum ejusdem gentis constituunt corpus: Vel separatim, & quatenus unusquisque pagus peculiarem habet gubernationem. Priori modo Aristocratica est Helvetiorum Respublica magis quam Democratica; Pagorum enim legatis ad publica consilia convenientibus tractandarum rerum confertur potestas. Posteriori modo ex pagis quidam statum habent pure Democraticum, ut *Uranii*, *Suitenses*, *Underwaldii*, *Glaronenses*, *Tugii* & *Abbatiscellani*: Reliqui omnes ab optimatibus reguntur, quamvis adhuc Aristocratice magis quidam; populariter magis alii, sed de his fuscè apud *Simler.* Lib. II.

Itaque errore non caret illorum sententia; I. Qui statum Democraticum improbant, & cum Platone censent, miseras esse Respublicas, quæ judicium multitudine abundarent. Nos tamen consilium ex multis conflatum unius consilio præstare credimus: Nec enim fieri potest, ut unus tam accurate Reipubl. causas vel negotia inspiciat atque expediat, neque difficultatibus ac periculis ita mature obviam eat, quam plures eo consilii & confociatis curis: Propterea non immerito Sapiens Rex Salomon dixit Prov. Verf. 14. *Ubi non sunt prudentia consilia, corrumpit populus, salus autem est in amplitudine consiliorum.* Non est ergo ob De-

mocratiam contemnenda Helvetiorum Respublica,
 cujus amicitiam Imperatores, Reges, Principes, aliæ-
 que Respubl. quin & Concilia, Pontifices, Cardinales,
 Episcopi, Abbates non modo ambiverunt, sed & ob-
 tentam, magni fecerunt sollicitateque aluerunt; sicut
 exemplis ostendit *D. Hotting.* p. 485. Quæ ut ori-
 gine & progressu miraculosa est, ita nec vi hactenus
 nec dolis magno & incredibili Dei beneficio, suppri-
 mi potuerit: Idem *Hotting.* p. 461. 2. Qui Anar-
 chiam inter Helvetios locum habere tradunt, illis
 maxime sunt injurii: Inter quos est Daniel Eremita.
 Populariter omnes, omnium maxime Rheti, agunt ad 24.
 jurisdictionum capita; Et singulis infiniti conventus, omnes
 absoluti: Sine rectore, sine capite, sibi unoque vivente:
 Ipsi regunt, ipsi reguntur: Ipsi legationes obeunt, ipsi au-
 diunt: Ipsi imperant, etiamdum imperantur. Habent cer-
 te Helvetii & illorum fœderati sua statuta, leges, con-
 suetudines, magistratus, adeo ut, quamvis Democra-
 tice vivant, tamen negotia publica recte & εὐτάκτως
 tractentur. 3. Vana est & improba calumnia, qua
 ab Helvetia Nobiles exulare credunt nonnulli, inter
 quos sunt Bodinus Gallus, & Machiavellus, qui super
 hac re sic loquitur. *Germaniæ civitates, & Helvetiæ*
pagi summa pace & tranquillitate vivunt, propterea quod
æqualitatem inter se tuentur nec patiuntur, ullos Nobiles
viros in sua ditioe agere. Ac si qui forte rari inter eos
supersunt, eos adeo implacabili odio prosequuntur, ut casu
in eorum manus delapsos inclementer interimant: Quippe ab
aliis (ut ferunt) nequitio ludo omnia corrumpi & perdi, &c.
 Sed qui apud Helvetios vixerunt, istum scribam falsi
 & vanitatis coarguere possunt. Multi enim sunt, qui
 non tantum avitæ nobilitatis ac dignitatis jura obti-
 nent, sed Reipubl. quoque munia funguntur: Tan-
 tum abest, ut apertum nequitæ ludum habeant, ut
 pro se quisque civitatis suæ pacem & tranquillitatem
 foveant, clientibusque suis jus reddendum curent.
 Notandum ergo hic primo: Semper fuisse maximum
 in Helvetia nobilium numerum; sic *Friderici II.* tem-
 pore observat *Guilliman.* p. 291. *Nobilitas per illam*
tempestatem in Helvetia tanta, ut præter dictos comites,
baronesque numerarentur stirpis comitum, & originis, ultra
quingenta, barones centum sexaginta, nobiles & eque-
stris ordinis ultra mille ducentos. Superiori adhuc seculo
 in una Turgezæ præfectura supra viginti nobilium ar-
 ces & jurisdictiones enumeravit *Simler.* in præf. Reip.
 imo etiam hodie vix pagus est ubi non existant no-
 biles, imo, in plerisque civitatibus peculiare socie-
 tates & ampla privilegia obtinent. Secundo verum
 quidem est, multorum Nobilium famillias extinctas,
 eorumque arces destructas, summumque aliquando erga
 illos fuisse Helvetiorum odium: Sciendum tamen est,
 sicut ait *Simler.* in præf. *non exiguam partem nobilita-*
tis, ab Austriis principibus, Alberti filii, necem paternam
vindicantibus, casam & domo pulsam esse, arcibus ipsorum
eversis; atque sic Nobilitas ab ipsa nobilitate maxi-
 mam passa est cladem. *Hotting.* p. 216. Quod si
 qui Nobiles ab Helvetiis male tractati sint, certe
 proprii infortunii fuerunt fabri; libertati enim Hel-
 veticæ insidiantes, Monarchiæ viam quærentes in Hel-
 vetiorum funeribus, eosque persequentes inique, te-
 meritatis & injustitiæ suæ pœnas luerunt: Unde non
 mirum est, si majores nostri, vatiniario odio, ejus-
 modi nobiles prosequuti fuerint. Quod si nobilium
 quorundam injustitia, & præfectorum improbitas,
 Helveticæ libertatis afferendæ, & vindicandæ occasio-
 nem dederit; sic patuit ira Dei e cœlo adversus om-
 nem impietatem & injustitiam hominum; & ostendit
 Deus, liberat civitates sibi summopere placere, quod

in iis magis quam in alio Reipubl. genere commune
 bonum conservetur, jus suum unicuique æqualiter
 tribuatur, civium animi vehementius ad virtutem &
 laudem accendantur, religio colatur, sacra peragan-
 tur. *Guicciar.* Lib. X. Hist. Quodque dignitates vi-
 rorum, non divitiarum sint, non contra, sicut Aure-
 liani temporibus factum fuisse testatur *Vopiscus.*

Non minimam autem admirationis præbet ma-
 teriam, qua ratione tot populi percusso fœdere in
 unam quasi civitatem ita brevi coalescere, & con-
 cordiam per aliquot secula constanter fovere potue-
 rint. Verum quidem, sæpe civilia bella, ut alibi fit,
 exorta fuisse, & sæpissime non unum esse animorum
 consensum, & judiciorum concentum, sicut ait
 Manlius:

- - *Hominum mentes inimica sorte feruntur.*

Brevi tamen semper lites compositæ; dissidentes
 pacificati, luxata negotia in integrum restituta, & di-
 remptæ amicitæ colligatæ. Atque talis est Helveticæ
 Reipubl. status, qui in hoc usque tempus, ringentibus
 quamvis inferorum repagulis floruit: Utinam in æter-
 num floreat, & illius hostes pudore suffundantur,
 atque valeant qui

Perniciem in nostram percusso fœdere jurant.

Hic vero breviter observandæ quædam causæ,
 quæ Helveticam concordiam turbare solent aut pos-
 sunt, nec non illius conservandæ remedia. Quidam
 discordiarum fomitem, in religionis divortio collo-
 cant, sed male, certum enim, pacatiorem & tran-
 quilliozem nusquam fuisse Helvetiam, quam ab ipsa
 illa ætate, qua religionis divortium fuit introductum.
 Hotting. pag. 189. certum tamen est, etiam ex Re-
 formata Religione, pacis turbandæ quærere prætex-
 tus Æolos quosdam ab Austris flantes; ii, ut juxta
 juramentum res sedis Romanæ & Domus Austriacæ,
 promoveant, specioso religionis prætextu utuntur,
 animos accendunt, & conciliis, dictis, factisque suis
 bellum excitare, concordiam turbare, amicitiasque
 dirimere student: Audiamus *Thuanum,* de ejusmodi
 Rerumpubl. cacodæmonibus loquentem Lib. LXXIX.
 ad An. MDLXXXIII. *Apud Helvetios portenti illius*
Romani largitionibus ac vasfræ turhulentisque Jesuitarum
concionibus belli civilis incendia propemodum hoc biennio
excitata sunt, ut Bernates emendatæ religionis cultores,
Caroli Sabaudia Ducis, in eos ex composito irrupturi ar-
mis obruerentur. Istorum natura optime describi po-
 test *Virgilii* verbis

Tu potes unanimes armare in prælia fratres,
Atque odiis versare domos: tu verbera tectis,
Fumerasque inferre faces, tibi nomina mille,
Mille nocendi artes.

Sed numquid odisset Deus, qui seminat discor-
 dias? *Proverb. VI.* numquid quoque odissent homi-
 nes, ejusmodi discordiarum fatores & fautores. *Home-*
rus Iliad. IX.

Flagitiosus is est, sceleratus, inutilis, excors,
Quisquis amat populis bella intestina movere,
Quæ mala tanta ferunt secum, causasque malorum
Innumeras sine fine ferunt civilibus armis.

Utinam Helvetia ejusmodi γεννήματα ἐχιδνῶν ca-
 reret, aut a lentis, sed periculosis venenis salutari
 vomitione liberaretur.

Concordiam non parum inter Helvetios labefactat
 invidia, eaque duplex: prima est exterorum principum,
 maxime vero vicinorum, qui potentiam Helveticam
 torvis oculis respiciunt. *Hesiodus.*

*Semper vicinus, vicino est æmulus, hunc ut
Condere cernit opes properantem gnæviter, &c.*

Altera invidia est sociorum & fœderatorum inter se, inter pares potentia, opibus impares livor malevolentiam parit. Quod agnovit Daniel Eremita. *Bernatibus cum magnitudine finium invidia crevit odiosa.* Sed hæc & alia parvi debent esse momenti, nec talia, quæ Reipubl. Helveticæ florentem in hoc usque tempus, statum turbent. Itaque, o Helvetii, quorum hactenus fama toto orbe fuit celeberrima, partam semel libertatem, integramque vestram existimationem conservare, ne auri argentive eorum, quorum tyrannidis jugum excussistis, mancipia sitis, fallacibus promissis aures obturate, Machiavellicas sententias seu pestem fugite; neve *φιλὰς γυφία* Peruviana oculis vestris tenebras offundat. *Sophocles:*

*Non omni ex re lucrum oportet cupere,
Plures enim turpibus ex lucris
Damno affectos videas, quam servatos.*

Pristinam sinceritatem, constantiam, simplicitatem, prudentiam, fidelitatem, concordiam, æquitatem, aliasque veterum Helvetiorum virtutes ad praxin revocate: Sicut illis cuncta fuerunt prospera, ita illorum vestigiis insistentibus bene erit: *Nolite existimare, majores nostros armis Remp. magnam ex parva fecisse: si ita esset, multo pulcherrimam nos haberemus. Quippe sociorum atque civium, præterea armorum & equorum major copia nobis quam illis. Sed alia sunt, quæ illos magnos fecerunt, quæ nobis nulla sunt: Domi industria: foris justum imperium: animus in consulendo liber: neque delicto, neque libidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam & avaritiam: publice egestatem, privatim opulentiam. Laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos nullum discrimen, omnia virtutum præmia ambitio possidet.* Augustinus Lib. V. de civit. Dei, Catonem loquentem inducens. Hic vero gradum sistimus. De Helvetiorum enim inter se, aut cum aliis principibus, fœderibus, de publicis ipsorum conventibus, & publicarum controversiarum judiciis, aliisque ad Politiam pertinentibus dicere nunc nihil attinet, cum inter alios, ea exacte in sua Reipubl. Lib. II. *Simler.* descripserit.

CAPUT XXIII.

De bellica Helvetiorum virtute.

JAm ad rem militarem accedamus, qua jam olim Helvetii floruerunt, & toto orbe conspicui fuerunt. Nobis autem de prisca Helvetiis ex veteribus Scrip- toribus agendum.

Sicut pronum in arma Gallorum animum variis depingunt coloribus Historici, ita quoque ipsorum in bellis ferociam & audaciam describunt. Gallos animosos facit *Claudius*; bellicosos & armipotentes alii tradunt: unde *Cicero* de provinciis consularibus agens, dixit, Galliam Romanis esse timendam; & *Salustius*, Italiam omnem ab hac gente contremuisse, adeo ut cum Gallis non de gloria, sed de salute certari fuerit solitum. *Nulla gens*, inquit *Sabellicus* in Præf. Enn. IV. *Italiae formidolosior, nulla majores ipsi terræ intulit clades: certarunt Romani cum finitimis populis de principatu, cum Pyrrho de gloria, cum Carthagenensibus de imperio, cum Gallis de vita semper.* Sed quæ de Gallis circa rei bellicæ studium habent veteres, ea in eminentiore gradu Helvetiis tribuenda censemus. Nonne *Cicero*, in orat. de Prov. cons. acerrimam Helveticorum nationem facit?

Nonne scripsit *Cæsar*, *Helvetios, reliquos Gallos virtute præcedere?* nonne eos vocat, *homines bellandi cupidos, qui pro multitudine hominum, & pro gloria belli, atque fortitudine, angustos se habere fines arbitrabantur?* Nonne *Tacitus* Hist. Lib. I. *Helvetios Gallicam gentem, olim armis virisque, mox nominis memoria claram facit?* *Orosius* Lib. VI. Cap. VII. *fortissimam omnium Gallorum gentem dixit.* *Helvetios, cupidam bellandi gentem, ut ait Sabellicus* Enn. VI. Lib. V. *semper fuisse ostendunt, variæ ipsorum cum Gallis in Italiam & Græciam expeditiones; audax occupandarum Galliarum, Cæsaris tempore consilium: & frequentes suæ ad bellum operæ locationes; unde Gessatæ Polybio nominati, uti vidimus supra Cap. XVII. Porro quibus armis uti consueverint, eos communem Gallorum armaturam habuisse credibile est. Helvetiis non minus quam Gallis graves fuerunt gladii, imo prælongi & sine mucronibus, Polybio & Livio notantibus, ad hoc tantum utiles, ut quemadmodum apud Strabonem videre est, desuper in hostem impingerentur, unde*

--- Alte consurgit in ensen.

Apud *Virgilium* censore Servio: his impetentes hostium capita abscindebant. Gæsa & scuta cum reliquis Gallis habuerunt, de his *Virgilius* Æneid. VIII. 660.

--- Duo quisque alpina coruscant

Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.

Dicuntur alpina non solum, quod Alpini populi iis uterentur, verum etiam, quod ex alpina materia facta essent. *Simler.* de Alpib. *Cæsar* Lib. III. bel. gal. Gæsa vel Gæsa, ut scribendum putant quidam, *Veragris* Gallis tribuit. Quodnam vero fuerit armorum genus, variant Authores: tela fuisse ex *Varrone* habet *Nonius*, unde etiam *Cæsar*, citato loco ait, Gallos Gæsa in vallum coniecisse. Hastas viriles ad *Virgili* locum interpretatur *Servius*, qui viros fortes, *Gesos*, a Gallis vocatos censet. Volunt quoque nonnulli, *Gessatas* ab hoc armorum genere, nomen accepisse, quod *Gessatis* Helvetiis, magis quam aliis Gallis proprium fuerit. *Vox in inferiore Germania*, inquit *Merula*, *bellis renata civilibus, pervulgataque, & uni parti adversæ ab altera nuper indita.* Qualis autem in Helvetiis fuit præliorum virtus? Virium profus confidentia ingens, fuerunt enim homines aperti, minimeque insidiosi, per virtutem, non per dolum dimicare consueti. Hinc *Divico* *Helvetius*, ad *Cæsarem*, qui *Tigurinos* circumvenerat, locutus legitur. *Se ita a patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute quam dolo contenderent, aut insidiis niterentur.* *Cæsar* Lib. III. bel. gal. de Gallis loquitur sic: *ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.* *Livius* quoque ait, *Gallorum prima prælia plusquam virorum, postrema minus quam feminarum.* Sed *Livium* mendacii arguit *Frey* Cap. VI. *Impudenter Livius subjungit, postrema minus quam feminarum, verius enim & fidelius, Leo de bellico apparatu.* In magno, inquit, opprobrio parvam retrocessionem ponunt, atque eam, fugam existimant Galli. Quidquid sit, non fuit ille Helvetiorum animus, quid esset fuga, nesciverunt; Sic enim *Cæsar* Lib. I. *Hoc toto prælio, cum ab hora septima ad vesperam pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit.* Notabile est, *Helvetios* fortissimam gentem, nunquam victos fuisse, nisi a Romanis rerum dominis, qui totum orbem sibi subjecerunt, sicut ait *Petronius*, satyr.

Orbem jam totum victor Romanus habebat,

Qua mare, qua terra, qua sydus currit utrumque.

Et *Buchananus.*

*Roma armis terras, ratibusque subegerat undas
Atque iidem fines, orbis & urbis erant.*

Vulgati olim fuerunt sermones, Romam mundi caput, unde Martialis;

----- Terrarum Dea, gentiumque Roma.

Et Cicero ita scripsit. *Nulla gens est, quæ non aut ita subacta sit, ut vix extet, aut ita domita, ut quiescat, aut ita pacata, ut victoria nostra imperioque latetur.* Quare mirum non est, Helvetios cum reliquis populis eandem habuisse fortem. Quales fuerint ipsorum præparationes & comæatus, cum aliquod bellum susciperent, docet ipse Cæsar. *His rebus adducti & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare: iumentorum & carrorum maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppetere: cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare, &c.* Sic veteres Helvetii militaturi maximam rei frumentariæ rationem habuerunt, ut ea ipsis suppetere, hostibus vero deficeret. Carris quoque sua castra claudebant, teste eodem Cæsare. Uxores & liberos secum in bellum ducebant, imo legimus, Tigurinorum & Ambronum (qui Helvetii erant) mulieres in bello Cimbrico, in suis castris Mario diu resistisse, donec a Romanis superatæ, se suosque parvulos fœmineo furore, vi autem virili necavissent, ut loquitur Orosius Lib. V.

Galli & Germani olim cum hoste congressuri, dissono & truci cantu, quem barritum vocant, cum ululatu & tripudiis scuta quatientes prælia inibant. *Alex. Lib. IV. Cap. VII. Hic militaris tumultus frequenter a Livio notatur, præcipue Dec. III. Lib. I. Galli occurrant in ripam, cum variis ululatibus, cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela.* Idem fere fuit Helvetiorum mos, sic enim *Alex. ab Alex. jam citato loco. Ambrones incessu tardo arma pulsantes rythmis cum congressu & pulsu armorum consonantibus suum nomen exprimentes in hostes irruerant.* Plerosque Gallos super umbilicum nudos pugnare consuevisse, narrant & Polybius & Livius: Idem quoque fecisse Gessatas Helvetios ostendit Polyb. Lib. II. *Gessata ob magnitudinem animi & incredibilem gloriæ cupiditatem abjectis scutis, &c. nudi tantum cum armis ante omnes stabant, rati per eum modum se aptiores & magis expeditos ad bellum fore, siquidem densæ in iis locis sentes implicarent vestes & armorum usum præpedirent, & eodem libro sic ait. Magna ac nuda corpora, & bellici quidam motus sub clypeis miraculo simul & formidini erant.* Sic Cæsar Lib. I. *multi ut diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere & nudo corpore pugnare, &c.* Obfides accipere, non dare consuevisse veteres Helvetios, refert idem Cæsar.

Cæterum Helvetios innatum rei bellicæ studium & masculum animum non solum antiquioribus, sed & posterioribus seculis habuisse certum est experientia, testimoniis & rationibus. Experientia in historiarum narratione cernitur. Testimonia ejus rei habemus multa, quædam hic proferemus. *Volaterranus Geog. Lib. VII. Helvetios, gentem animæ prodigam & bellicosissimam: Baptista Pius, Truces: Mantuanus, genus armipotens: Egnatius, feram gentem armis, Helvetiam: Oswaldus Pergenerus, Martigenas & bellicosos: Author Thef. Polit. bellicosos & natura feroces: Guicciard. Lib. II. Nationem Helvetiorum omni tempore invictam & ferocem, faciunt.* Ludovicus Palatinus Comes habito ad Fridericum Ducem sermone, Helvetios acre ac bellicosum hominum genus vocat. *Gerard. de Reo Hist. Aust. Lib. IV. Ita*

bellicosos faciunt Helvetios omnes pene Scriptores. Sic *Quadus: Tanta horum virtus ac potentia, ut & Imperatores aliquot, dum eos subjugare niterentur, non solum animæ, sed & opes & sumptus defecerint, quod inviolata eorum fœdera præstiterunt.* Sic quoque Gillius in *Annalib. Franc. Homines bellicosi, & in armis exerciti, quorum proinde opem & auxilium exteræ sæpius nationes quærunt.* Non ergo solum ob eorum fidelitatem & constantiam, a Regibus ad sui corporis custodiam quæruntur, ut jam supra diximus, sed etiam ob bellicam eorum fortitudinem, unde *Belleforestius in Carol. IX. fideles & fortes Regum Galliæ compates, appellat.* Ita & *Bodinus: Ab Helvetiorum salute & tranquillitate, securitas Francorum quodammodo pendere videtur.* Quin etiam Imperatores & Pontifices, non semel eos, quibus aqua & igni interdictum erat, Helvetiis expugnandos & in ordinem redigendos tradiderunt, ut variis exemplis ostendit *Hotting. p. 473. Helvetiorum laudes militares canunt Poætæ. Sic August. Coccejan.*

Helvetii, gens una Jovi carissima summo

Et cara Martis pignora.

Invicti bello populi, certissima Regum

Bellantium spes ac metus.

Gaspar Ursinus Velius, cum de aliis nationibus, carmine cecinisset, ita de Helvetiis pro fine subjungit.

Intrepido excellens animo, & fulgente securi,

Martius his colophon additur Helvetius.

Sic Bartassius Poëta Gallus de Helvetiis in pugna Yvriacensi adversus Henricum IV. loquitur, post fugam Ligæ. An. MDXC.

----- Seul l'escadron d'Helvece

Ne voulant dementir son antique prouesse,

Bransle le fraische aigu contre le camp vainqueur,

Et plus la route croit, plus il enfle son cœur.

Mais aussi tost l'esclair de ta guerriere face,

Leur cœur diamantin transforme en fresle glace,

De fresle glace en eau, d'eau en tiède vapeur,

Et ceux à qui la mort, vient plus tost que la peur,

Ceux diie qui jamais, ne tournerent l'espaule

Qu'au Phenix des guerriers, au dompteur de la Gaule,

Ces vieux fleaux des tyrans, ces correcteurs dex Roys,

Prosternent a tes pieds, & leurs & leur bois,

Lors toy pour ne flestrir d'infamie eternelle

Un peuple de tout temps au sacré lis fidelle,

De ton cœur despité la fureur appaisant,

Fais de leurs chers drapeaux à leurs Cantons present.

Quemadmodum autem Europa populos natura bellicosiores & ferocios Afiaticis plerumque habet; Ita in ipsa Europa, qui asperas, montanas & frigidas incolunt regiones, aliis bellicosiores esse perhibentur; ut apparet ex populorum, e Septentrionis asperimis regionibus egressorum vastationibus, quibus Romana potentia omnibus quondam terribilis, contrita fuit. *Simler. Lib. II. In plerisque regionibus, alii sunt milites, alii agricolæ, alii opifices. Alibi spectatur ætas, & juvenes leguntur, qui juxta Vegetium de re milit. Cap. IV. ita dicti sunt, quod in re militari juvare Rempubl. possint, quod ut fiat, parendo mature imperare discant, discendi & exercitandi se spatium habeant, &c.* Aliis ad bellum tantum apti videntur, non omnis conditionis opifices, sed tantum fabri ferrarii, carpentarii, macellarii, venatores, iique non omnium animalium & fugacium lepusculorum, verum cervorum, aprorum, urforum, &c. *Veget. Lib. I. Cap. VII. In Helvetia autem omnes quodammodo milites nascuntur, neque quisquam est corpore integro, & ætate, in quo non militaris quidam*

spiritus eluceat. *Simler. Lib. II. Adde longam eorum bellicis in rebus experientiam, cui rei assidui vacant quasi ad id solum fuerint nati. Naucler.* Sed militaribus hominibus de bellis & bellandi modo loquendi minus relinquimus. Itaque nihil de exercitiis & ludis ad virtutem militarem præparantibus, nihil de armorum generibus, nihil de militum delectu, nihil de comætu cura, nihil de partiundæ prædæ modo, nihil de disciplina militari, aliisque ejusmodi dicemus, de quibus *Simler. Lib. II. Et Hotting. passim in Irenic. Helvet. & in Meth. Leg. Hist. Helv.* Antequam tamen hujus rei dicendæ finem faciamus; quædam annotabimus, quæ ex antiqua consuetudine observant Helvetii, & inter priores & posteriores aliquem instituemus parallelismum.

I. Ingenium & studium militare, utrobique necessitate semper fuit auctum: Ante Julii Cæsaris tempora bellicosi erant Helvetii, quod Germanis quibuscum continenter bellum gerebant essent proximi. Eadem fuit militiæ necessitas quæ nostros majores, jam a tribus aut quatuor seculis bellicosos effecit; cum enim Helveticam libertatem vicini fere omnes, præsertim Austriaci, continuis bellis opprimere conarentur, contigit necessitate sic efflagitante, ut qui agriculturæ & rei pecuariæ præcipue studerent, fortes ac generosi in hostium suorum perniciem, milites facti sint. *Simler. Lib. II.*

II. Utrorumque conatus altum, excelsum, & qui fidem pene superet, ostendunt animum. *Hotting. p. 288.* confer veterum Helvetiorum facinus & consilium, Julii Cæsaris tempore, cum heroicis recentiorum in Mediolanensi Ducatu factis.

III. Veteres Helvetii, Gallis annumerati fortitudinis palmam, omnibus præripuerunt, teste Cæsare. Posteriores inter Germanos relati eandem retinent laudem. *Sunt nostro ævo militum Germaniæ, quorum opera potissimum in bello Europæi utuntur Principes, tria genera. Primos Bojemos appellamus. Secundum genus collectitia manus est, ex omnibus Teutonum regionibus, ipsi patria lingua sese Landsknechten, hoc est, patriæ ministros, nuncupant. Tertium genus a pago Suintones nominatur: Ipsi se Eydnossen, Alemannica lingua, quasi dicas federatos, dicunt. Liberi sunt, & immunes omni imperii supra quam ea loca, quæ olim Helvetii incoluerunt, non solum tenent, sed etiam implent. Suintones, superbiæ nobilitatis adversi, modestia, concordia, victus parsimonia, disciplina præferuntur. Aventin. Annal. Bojor. Lib. IV. pag. 367. referente Hotting. pag. 288.*

IV. Priores Helvetii nunquam victi, nisi a Romanis rerum Dominis, ut jam supra diximus; Posteriores vero nunquam intra suos fusi aut cæsi limites, quod ex *Stumpfio* observat *Hotting. p. 289.* Helvetios extra patriam vincere queas: *Quod nequeant plus quam triginta aut quadraginta hominum millia producere. Domi invicti sunt, quod isthic centum millia armare queant. Machiavel. Lib. II. Cap. XII.* non solum propter hoc, sed quia pro aris & focis semper mascule dimicarunt.

V. Multa alia sunt, quæ recentiores Helvetii, ab antiquis habent; Graves enses & obtusa cuspide, quibus cæsim cæditur: Carris quoque utuntur, mulieres complures secum ducunt. Peditatu magis quam equitatu valent, quia corpore robusti sunt & nimis, maxima ex parte, magna se mole movent. Unde utrobique fuit conferta acies; *Propria genti conglobatio & per acies cuneosque pertinax conjunctio.* *Dan. Erem.* quæ facile frangi nescia & ad rejiciendum equitatum

idonea est. *Hac ætate prima illis peditatus gloria, Alciat. in Tacit. Pedites fere præliantur; rarus aut nullus equitum usus; eoque victores sæpius quam victi. Nam in universum & cum judicio æstimandum, plus penes peditem roboris, Dan. Erem. Refert Diodorus Gallos vocem gravem atque asperam, & tubas suo more barbaras & asperum sonum reddentes habuisse. Helvetii hostem aggressuri clamore etiam initium faciebant: Sic testatur Etterlin. cum Anglos agrum Bernensem infestantes adorirentur. Decretum, inquit, erat prælii initium facere clamore magno. Tschachtlanus addit, non exiguum hostibus clamore isto fuisse incussum terrorem. Sic Guicciard. Lib. XII. Tantis clamoribus ad Gallorum castra contenderunt, ut ejus rei nescii, magnam aliquam victoriam adepti videri possent. Uranii in bellis, sylvestris Uri cornu operoso argento circa labra ornatum inflant, Taurum Uraniensem vocant. Simler. Lib. II. Jovius Lib. XV. Guillim. Lib. III. pag. 319. Hotting. pag. 406. Simile quoque cornu Underwaldii secum ferunt: Lucernates quandoque æreis cornibus utuntur.*

Apud Germanos qui scutum amisisset in bello, a publico consilio & sacris arcebatur, in transfugas vero, velut majori crimine obnoxios, & patriæ ac civium proditores capitali pœna plerumque sævitum est, ut videre est ex *Alex. Lib. II. Cap. XIII.* & ex *Fulgosio. Lib. II. Cap. I. Hæ Helvetiorum sunt severissima leges, ut sub oculis spectantis exercitus, qui præ metu turpia, atque indigna viro forti tentaverint, a proximis commilitonibus statim obruncetur. Jovius Lib. X. qui etiam Lib. XV. quandam cæremoniam tum usitatam refert. Pontinerium proceritate corporis, animique virtute inter Helvetios duces clarissimum adequitantem ordinibus, ac suos clara voce, adjectis in Germanos contumeliis, cohortantem, scopetorum ictibus equo dejecere, & vasti obesique corporis adipe, atque aruina patentibus plagis defluente, cruentas lanceas spectantibus Helvetiis inunxerunt: Quæ apud barbaros, in acerbioribus exactæ vindictæ gravissima cæremonia perhibetur.*

Qualis autem sit eorum militaris vestitus, ordo, & gravis incessus, vide *Jovii Lib. II. graphicam Helvetiorum Romam sub Carolo VIII. Galliarum Rege introeuntium descriptionem. Tandem audiatur in Helvetiorum laudem Natalis Comes. Omnium prope militum maxime gloria, observantia, virtute rei militaris, præstare putandi sunt Helvetii, quorum ordo tam facile resarcitur, quam facile reliqui milites profligati dissipantur, ac toties aciem instaurant, quoties labefactata hostium virtute fuerit. Et Lib. XXIV. Hist. Ea est Gallorum natura, ut summus sit illorum ardor, formidabilesque sint præcipue initio bellorum: Sed hæc acies facile retunditur, si virtutem & constantiam adversariorum inveniat. Helvetii contra resurgunt, ut ita dixerim, vel profligati, cum facile aciem instaurant.*

Quamvis autem bellicosi natura Helvetii sint, temere tamen bella non suscipiunt, alia enim prius experiuntur remedia, quam ad arma concurrant: Imo ipse *Guicciardinus Lib. XIV.* ait, ipsos præ omnibus aliis diuturnioris belli tædio & impatientia affici solere. Hactenus ergo extrema quoque tentare, & omnia experiri, quam bello decernere maluerunt, sicut ostendit *Hotting. p. 273.* Nec apud Helvetios ullo est loco *Machiaveli* theoremata, qui dicit; Bellum justum esse, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi in armis spes est: norunt enim illi, eos qui æquas pacis leges fiducia virium recusant, aut mox pœnitere, aut in deteriore sua fortuna pacem facere sæpissime cogi. Modici sæpe Duces potentissimos Principes & magnos exercitus parva manu fudere, probat

probat hoc Caroli Burgundi adversus Helvetios bellum gerentis, & omnes pacis conditiones recusantis exemplum.

Antequam vero his finem imponamus, aliquid de mercenaria militia dicemus: primo quidem de ejus origine, deinde de effectis & consequentibus. De mercenariæ militiæ origine & principio sic Erasmus, in Adag. Chil. prima, Cent. VI. Adag. XIV. **IN CARE PERICULUM.** Suidas scribit: *Cares primos mortalium mercede militasse, ut qui vitam suam venalem haberent. Hos igitur qui conduxerant, primos in acie collocare consueverant, ut primos hostium impetus suo exciperent periculo, aut ubi fortuna belli difficillima videretur, illic objiciebatur. Persæ sua lingua *κἀγδανας* appellabant, qui raptò vivebant. Carum laudem his temporibus æmulare videntur Helvetii, gens bello nata, simplex aliquin, ac minime malum hominum genus planeque dignum, ut equidem sentio, quod hac quoque nota vacaret, & in literis, & in cæteris honestis studiis egregie valiturum, si relietis bellis huc animum appellerent.* Helvetios antiquissimis temporibus hanc mercenariam militiam exercuisse, eosque propterea *Gessatas* nominatos, supra vidimus; quod tum mirum non fuit, cum natio ferox & ad bella proclivis, ac sub Ethnicismi tenebris constituta existeret. Quod vero illum morem hodie sub Christianæ religionis luce retineant, hoc improbant multi, nec sine ratione, ut demonstrare facile est ex detrimentosis & perniosis quibusdam hoc militiæ genus consequentibus. Quod enim in hoc usque tempus bonum ex illa mercenaria militia consecuti sunt Helvetii? Num honestum? Num jucundum? Num utile? Nihil horum certe, nisi forsân apparenter. Nimiam illam bellandi consuetudinem & licentiam minime esse honestam apparet. 1. Ex duris illis, & veteribus inauditis exprobrationibus, quibus apud exteros propterea notantur Helvetii, qui *Pensionarii* Besoldo per contemptum vocantur; aliis Natio bruta & mercenaria. Galli quoties fœdus Helveticum, ipsis pro votis non successit, in Helveticam gentem varia debacchati sunt. *Genebard.* Lib. IV. Chron. ad An. MDXXXI. *Helvetii asperi, montanique homines, soliti aliis dissidentibus mercenaria auxilia submittere.* Wimpelingus potissimum Helvetiis mercenariam militiam objicit, non minus quam in captivos sævitiam, nimium in inferendis oblevissimas causas bellis ardorem, & armorum potius ferocitæque quam honestorum exercitiorum studium. Vide ex *Hotting.* p. 620. Parum ergo honestum est illud, ex quo famæ & existimationis detrimentum accidit: quod ex variis authoribus ostendit *Hotting.* p. 617. 2. Scilicet honestum est libertatem suam auro vendere, se propter pecunias mancipia & quasi carnifices Principum præstare, quod si quod non est justum, idem honestum non sit; Neque justum, neque honestum fuerit sanguinem pro argento commutare. Unde *Dan. Erem.* *Cum vicinis Regibus fœdera inierunt, servituti magis quam securitati; arma sua vitasque levi pretio addicunt: idque apud illos Reipubl. munimentum dicitur, cum servitus sit: libertatem quippe exteri cujusque opibus gratificantur: turpe vero, quod armis peperis auro vendere.* Scilicet honestum est immoderata pecuniarum profusione in varias & contrarias partes flecti, animosque constantes expugnari? scilicet jucundum est humanum, sed Christianum sanguinem sine necessitate, sine coactione, tanquam in laniena effundere? qui amat periculum, in eo peribit, *Ecclesiastici* 3. v. 26. Sed quæ ex hac mercenaria militia utilitas? Nulla certe; nisi quod illis bellis optimorum quorumcunque jactura fiat; Agricultura tan-

topere necessaria omittatur (vide quærelam subditorum Bernensium apud *Stetlerum*, Anno MDXXI.) Domum reversi milites ægre ad labores redeant, *Dan. Erem.* Tumultus in patria excitentur; Dissidia inter fœderatos oriantur, &c. vide fusius *Hotting.* p. 614. & seqq. De his quoque *Dan. Erem.* *Hinc illæ tot tantæque dissensiones, simultates, partium studia; his pro Hispaniarum, illis pro Galliæ Rege nitentibus; alios Sabaudia regulo; alios Venetorum Reipubl. alios Cisalpinæ Galliæ proregi conventionibus adstrictos, quid mirum sit, cum hanc aut illam in partem pretio flectantur.* Nulli tamen avidiores ad paucillum hoc commodi, *Rhæti* sunt, paupertate & ambitione diversis inter se malis stimulantibus, in totum venales: & tamen se liberos vocant; cum in illis pretium sit auctoramentum servitutis. Illa demum vera libertas est, quæ sub patrocinio ductuque Principis, a vicinorum incursum tuta libere suis perfruitur bonis. Non est liber ille, qui arma vitamque non propria virtuti, sed aliorum commodis emancipavit. Principum quibus fœderibus adstricti apud se legatos patiuntur, specie amicitia, etiam imperio utentes, pecunia vi, ambitu, corruptionibus trabunt, turbantque res, ut pro arbitrio fiant. Non desuerunt tamen viri clari sive Ecclesiastici, sive Politici, qui hanc militiam & fœdera illa mercenaria improbarint, ut ostendit *D. Hotting.* & *Simler.* Lib. I. de Reipubl. Hel. p. 84. *Huldricus Zuinglius*, qui sacris concionibus præerat, quotidie gravissimis concionibus populum a militia mercenaria debortabatur, docens neque jus, neque fas esse homini Christiano, ut se mercede conduci patiatur ad fundendum sanguinem miserorum, & plerumque innocentium hominum, a quibus nulla unquam injuria ipse affectus sit. Majorum qui manu libertatem Helveticam asseruerint, mores imitandos dicebat, qui ab hujusmodi vita genere alienissimi, domi suæ sibi labore victum parantes, nulli principi se addixerint, neque suam libertatem venalem habuerint. Hujusmodi vero fœderibus libertatem Helveticam imminui, & alienis regibus atque principibus prostitui, multis ille rationibus & argumentis, uti erat summa facundia præditus, ostendere conabatur & paulo post. Quod vero commoda fœderis attinet, quæ vulgo jactabantur, fœdus Gallicum intelligit, plerique ita sentiebant, multa & ampla emolumenta ad paucos privatos homines reditura esse, qui pensionibus Gallicis ditandi sint: toti autem Reipubl. parum consuli: primum enim cataphractorum, quos Rex auxilio promittat, & omnis externi militis nullum esse usum in nostris regionibus, quæ ægre domesticas copias possint alere. Deinde spe auxiliorum & pecuniæ Gallicæ enervari veram fortitudinem militum nostrorum, cum majorum exemplo spes & fiducia in Deum reponenda sit, & is colendus vera pietate, & justitiæ studio. Non tantum vero spes in Deum labefactari videbatur, sed metuebatur vitæ, morumque veterum ingens mutatio & dissolutio, neglectus agricultura & honestarum artium, & otii fructus, luxus, ebrietas, scortationes, adulteria blasphemix: hi enim sunt militiæ fructus, & artes, quæ plerumque in exterorum principum castris addiscuntur. Hæc *Simlerus* de militiæ mercenariæ fructibus, quibus addimus *Lucani* Lib. X. bel. civil. versus, quam sæpe veros.

*Nulla fides, pietasque viris, qui castra sequuntur
Venalesque manus: ibi fas, ubi maxima merces.*

Rationes, quibus hanc mercenariam militiam excusant nonnulli, quasque refert idem Simler. parvi sunt momenti.

1. *Sancti homines bella gesserunt, & in his aliorum auxilio usi sunt.* R. Dispar est ratio, tum respectu necessitatis, tum Resp. modi militandi, &c. 2. *Helvetiorum militia non est mercenaria & venalis, quia unitantum Regi militant.* R. Imo venalis est, quia sine pecuniarum vi non fit, juxta proverbium Gallicum, *point d'argent, point de Suisse.* Nec fœderibus cum uno rege contenti sunt, ut ex *Dan. Erem.* audivimus, & experientia comprobatur, &c. 3. *In injusto bello Magistratus Helveticus militem potest denegare.* R. Non potest honeste denegari alicui, quod quis promiserit, aut propter quod pecunias jam acceperit. Principes semper, ut credunt & asserunt, justas habent bellandi causas, &c. 4. *In incerta & dubia causa militis non est ea de re curiosus inquirere.* R. Sed debet inquirere, qui dat militem; patitur interim justus, & quidquid delirant Reges, plectuntur Achivi; ignorantia causæ non semper excusat, &c. 5. *Regio sterilis magna ex parte, & maxime populosa.* R. Non tam sterilis est, quin posset suum populum alere, modo parsimonie sit locus, & contenti fuerimus iis quæ habemus. Potuerunt sine exterorum stipendiis vivere Majores nostri, cur nos sine iis non possemus? 6. *Externo-*

rum præsidiorum usus spem in Deum non tollit, & adversus vicinos Helvetia libertati invidentes utilis esse potest. R. Verum, causam primam non tollere secundas, accidit tamen sæpissime, ut homines magis ad has quam ad illam respiciant: & firmior est in Deum fiducia, cum humana subsidia deficiunt. Invidia hæcenus, Deo sic bene volente, invidentibus parum profuit, nec Helvetiis media ad sui conservationem deerunt, modo concordiam colant, & fiduciam suam in Deum collocent. 7. *Helvetii artem militarem Rebuspublicis necessariam addiscunt.* R. Helvetios natura bellicosos supra vidimus, possunt illi arti in patria sua etiam operam dare; & illam satis norunt, quantum ipsis pro sua defensione conducit, ut apparet majorum nostrorum exemplo, quamvis etiam publice milites juxta illa mercenaria fœdera, non conscriberentur, tamen semper multi fuerint bellorum frequentatores, &c. 8. *Et si nonnulla fœdera dammosa fuerint, pleraque tamen fortunata fuerunt.* R. Fœderum illorum maxima pars Helvetiis noxia fuit. Quæ fœdera aliqua ratione fortunata visa sunt, non caruerunt incommodis illis variis supra memoratis quæ præponderant. Fœderibus etiam illis odium & invidia conciliata, &c. Alia quamplurima super hac materia in medium proferri possent, sed hic metam figimus.

SPECIALIS AC BREVIS
 LOCORUM AC POPULORUM HELVETIÆ,
 REGIONUMQUE FINITIMARUM
 DESCRIPTIO
 EX ANTIQUIS MONUMENTIS
 ET AUTHORIBUS.

De Speciali Antiquiorum Helvetiæ locorum Descriptione.

PROEMIUM.

PERagrata generaliter Helvetia, & descriptis, ut potuimus, Helvetiorum moribus, specialem antiquiorum Helvetiæ locorum descriptionem aggredi nobis est animus. Cum autem varia celebrem reddant hanc regionem, ut hæcenus vidimus, non ultimas inter illius celebritatis causas, tenent multa antiquitatis monumenta, quibus nostra decoratur Helvetia; horum illustria variis locis conspiciuntur vestigia, sicut ex hoc brevi apparebit tractatu, in quo locorum antiquitates considerabimus, quales ante insignes illas populorum sub Arcadio & Honorio migrationes fuisse, qualesque ex diversis vastationibus superesse potuerunt. Nos ab urbe Geneva initium faciemus; quamvis enim illa, *extremum* fuerit *Allobrogum oppidum*, ut ait *Cæsar*, tamen quia Helvetiorum finibus, teste eodem, fuit proximum, Helvetiisque hodie, quibuscum pacem & amicitiam colit, fœderatum est, illius mentionem sumus facturi.

De Urbe

GENEVA.

Vetustissimum hoc oppidum, GENEVAM Cæsar vocat: hanc veram fuisse & esse vocis enuntiationem, ostendit etiam hæc inscriptio, Genevæ extans, prope domum Monetæ, ut vulgo vocant, quam *Gruterus*, & post eum *Civ. Genev. pag. 328.*

C. VALERIO. T. F. A. N.
 TR. MIL. LEG. II.
 PATRONO OPTIMO.
 GENEVENSIS PROVINCIA.
 B. M. P.
 VIXIT. ANN. LX. M. II.
 DIES XVII.

Id est, Cajo Valerio, Titi Filio, Annii Nepote, Tribuno Militum, Legionis secundæ, Patrono Optimo, Genevensis Provincia, Bene Merito Posuit, &c.

Cenava dicitur *Antonino* in regio exemplari, in itinere quod ducitur Mediolano per alpes grajas, Argentoratum, juxta hodiernam fere pronuntiationem Sabaudorum qui *Zenava*, vel *Cenava*, accentu in prima enuntiant. In multis Antonini codicibus hoc oppidum non habetur, ut ait *Merula*. In quibusdam legit *Cluverius* Lib. II. Cap. IV. *Bautas* pro Geneva, sed vitiose; *Simlerus* Lib. de Vall. *Bautas* opinatur esse *Bonam* in Sabaudia. Male quoque *Geneviam* Cæsari appellatam dixerunt *Sabellicus* Enn. VI. Lib. V. & *Volaterranus* Lib. III. ubi ita loquitur: *Gebenna urbs Genua Cæsari appellata apud Lacum Lemannum, ubi Cathaldum ejus urbis præfulem ac professorem adorant.* Genua enim urbs Ligurum est, ad mare Ligusticum sita, nobile emporium, Italis vulgo *Genova*, Gallis *Genes*, Germ. *Genuwa*. Geneva vero Gallis *Geneve*, Germ. *Genff*, sita est ad lacum Lemannum. In veteribus Actis, maxime vero apud Poetas dicitur *Gebenna*, (apud veteres etiam legitur *Gevenna*, observante *D. Gaudardo*) vel *Gebennæ*, sic vulgo creditur *Lucanum*, Lib. I. de hac urbe locutum.

--- Qua montibus ardua summis
 Gens habitat, cana pendentes rupe Gebennas.

Sed refragatur *Philibertus Monetus* in *Paral. Gall.* his verbis. *Gebenna & Gebennensis, pro Geneva & Genevensis, adulterina sunt, & pravo inducta usu, ab ignavis interpretibus Lucani Poëtæ, ad locum proxime citatum, ubi ex mente Authoris, nulla est Genevæ mentio, sed Gebennarum, seu Cenneni pervulgati montis, apud Volcas Aremoricos. Hujus ineptæ interpretationis, ab imperitia Lucani Scholiastæ traditæ, & a Ludimagistris æque ignavis in schola jactatæ, Authores suis scriptis acceperunt, ante annos trecentos, Gunterus in Ligurino, Frisingensis in Chronico, ac ante*

istos forte alii, quam inde acceptam, Sulpicius Veronensis, & Ascensius Badius, superiore seculo, tanto amplius evulgarunt & confirmarunt, suis in Lucanum notis, in quibus asserunt, Gebennam, esse montem Arvernus, & Helvetiis interjectum, in quo monte sit Gebenna urbs, monti cognominis. Gregorius Turonensis, ante annos mille Genevæ vocat Janobam: Author appendicis ad Gregorii historiam, Genavam appellat: alii scriptores Gallici, deinde eum secuti Jenoban, & Jenovam, nominant, nemo quem legerim supra trecentimum annum, Gebennam nuncupat, & quicumque nuncupant, eo quem indicavi, errore laborant.

Miræ antiquitatis oppidum esse ostendit Cæsar, dum Lib. I. istius & pontis super Rhodanum siti, ac ab ipso rescissi, meminit. Mirari vero satis non possum, quod nulla tam præclaræ, tamque antiquæ urbis, apud Strabonem, Plinium, Ptolomæum, aliosque veteres, memoria reperitur. De istius oppidi antiquitate & origine non idem omnes sentiunt. Narrant nonnulli, quendam Genabum Numantinum, vastata a Scipione Numantia, ad eam pervenisse regionem, ubi nunc est Geneva, ibique urbem, quam Genabam vocaverit, condidisse; cujus conjecturæ authorem faciunt, quendam Frontonium, Poëtam, qui tamen aliter eam nominat: illius fragmentum hoc recitatur.

*Est locus Allobrogum, prisca dixere Gebennas,
Quem lacus illustrat, crystallo clarior omni.*

Sed isti, ut opinor, Genevæ confundunt, cum Genabo, de quo Cæsar Lib. VIII. & Marlianus Genabum, inter Celtas Carnutum oppidum, quod pons Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agendico oppidis Senonum, ac Avarico & Novioduno oppidis Biturigum, in regno Francorum situm. Hodie vulgo putatur esse Aurelia, Orleans. D. Gaud.

Miram istius urbis vetustatem habet Munsterus Lib. II. apud quem vide. Mercator ædificatam vult anno mundi M D C C C C X C I V. ab Alemannorum patre, Lemano, Paridis filio, Priami nepote.

Eadem fere habent Vaudi chronica, alique historici, quorum historia breviter sic se habet. Lemanus magni illius Galliarum Regis Herculis nepos, cum Arpentinam urbem florentissimam cruento bello delivisset, ejus facti pœnitentia ductus, locum novæ urbi ædificandæ opportunum quærens ad collem prope lacum juniperis plenum pervenit, ubi An. M. M M M D C C C C X C I V. urbem ædificavit quam Geneuram aut Genebram, a juniperis, gallice Geneures nominavit. Itali adhuc hodie hanc urbem Geneuram vocant, & illius incolas Genebrios, sed id per contemptum esse, observavit D. Gaudard. Verum non ita certa hæc omnia, nec ad has conjecturas recurrere opus est, ut illius probetur antiquitas, cujus alia multa fidem faciunt. Primo enim authenticum est Cæsarum testimonium. Deinde variæ inscriptiones Romanæ, quæ Genevæ adhuc visuntur, illius antiquitatem arguunt. Illas huc referre lubet.

IMP. CAES. M.
AURELIO
ANTONINO
PIO FELIC. AUG.
PONTIF. MAX.
TRIB. POTEST. XVI.
COS. III.
CIVITAS
EQUESTRIUM.

Hæc inscriptio hodie basilicæ civilis conventus muro indita est. Hinc colligere licet, i. hic Roma-

nam fuisse coloniam, sicut etiam hoc ex aliis inscriptionibus patet; imo volunt nonnulli, hanc urbem vocatam fuisse civitatem Equestriam, aut Equestrem, quamvis hoc alii Neviduno tribuant, ut postea videbimus. 2. Equestrem illam coloniam hanc M. AURELIO ANTONINO, tanquam Genevæ reparatori inscriptionem posuisse: cum enim Geneva igne maxima ex parte, misere consumpta fuisset (quod incendium ad Heliogabali tempora referunt quidam, at male) ferunt hunc Imperatorem Aurelium Genevæ restaurasse, cui Aureliæ nomen dedit, illo vero mortuo, antiquum retinuisse nomen: Falluntur ergo, qui hanc reparationem Aureliano tribuunt. Quis autem hujus equestris coloniae fuerit conditor, conjicit Guillimannus ex hoc epigrammate, quod Genevæ ad portam Rivæ extat.

C. PLINIO M. F. O.
FAUSTO
ÆDILI IIIVIRO COL.
IVL. EQ. FLAMINI
C. PLINIUS FAV.
VIVOS I.
O.

Insignem fuisse hanc coloniam equestrem dubium non est, tum quod inter Allobroges, & Helvetios collocata opportune ad eos in officio continendos; tum quod illa suos habuerit Tribunos, Ædiles, Præfectos Fabrum, &c. ut ex variis apparet inscriptionibus quarum adhuc hodie quædam extant. In muro urbis non longe a porta antiqua monetæ visitur sequens inscriptio quam sic refert. CIV. Gen. pag. 27.

T. IVL. T. FIL. CORN. VALERIANO
PATRONO COLON. IIIVIR. ÆR. IIIIVIR.
LOCOR. PERSEQUENDOR. TRIB. MIL.
LEG. VI. VICTR. PRÆF. FABR. FLAM. AUG.
PONTIFICI
JULIA. T. F. VERA. PATRI OPTIMO.

Prope horologium plateæ dictæ Molard, cernitur hæc inscriptio. Civ. Gen. p. 26. Guillim. p. 87.

D. VALERIO ASIATICI LIBERT.
SISSI IIII. VIRO. COL. EQ.

Ibidem loci extat monumentum, juveni Advocato, a patre positum, quod Guillimannus inter Genevæ & Versutium fuisse refert. Guillim. pag. 439. Hotting. pag. 536. Civ. Gen. pag. 26.

D. M.
L. AUR. RESPECTO JUVEN.
ERUDITO CAUSIDICO
BIS CIVI VALINSÆ.
ET EQUESTRE DEFUNCTO.
ANNORUM XVIII.
FILIO PIENTISSIMO
L. AUREL. RESPECTUS
PATER PONENDUM
CURAVIT.

Alio in loco, in urbis muris, aliud est monumentum, cujus in suis inscriptionibus meminit Gruterus pag. 898. & Civ. Gen. p. 370.

VIXI. UT. VIVIS.
MORIERIS. UT. SUM. MORTUUS.
SIC. VITA. TRUDITUR.
VALE. VIATOR.
ET. ABI. IN. REM. TUAM.

Extra mœnia ad portæ Rivæ sinistram est & hoc. Civ. Gen. pag. 27.

ANNOR

ANNOR. XII.
I. PLINIO
FAUSTI FIL.
SABINO.

Inter ædificia, quæ Genevæ antiqua esse creduntur, sunt, 1. Specula in insulæ extremitate, qua orientem respicit; hanc a Cæsare constructam volunt; hodie adhuc nominatur, *la Tour de l'isle, & de Cæsar*. Vaudi tamen chronica, & *Guilielm. Gueroult*. Lib. I. Cosm. hujus turris conditorem faciunt quendam Regem Obluis, longe ante Cæsaris tempora. 2. Templum D. Petro, olim Apollini consecratum: Unde vetustatem sapere constat, maxime ex hoc epitaphio, quod in eo templo extat. Civ. Gen. pag. 329.

C. JULIUS CÆSAR LONGINUS
D. CIL.

C. JULI LEIBERTUS
PERRUPTIS. MONTIB. HUC TANDEM
VENI. UT. HIC. LOCUS. MEOS CONTE
GERET. CINERES.

APPOLLO. TUAM. FIDEM.
VIXIT. ANOS. XLI. MESS. III.

DIES XIII.

HOR. NUL.

T. FULVIUS. D. L. L.
COMMILITO. COMMILITON.
VALE. LONGINE. AITERNU
S. T. T. L. (siti tibi terra levis)

Appollinem Genevæ cultum ostendunt duæ sequentes inscriptiones. Prima est in collegio, ad quartæ Classis januam. Civ. Gen. pag. 32.

APOLLINI
MUERATIUS.
MERCATOR.

Altera est in privatis quibusdam civitatis ædibus. Civ. Gen. pag. 32.

APOLLINI
MAUFUSTIUS
CATUSO.

Fuerunt quoque in hac urbe Augures, ut ex hac inscriptione patet, quæ extat ad pedes graduum, domus atrii rerum nundinalium, in platea dicta *Molard*. Civ. Gen. pag. 27.

D. JUL. D. F. VOLT. CAPITOI
AUGURI IIVIRO ÆRAR.
FLAMINI. MARTIS TR.
MIL.

Referunt antiqua quædam Sabaudia chronica MSC. Paradocum, ex LXX. Christi discipulorum unum, & Dionysium, Ecclesiæ Genevensis fuisse fundatores, atque hunc Parisios ivisse, illum vero Genevæ mansisse; Quod confirmatur ex adversariis quorundam Bibliorum Latinorum Genevensium, quæ diligenter a Canonicis conservabantur, & in quibus inscriptum erat, Ecclesiam Genevensem ab Apostolorum discipulis, aut viris Apostolicis originem trahere, eamque florentissimam, dominationem in urbes, intra Alpes Rhæticas & Celticas sitas, obtinuisse. Civ. Genev. pag. 22.

HAS Vero
CIVIT. CELEBER. FLORENTISS. Q.
ANTIQUITATES

S. P. Q. GEN.

REFORM. RELIGION. CULTOR.

Inclyto, Pio, Felici.

D. D. C.

JOH. BAPT. PLANTINUS,

V. D. M.

De Muro Cæsaris.

Mirandum fuisse murum illum, a Cæsare adversus Helvetios constructum, arguunt varia. I. Quod longitudo ejus fuerit a lacu ad montem Juram. II. Quod ubique fossa, & variis castellis munitus fuerit, atque adeo firmus, ut ab Helvetiis superari non potuerit. III. Quod magnum illud opus, brevi tempore confectum fuerit. Duas circa hunc murum reperio difficultates. Prima respicit locum specificum, ubi ædificatus fuerit ille murus. Omnes Geographi, de hoc loquentes, illum cum fossa prope Nevidunum ponunt, imo illum ab oppido Neviduno secundum rectam lineam, ad radices usque montium vicinorum monti *de la Dolaz*, fuisse ductum autumant: non obscura ejus operis se vidisse vestigia testatur *Merula* Par. II. Lib. III. Cap. XLIII. Sed falluntur omnes illi, meo saltem judicio, cum enim *Cæsaris* textum inspicerem diligentius, illorum sententiam cum Cæsare consistere non posse animadverti. Certum autem est ex Cæsare. 1. Helvetiorum regionem Genevam usque fuisse porrectam, sic enim Cæsar. *Ex eo oppido (Geneva) pons ad Helvetios pertinet.* Vox illa, *pertinet*, duplicem pati potest explicationem; quidam enim illam interpretantur per *spectat*, aut *respicit*. Alii accipiunt possessive, Geneva enim extremum erat oppidum Allobrogum, qui lacu & Rhodano ab Helvetiis dirimebantur. Credibile etiam est, partem S. Gervasii nondum fuisse ædificatam, pontemque illum, qui prope urbem erat, Helvetiorum fuisse, quem rescindi curaverit Cæsar mature, ne eo Helvetii uti possent. 2. Sic clare loquitur Cæsar: *Helvetii ea spe scilicet itineris per Allobrogos a Cæsare obtinendi, dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdum, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, & militum concursu, & telis repulsi, huc conatu desiterunt.* Non ergo murus ille prope Nevidunum fuit; alias Helvetios murum fossamque superasse oportuisset, siquidem Rhodanum ratibus transire conarentur. Verisimilius est ergo, illum Cæsaris murum fuisse prope Genevam, non longe ab Rhodani ex lacu effluxu ad montem Juram; seu, ut observat *D. Gaudard*. inter ipsam urbem Genevam & ipsos Helvetios, incipiendo paulo supra urbem versus locum in radice montis, ubi vicus *Jornan*, per Gayensis territorii medium: Credit *D. Gaudard*. constructum fuisse illum murum non tantum ad coercendos Helvetios, temerarii eorum conatus tempore, sed etiam ad eos deinceps intra suos fines continendos.

Altera difficultas est circa hujus muri longitudinem; qua de re sic Cæsar. *A lacu Lemano quem flumen Rhodanum influit ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem & novem, murum in altitudinem pedem sedecim, fossamque perducit.* Opinatur *Cluverius* apud Cæsarem mendum esse, & ex variis exemplaribus, ubi in his essent X. m. p. in illis IX. m. p. imperitos conjunxisse XIX. m. p. & revera a lacu Lemano prope Genevam ad montem Juram, non tanta est distantia, ut tot passuum millia reperiri possint. Hunc murum extendunt nonnulli usque ad Virginis (ut vocant) castrum.

De Celebrioribus & Antiquioribus
Helvetiæ locis.

AD celebriora Helvetiæ loca quod attinet, ea maximo satis fuisse numero certum est. Cæsar in quatuor Helvetiæ pagis XII. urbes & quadringentos vicos fuisse dixit; quinam fuerint illi pagi, alibi vidimus. Oppida non recenset, neque vicos. Loca illa certo rescire difficile nimis, & nominare velle temerarium judicamus: Cum enim Helvetii omnia igne consumpsissent, eos iisdem locis sua reedificasse oppida, aut ea iisdem insignivisse nominibus, certum non est. Antoninus & alii quidam veteres, variorum locorum meminerunt; utrum vero hic vel ille locus oppidum, aut vicus, vel castrum fuerit, non semper dicitur: neque omnino certum est, omnia illa loca, jam Cæsaris tempore fuisse. Nos tamen uniuscujusque loci antiquitatem, quantum ex conjecturis, inscriptionibus, & autoribus fieri poterit, investigabimus: a locis autem in pago Urbigeno celebrioribus ordiemur. Hic enim pagus, ut in agri bonitate & amœnitate, alios superavit, & etiamnum hodie superat, ita quoque populis, oppidis & vicis aliis frequentiore creditu non est difficile.

Nevidunum aut Noviodunum.

TRium oppidorum sub Novioduni nomine meminit Cæsar. Primum inter Belgas erat situm, Sueffionibus & Veromanduis finitimum, Parisiisque proximum. Hodie civitas est Episcopalis in provincia Rhemenfi, antiquum nomen retinens, gallice *Noyon*, de quo Cæsar Lib. II. Alterum Celtarum ultra Ligerim fl. fuit oppidum, in Biturigum finibus, Avarico Biturigum, Genabo Carnutum, Vellaunoduno & Agendico Senonum oppidis proximum, de quo Cæsar Lib. VII. Tertium inter Celtas Heduerum fuit oppidum ad Ligeris ripas, Bibracti Heduerum oppido vicinum, ut testatur idem Cæsar, eodem Lib. VII. Est tamen & aliud Noviodunum, in Helvetiorum finibus, tribus circiter miliaribus a Geneva distans, quod Nevidunum, magis quam Noviodunum vocare præstat. Gall. *Nyon*. Germ. *Newis*. Hujus quidem mentionem non facit Cæsar, antiquum tamen esse aliunde probatur: Quod antequam videamus, hoc annotare juvat. *Clitipho* antiquus apud *Plutarchum* author, qui de fluminibus librum conscripsit, testis est vocem DUN, aut DUNUM, veteri Celtarum lingua, collem seu montem significare, unde etiam adjectam plerumque videmus eorum oppidorum nominibus, quæ ad montes aut colles, aut saltem non longe ab illis, edita fuerunt. Sic *Minodunum*, *Nevidunum*, *Lausodunum*, &c. Hujus vocis vestigium remansisse videtur apud Belgas, *Duynen*, & Gallos, *Dunes*, id est, aggeres adversus maris fluctus constructi; Sicut annotat *Bodinus*. *Athæneus* vero *Dounos* a Celtis *Dominos* appellari scribit. Hoc oppidum ante *Julium Cæsarem*, *Benevis* vocatum fingunt *Vaudi chronica*, a quodam *Benevo* Helvetiorum Rege, qui in hoc sumptuose ædificato, & variis privilegiis ornato, regiam sedem fixerit: Illud ab Helvetiis cum reliquis combustum vult *Guilliman*. Quid vero conjici possit, nescio. Si enim jam Cæsaris tempore, Helvetiorum fuerit oppidum, miror, qua ratione hujus non meminerit Cæsar, cum ab urbe

Geneva, ubi per aliquod tempus mansit, non multum distet; atque prope illud murus ille a Cæsare constructus fuerit, ut voluerunt quamplurimi. Crediderim potius, nondum Helvetici belli tempore oppidum fuisse, alias si verum esset, quod murus ille ibi fuisset extructus, Helvetii sine dubio in illud opus impediendum incubuissent. Verisimile itaque est neque oppidum, neque murum hoc in loco fuisse; Nec contrarium ullo idoneo probari potest testimonio. Dicit quidem *Mercator*, *Nevidunum* olim vulgo *Benevis*, ante Cæsaris adventum destructum, quod postea sub *Vespasiano*, a quodam Centurione *Nyon*, reparatum fuerit: Sed, ut opinor, hæc commenta ex fabulosis illis *Vaudi chronicis* desumpsit. *Cluverius* Lib. II. Cap. IV. supponens illum Cæsaris murum hac in parte fuisse, credit ex pluribus castellis a Cæsare extructis, primum, lacuique proximum haud dubie fuisse, quod postea in oppidi modum excreverit, & colonia cognomento equestris factum sit; Quin hinc militum præsidium a Cæsare contra Helvetios lacui impostum, vult idem *Cluverius*, unde *Lucanus*.

*Cæsar ut acceptum tam prono milite bellum
Fataque ferre videt: ne quo languore moretur
Fortunam, sparsam per Gallica rura cohortes
Evocat: & Romam motis petit undique signis.
Deseruere cavo tentoria fixa Lemanno.*

Hæc tentoria fuisse creduntur inter *Nevidunum* & *Rotulum*, propiora tamen *Neviduno*; annotante *D. Gaudard*. Quidquid sit, hoc certum hunc locum nominatum, *coloniam Equestrem*, aut simpliciter, *Equestrem*, ut ex quadam inscriptione supra ad urbem *Genevam* recensita, patet; aut *Equestrim* pro *Equestrium*, scilicet civitatem, apud *Antoninum*. In notitia *Romanar. provinc. imperii occidentalis*, cujus autor existimatur *Marianus Scotus*, ut habet *Merula*, sub provincia *Lugdunensi* quinta recensetur *civitas Equestrium*, hoc est, *Nevidunum*. Hanc *Equestrem Coloniam* *Plinius* Lib. IV. Cap. XVII. in *Helvetiis*, *Ptolomeus* vero in *Sequanis* posuerunt. Non desunt, qui dubitent, utrum illa equestris colonia sit *Nevidunum*, an *Thonon* in *Allobrogibus*; alii quoque *Neocomum* esse crediderunt, aut *Lausannam*. *Pinetus*, *Plinii* interpres *Gallic.* Illis tamen assentiri non possumus. Verisimile est, Cæsarem pacatis *Allobrogibus*, & imminente *Helvetiorum bello*, *Genevæ*, ob loci opportunitatem *coloniam equestrem* collocasse, quæ ab ipso *Julia* denominata fuerit, (ut testantur *Genevenses inscriptiones*) quæque postea *Nevidunum* usque ob commodam alendis equis regionem, se extenderit, & oppidum illud extruxerit, ut adversus *Helvetios* se tueri posset, & in illa regione firmiores haberent sedes. *Neviduni* enim adhuc extant *Romanæ inscriptiones*, *Romanos* hic habitasse indicantes. Fuit in hoc oppido *Faborum præfectus*, qui ex *Jura monte*, per *Rhodanum* in mare, abietes ad navigationem deducendas curabat, ut *Guilliman*. ex hac colligit inscriptione, quæ lapide inverso, in inferiore urbis parte in officina quadam sic extabat.

D. IVL. L. F. VOL. RIPANO
CAPITONI. BASSIANO
EQV. PUBLICO. HONORATO
PRÆFACTO. FABRUM
TRIBUNUS. MIL. COH. I. GAL.
L. IVL. BROCCCHUS
VALER. BASSUS.
FILIO.

Sequen-

Sequentis quoque inscriptionis fragmentum, Neviduni non ita pridem in superiore urbis parte cernebatur.

----- ANTABRO -----
VAC. R. CONVENT.
HELVETIC. IIVIRO.
IVLIÆ. GELL. MARCEL.
CORNELIA. F.

Inter castri ruinas visebatur & hujus fragmentum, in lapide fracto, referente *Simlero* MSC.

NIE PRIMUS
E CENA OVIL IIII
E CENAM BIL
ERIE M

Nevidunum antiquis temporibus illustre & amplum fuisse oppidum non incertum & ex ejus ruinis ædificatum postmodum *Coppetum*, credibile est, cum ibi epitaphium extet, procul dubio ex Neviduno allatum. *Simlerus & Stumpf*. Lib. VIII. pag. 272. referunt fuisse in pariete privatarum ædium hoc modo.

D. M.
PHILEII. BRIT
TÆ ANNORUM
XXIII DEFUNCT.
O. CLAUDIA
NUS. FILI UNICI
ET. PISSIMI
P. C.
SUB ASCIA DED.

In porta *Versovii Versois* apparet & hæc inscriptio procul dubio etiam ex Neviduno illuc translata: *Quam Stumpf*. Lib. VIII. p. 272. Sic refert.

D. VALERIO ASIATICI LIBERT
SISSI I IIII VIRO COL. EQ.
EX T.

In arce *Prangina* prope Nevidunum, alia visitur inscriptio, ex qua conjicere est, vel Nevidunum huc usque porrectum, vel saltem inscriptionem huc translata, quæ *Guillimanni* tempore integra adhuc cernebatur hoc modo

C. IVL. C. F. VOLT.
SEMATO
IIVIRO. ITERUM
FLAMINI. AUG.
L. IVL. CAPITO. AMICO
OPTIMO.

Lausanna.

Quamvis istius urbis origo non ita certa, nec de illa quidquam apud Cæsarem, & alios veteres multos habeatur, nullæque ibi hodie Rom. extent inscriptiones, antiquam tamen esse certum, non tamen ubi nunc est, sed lacui propiore vetustissimis temporibus ædificatam, constat ex multis murorum ruderibus, lapidibus sepulchralibus, & urnis in agro *Vidiano* repertis, nec non etiam variis veterum Imperatorum numismatibus, quorum maximam copiam apud D. Des Bergeries Hebraicæ linguæ in Lausannensi Academia Professore vidi. *Vidiane civitatis*, observat D. Hermannus, vestigia inter alia sunt etiam ista innumerabilis quantitas lateritiorum fragmentorum quæ reperiuntur, tam in littore lacus, quam in agris & campis. Mirabilis est quoque parva bovis cum Sacerdote effigies ibidem reperta ante aliquot annos & quæ hodie

in curia visitur. Non injucundum erit, quæ super hac re scripsit D. *Depetra* nuper Lausannensis Pastor hic referre, sicut in eadem curia in tabella visitur.

Jehova optimo Max.

Et Patri Dom. N. Jesu Christi clementis

Benedictio, laus & gloria:

Qui sicut nos elegerit in ipso ante jacta mundi fundamenta, ita temporibus ignorantia dissimulatis, tandem nos vocavit in admirabilem lucem suam, discussis & dissipatis gentium tenebris, in quibus territorii hujusce incolæ, tot retro ante secula positos delituisse comprobatur nuper repertum, in *Vidiano* (quem vocant) agro, ubi quondam Arpentinum oppidum ad lacum *Le-manum*, in jurisdictione Lausannensium situm fuisse constans est fama:

Agalmation hocce.

Olim haud dubie, ni nos fallit conjectura, saxo aut ligno in pariete celebris alicujus ædificii, sive sacri, sive prophani, puta delubri, aut Principis alicujus viri palatii, tanquam insigne, seu monumentum solennis alicujus sacrificii antea feliciter peracti, affixum, quippe dimidiatum & concavum. Hic vero habes Taurum, seu victimarium demulcentem aut preparantem de more victimam: nulla enim hic mola & corona in capite Tauri. Quod attinet Sacerdotem, non tam insulatum aut vittatum, quam simpliciter velatum, (lino an lana incertum) animadvertis: nec coronatum, nec ulla ad feriendam aut jugulandam victimam, securi cultrove instructum. Quid sinistra innixa Tauri dorso teneat, vix conjicimus: nisi forte strigileculam dixeris, qua leniter scalpere, & fricare prurientem belluam, aut sordes abradere videatur. In dextra porro illius vides urceolum, *Ulochyten* dixit *Homerus*, ex quo in cervicem Tauri conatur infundere aliquid: fortean nitrum, quo infuso victimæ fiebat exploratio, sic *Aeneid*, IV.

*Ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido,
Candentis vacca media inter cornua fundit.*

Ubi commentator monet, non esse sacrificium, sed hostia explorationem, utrum apta sit - - - inter cornua fundi solere credunt. *Græci* tamen moris esse scribit *Rhodiginus*, Tauros explorare farina apposita, si gustare abnuissent, concipiebant inde haud valere. Os insuper Sacerdotis apertum, sacrum aliquod carmen, aut, ut cum *Macrobio* dicam, sacrificale verbum, quod de more aut pronuntiaret, aut muscitaret, insinuat. Adde de calceis dimidiatas ocreas videri, tanquam ejus qui in udo loco sacra faceret. De Tauro quæ maxima creditur victima, obesus ille, præpinguis & eximius (quod Poëta verbum) cui porro hæc præparetur hostia, si quæris amplius: Respondeo, aut Neptuno, aut Apollini, aut Marti. Jovi enim Tauros mactare nefas erat. Quare erravit in hostia Dux Trojanus, cujus hæc sunt verba *Aeneid*. III.

----- Superosque nitentem,

Cælicolum regi mactabam in littore Taurum.

Unde & Pontificii juris ritusve ignaros fuisse *Lystrienses* sacerdotes, qui Act. XIV. Barnabæ quem *Jovem*, & *Paulo*, quem *Mercurium* esse credebant, perperam Tauros mactare conabantur, observandum, nisi forte ibi per Tauros, Juvencos intellexeris: Jovi enim Juvencum immolari solitum annotat *Servius* ex Poëta.

Et statuam ante aras (Jovis) aurata fronte juvencum.

Alias Attei Capitonis lex est, si quis forte Jovi Tauro fecerit piaculum dato. Neptuno autem potius quam

quam Apollini, aut Dæmoni cuiquam alteri mactari Tauros religionis esse, ut credam, facit loci circumstantia, in littore enim lacus Lemanni, ubi non ita procul reperta imago, olim vere Anchialum Thalassium Neptuniumque fuit oppidum; in ejusmodi vero locis tales immolari victimas, marinis illis Deastris religionis esse, vel ex uno illo Cloanthi apud Virgilium *Æn. V.* pro impetranda victoria in navali certamine, solemniter concepto voto intelligimus.

Dii quibus imperium Pelagi, quorum equora curro,
Vobis latus ego hunc candentem in littore Taurum,
Constituam ante aras voti reus, extaque salsos
Projiciam in fluctus & vina liquentia fundam.

Hinc obiter hallucinatum Cælium Rhodiginium observo, qui Neptuno Tauros Panmelanas, ob maris colorem immolari tantum solitos, scribit. Cur vero Tauri, illi Deo immolarentur, rationem subjiciens ait, quod veluti boves, sic flumina terram proscindant, vel quod fluviiis fere adjacent pascua. At magis illa spectant flumina, quibus Poëta etiam Tauri formam appingunt: itaque idem author tradit potius Tauros Neptuno immolatos ob mugitum quem commotior agitato mari edere videtur, unde illi Mycetas epithetum, quidni etiam hanc ex fabula affingamus causam? conculcati nempe dorso pedibus Tauri Europam ex Phœnicia in insulam Cretam deportantis, unde hoc animal tanquam invisum sibi mactari gaudeat numen? Non aliter quam Venus ob intercentum Adonidem amasium apri morsu sibi suam immolari gessit. Quod attinet materiam, ex qua constata effigies, subit mirari perennitatem illius, quippe in qua nihil tot seculorum continua serie & multitudine adsum immutatumve, hic ferme pati videtur enstasim, verissimum alias illud Nasonis epiphonematicum pronuntiatam.

Tempus edax rerum, tuque invidiosa vetustas
Omnia destruitis, vitiataque dentibus ævi,
Paulatim lenta consumitis omnia morte.

Quis hic non stupeat, ad tantam tantuli æris contumaciam, adversus non solum tot hostium devastationes, sed & elementorum ipsorum, cæli, aquæ, ignis, terræ, ipsiusque denique cuncta consumentis temporis injuriam, violentiam & edacitatem, ne minimam quidem in minima parte passi, quam penitus contemplantium oculis ingerat diminutionem; Nam quod cornu dextrum fractum præ se ferat, ea forma fusum credibile est, ut inde pugnacis Tauri ferociam colligas, ac proinde de victima pretio constet. Etsi autem de ætate hujus imaginis nihil potest definiti & constitui certi: verum tamen cum reperta sit, non quidem in ruderibus, quorum vix tantula majoribus nostris apparere vestigia; sed veluti in cineribus florentissima quondam civitatis, quam multo ante C. Julii Cæsaris tempora eversam funditus a Lemano quodam (a quo & lacui nomen) Magni cuiusdam Herculis Gallorum regis filio; & ex ejus reliquiis Genevam fundatam anno ab orbe condito ter millesimo nongentesimo nonagesimo quarto, non modo ex iis, quæ hujus Vaudensis regionis (quam vocant) circumferuntur chronicis, sed ex fide dignis authoribus accepimus: Inde liquet, hanc imaginem esse ad minimum circiter mille sexcentorum & sexaginta annorum, si jam modo liceat numerare, ab orbe condito cum nonnullis, qui circa istam temporum supputationem videri volunt omnium accuratissimi, quinquies mille sexcentos quadraginta novem annos. Quoad orichalcum, ex quo con-

flatum hoc simulacrum, olim in maximo pretio fuisse contestantur vetustissimi quique Scriptores. Et hoc metallo plerique fere omnes nummi cusi, nondum priscis illis mortalibus tanta vis auri & argenti innotuerat. Habes paucis descriptum vetus hoc signum. Quid insuper penitus intuentes admoneat, & cum Paulo tacite contestari videatur.

Accipite.

Mementote vos quondam &c. *Ephes. II. v. 11. 12. &c.*
Ergo gratias agite Patri. *Coll. I. v. 12. 13.* Quin & illud hieroglyphicum monitum non aspernandum.

Appingo: fortasse etiam non affingo;

Circumspecte agat Taurus, jam altero cornu mutilus, caveat ille ne adstantis instantisque victimariæ Rom. aspersoribus, carminibus, aliisve blanditiis Pontificis delinitus, deceptus & præparatus (quod propitius nobis hætenus Deus averruncaffit) AUST. Numini cadat victima.

S. P. Q. L.

Mnemoneticum oblatum & appensum Pinacium.
COS. Nobiliss. Amplissimo, literatissimoque viro Benjamino Rossato Domino de Wffens. PRAET. URBANO D. Johanni Copino viro integerrimo, & juris observantiss. æquissimoque. QUÆST. Nobilissimo Prudentissimoque viro D. Joh. Bapt. Signodo. TRIBB. PLEB. Nobilissimis ornatissimisque Viris D. D. Henrico Praromano Domino de Cheires. Joh. Rodolpho Mistrali. Abrahamo de Monterand. Joh. Bap. Signodo. Francisco Gaudino. EDILITATEM gerente Jodoco Gaudardo viro politissimo & Architecturæ peritissimo, diligentissimoque. Anno a Virginis Partu. MD CXXIX. 5. Id. Apr.

Gabriel Depetra Eccl. Laus. Pastor.

Sed ad institutum nostrum redeamus, & unde Laufannæ antiquitas peti possit, videamus. Refert Mercator in veteribus chronicis reperiri, Laufannam An. M. MMD CCXC. ab Arpentino Herculis centurione fundatam sub nomine Carpenteracti (aut potius Arpentinæ) quod immutatum, cum urbs super montem transferretur, circa Martini Episcopi tempora An. Chr. D XCIII. Eadem fere habent Vaudi chronica: Narrant enim Arpentinum, sub Hercule belli Ducem, prope rivum nomine Carma. Anno Mundi MMDCCCXLII. urbem quam Arpentinam nominaverit, condidisse, ex cujus ruinis Laufannam ædificare cœperit Imper. Valerius Aurelianus. Dicimus vero ad hæc: Urbem aliquam ibi fuisse conjectura est non levis, de cujus origine narrationem in medio relinquimus. Deinde hallucinantur illa Vaudi chronica, dum Aurelianum, & Genevæ restauratorem, & Laufannæ fundatorem constituunt; si enim idem est Laufannæ conditor, qui Genevæ restaurator, non ille Aurelianus erit, sed Marcus Aurelius Antoninus, ut ex inscriptione quæ Genevæ extat supra vidimus: Sed nascitur hic mihi scrupulus ex supra memorata inscriptione. Utrum ille Aurelius sit, qui Pius cognominatus est, aut qui ei successit, & dictus fuit M. AUR. ANTONINUS VERUS PHILOS. Priorem esse, indicare videtur inscriptio, dum eum nominat AUREL. ANTONINUM PIUM, sed eadem inscriptio etiam refragari videtur, dum eum vocat M. id est, Marcum, non enim reperio eum Marcum, sed T. id est, Titum, nominatum: *Eutropius Lib. VIII.* istius nomina recenset hoc modo: TITUS AURE-

AURELIUS FULVIUS ANTONINUS PIUS. Aut ergo in hac inscriptione M. positum est pro T. aut quod verisimile esse posset, qui illam ex marmore descripserunt, in describendo errarunt; Vel adhuc, intelligenda esset inscriptio de M. AURELIO ANTONINO, cognominato VERO & PHILOSOPHO, qui forsitan etiam PII nomen acceperit. Quidquid sit, certum saltem est, Genevæ restauratorem & Laufannæ fundatorem non esse Aurelianum, qui dictus est, L. DOMIT. AUR. VAL. AURELIANUS, *Guillim.* hæc nomina sic refert pag. 167. hic nunquam vocatur PIUS, imo crudelis fuit, regnavitque centum circiter annos post duos superiores imperatores.

Credidit *Guillimannus* p. 31. Laufodunum ex XII. oppidis Cæsaris tempore incensis, fuisse, illudque esse oppidum, quod apud Ptolomæum, librorum incuria, aut Scriptoris ignorantia *Diasanum*, corrupte pro *Laufanum*, vocatur; facilis enim apud Græcos Δ & Λ est lapsus, ut notat *Simlerus*, MSC. Sed his relictis, evidens & antiqua est, in *Antonini itiner.* Laufannæ mentio, ubi lacus *Laufonius* dicitur distare ab Equestribus XX. m. p. crediderim vitiose legi *lacum*, pro *locum*, & tum temporis, non quidem urbem fuisse, sed locum aliquem, puta vicum, aut arcem celeberrimam. In tabula itineraria est *lacus Losome*; legit in inscriptione lacus *Cluverius*, lacus *Losante*, corrupte pro lacus Laufanensis. Apud Antoninum legisse videtur *Guillim.* Laufunum. *Sabellicus* Enn. VI. Lib. V. Lauxanam pronuntiavit, sed male. Observat *D. Hermannus* accuratus antiquitatum indagator; constare ex veteribus documentis, præcipue ex Testamento Berthæ Burgundiæ Reginae, Laufannæ civitatis nomen fuisse *Laufona*; & ex aliis antiquis Actis *Laufene* & *Losene*, juxta *D. Gaudardi* observationem. Inepta autem est quorundam originatio, qui Laufannam dictam putant a duobus rivis, inter quos maxima urbis pars jacet, juxta hunc versum, quem sic pronuntiant:

Inter *Laus* & *Anna*, fuit fundata *Laufanna*. Certum vero est nec rivus illos ita nominari, nec ab initio istius urbis foundationis, inter dictos illos rivus fuisse, quotquot enim ædificia, quæ nunc ibi sunt, longe post vicum Burgi, *la rue de Bourg*, constructa fuisse constans est inter Laufanenses opinio, ex *Vaudi* chronicis, &c.

Urba.

HOc oppidum non multa antiquitatis habet monumenta, hic nullæ Romanæ inscriptiones. Antiquam tamen esse constat, cum enim pagi Urbigeni mentionem faciat Cæsar, exinde non levis elicitur conjectura, ab oppido Urba, denominatum illum pagum, ut volunt fere omnes antiquitatum Scriptores. Istius quoque meminit *Antoninus*; unde conjecit *Cluverius* pagi illius fuisse caput, cui successerit Aventicum, Urbamque Antiquorum esse Orbam hodiernam, siquidem præter nominis similitudinem, intervallum probe conveniat, quod est a Laufanna XVIII. m. p. secundum *Antoninum*. Referunt *Vaudi chronica*, priscis temporibus vocatum hoc oppidum *Tavelles*, constructumque fuisse ab Alemannis, qui illam Helvetiæ oram occupassent, sed illis ab Helvetiis profligatis & devictis, destructum & dirutum, idque ante Cæsaris tempora, ut volunt eadem chronica.

Ebrodunum.

Nominatur hic locus Ebrodunum, aut Ebuodunum, hodie Yverdunum. Tria fuisse loca hoc nomine appellata annotat *Cluverius*. Primus locus est in Alpibus Delphinatus, cujus meminit *Antoninus*, vulgo *Embrun*. Alter in Germania est ultra Bojohæmum. Tertius est in Helvetia, cujus quoque mentionem facit *Antoninus*, in itineraria tabula. In libello ubi Romanæ provinciæ recensentur, Ebrodunum inter castra ponitur, teste *Guillim.* qui unum ex XII. Cæsaris oppidis fuisse credit, Romanosque hic habuisse præfectum, per quem curarent abietes ex monte Jura, ad navigationem parari, dicit. Hoc oppidum jam Cæsaris tempore fuisse conjectura tantum est: Veterum enim nulli, & ante Antoninum, & illum *Notitiarum librum*, meminerunt. Visitur quidem hodie ibi inscriptio, in rotundo marmoris albi lapide, muro privatarum ædium indito. Inscripcio manca est, & sic se habet, prout ipse eam descripsi

IMP. CAES - - -
L. SEPT. SEVERO
PERT, AUG. ARAB.
PAR. H. G. MAX. P. P.
IMP. CAES. M. AUR.
- - - NON NO. POTE - - -
COS - - - - -

Sed lapidem hunc repertum fuisse in pagulo vicino nominato, *Treycovagne*, testantur multi. Cum præstantissimus Vir Dominus Daniel Morlot, Illustrissimæ Reipublicæ Bernensis Chiliarcha & expræfectus Romanimonasterii & Morgiensis ante aliquot annos una cum aliis laudatissimæ societatis immensi illius aquæductus operis consociatis Canalem illum inter Albonam & Ebrodunum per mediam paludem, omnis generis mercibus & præcipue vino Yverdunum usque transvehendis opportunum, magno molimine conficiendum curaret, inter rupes præscissas Serratae, quasi in medio earum, qua patet, transitus, Anno MDCXL. repertus est lapis cum sequenti inscriptione, quæ ita se habet cum interpretatione & expositione Præstantissimi Viri, Domini Cæsaris Lentuli, inclytæ Reipublicæ Bernensis Senatoris Clarissimi ex Nobilissima & antiquissima illa Romanorum Lentulorum prosapia oriundi.

IMP.
CÆS. TR. P. AILIO.
HADRIANO.
AUG. P. M. TRIB.
POT. COS. III. P. P.
AVENTICUM
M. P. XXXXI.

Interpretatio.

Imperatori, Cæsari, Triumphatori, Publico, Ælio, Hadriano Augusto, Pontifici Maximo, Tribunitia potestate, Consuli tertium, Patri Patriæ, Aventicum, monumentum posuit (Anno vitæ Hadriani) quadragésimo primo: Vel quod millia passuum 41. iter aperuisset.

Ælius Hadrianus XV. Rom. Imp. immensi laboris: quippe qui provincias omnes pedibus circumierit: Socias civitates, atque tributarias & subditas mirifice juvit, multas earum invisit, & quas nullus ante se imperatorum viderat, atque

atque omnibus aliquid opis & auxilii tulit. Ejus cum alia monumenta, tum in Helvetiorum finibus Pons Ælius, in comitatu Burgundiæ, quem Pontarlinum vulgo nominamus, itinere illo cujus extant adhuc vestigia, quod quondam Agrippa Gallia præfectus ex Lugdunensi provincia, & Hædus in Sequanos Rauracosque & Rhenum perpetuis stratis perduxit. Natus autem Hadrianus Anno Chr. LXXV. Imperator creatus Anno CXVI. Regnavit Annos XXII. vixit Anno LXIII. obiit Anno Chr. CXXXVIII. Subductis igitur annis imperii XXII. ab annis ætatis LXIII. restabunt Anni XLI. qui numerus est de quo agitur.

est, antiquum tamen esse crediderim ex hac inscriptione, quæ nunc in templo S. Symphoriani cernitur, prope portam minorem in rotunda columna.

TIT. CLAUDIUS. DRUSI. F.
CÆSAR. AUG. GERM.
PONT. MAX. TRIB. POT. VII.
IMP. XII. P. P. COS. IIII.
F. A.
XXXVII.

Abiolica.

Hujus loci distantia varie apud Antoninum legitur. In tabulis Abiolica ab Eburoduno distat XIV. m. p. apud Antoninum XXIV. m. p. Merula testimonio. Cluverius vero dicit in Tabul. Antonini VI. m. p. distare ab Eburoduno Vefontionem versus. Hinc natæ discrepantes sententiæ, credit enim Merula esse *Ornans*, in Burgundiæ comitatu. Vult vero Cluverius nomen hoc & spatium situmque convenire vico hodie dicto *Bulet*, in monte Jura sub DD. Bernensium jurisdictione, in præfectura Yverdunensi. Observat tamen D. Herman. vicum *Bulet*, non antiquum esse, imo quidem vicum *Sanctæ Crucis*, dictum. Ex veteribus enim actis ostenditur, locum illum *Bulet* fuisse, tempore Sabaudicæ comitum, extirpatum a quibusdam tributariis, unde etiam illius incolarum hodierna lingua, accentum retinet Sabaudicum.

Viviscum.

Meminit hujus loci Antoninus, eum vocans *Bibiscum*, & in Tabul. Viviscum, vulgata has literas B & V mutandi ratione, ut ait *Guillim.* p. 42. Nos rectam pronuntiationem credimus esse, Viviscum, & hodiernum nomen hoc modo enuntiandum *Vivey*, Germ. *Vivis*: Et in actis male *Viviacum* & *Vivéis*. Corruptum igitur est hoc nomen apud *Lambertum Schaffnaburg*, qui in itinere Henrici IV. Imp. vocat *Civis*, pro *Vivis*. Distat hic locus, secundum Antoninum, a *Penne* VIII. m. p. *Cluverius* Lib. II. Cap. IV. ait, hunc locum extra Helvetiorum fines fuisse Nantuatum; Nos vero in Helvetiis situm fuisse asserimus, vicumque antiquitus, ob loci opportunitatem, celebrem judicamus. Ad Nantuates & Antuates quod attinet, quam regionem occuparint, postea videbimus.

Calarona.

Quamvis istius loci non meminerit Antoninus, antiquum tamen esse, certum. Præsidium, inquit *Guillim.* pag. 100. habuisse paulo certius est, si libro *Notitiarum fides*, in eo enim tribunum & cohortem locat. Sic enim liber ille; In provincia maxima Sequanorum Tribunus cohortis primæ Flavie Calarona, &c. Nominis vestigium hodie manet in quadam arce ad lacus ripam prope vicum S. Symphoriani, in præfectura Lausannensi: vocatur arx illa *Glerolles* vel *Gleroule*, & in actis *Glerola* vel *Gleyrola*. Locum illum antiquitus vicum, oppidum aut castrum fuisse, incertum

Bramagus.

In plerisque Antonini exemplaribus legitur *Bramagus*, secundum *Cluverium* vero *Bromagus*, in tabulis *Viromagus*, distat hic locus a *Vivisco* VIII. m. p. Non convenit inter Authores; quis sit aut esse possit locus ille: credit *Cluverius* esse vicum *Bro*, sed *Bro* aut *Bre* lacus est, non vicus, saltem hodie, nisi quis credere vellet, quod alibi diximus, & revera distantia magis convenit, ut & nomen, dicitur enim in Actis lacus *Bromagus*, ut Cap. XV. vidimus. Aliter tamen *Simler.* primo Lib. de Vall. & *Guilliman.* qui sic loquitur pag. 40. *Bramagus* vulgo *Bromasin* parocia oppidi *Ru*, paulo infra situs vicus nunc, oppidum olim fuisse nonnulli voluere, quod *Ru* usque se porrexerit, parsque ejus fuerit, una cum arce quondam nominatissima, sed jam olim a Sabaudicæ comitibus eversa, quod eam latrones occupassent, unde toti subjunctæ regioni grassabundi dominarentur. Et mihi relatum nonnulla *Bramagi* vetustatis monumenta notari. Ego rem in medio relinquo, cum utrobique nomen satis conveniat, at non distantia, quæ in diversis Antonini exemplaribus variat, legit enim *Cluverius* VIII. m. p. & *Guillim.* XIX. m. p. unde ex illis Antonini distantis, firmæ non possunt esse conjecturæ. Annotat porro *Cluverius* vocem, *Magus*, utique annecti vicis & oppidis ad amnes positus. *Rhenanus* domum denotare dixit; Affirmant alii, docuisse *Plinium*, hanc vocem significare urbem.

Minodunum.

Hujus loci distantia apud Antoninum in variis exemplaribus diversa est. *Guillim.* legit distare a *Bramago* II. m. p. Alii VI. m. p. Antoninus vocat *Minodunum*, in tabulis *Minodum*, mutilato vel abbreviato nomine, pro *Minodunum*, ut ait *Cluver.* Lib. II. Cap. IV. variat hujus nominis pronuntiatione; *Minnidurum* apud Antoninum legit *Guillim.* p. 41. Ab aliis quoque vocatur *Melidunum*, *Meldunum*, *Modunum*. Imo & *Merdunum* in quibusdam antiquis actis, usitata scil. consuetudine mutandi L in R & vice versa: Sicuti in infinitis aliis vocabulis; ut *Arbona* pro *Albona*: *Aruffens* pro *Aluffens*: *Curtillies* pro *Cullilliers*. *Carculari* pro *Calculari*: *Carculus* pro *Calculus*: *Farcata* pro *Falcata*: *Fulvum* pro *Furnum*: *Malnan* pro *Marnan*: *Albiter* pro *Arbiter*: *Argenteus* pro *Argenteus*: *Ulgere* pro *Urgere*: *Fulchis* pro *Furcis*: *Pulgare* pro *Purgare*, &c. ut observavit ex actis D. *Gaudard*. Cæterum crediderim ego hunc locum rectius nominari *Minodum*. *Gall.* *Moudon*, Germ. *Milden*. Oppidum hodie est, antiquum nomen retinens, de cujus antiquitate alia nobis nunc non occurrunt dicenda.

Paterniacum.

ETſi apud antiquos hujus loci non fiat mentio, antiquum tamen eſſe credimus, tum ob commodum loci ſitum, tum quod ibi adhuc viſatur inſcriptio Jovi facta, quæ extat in marmore rotundo ſuper ponte Brojæ.

JOVI. O. M.
GENIO. LOCI
FORTUNÆ
REDUCI. D. AP.
PIUS. AUGUS
TUS. DEDIC.

Volunt nonnulli nomen & originem accepiffe a quodam *Graccho Paterno* Romano, cujus meminit inſcriptio Villariæ, quam poſtea referemus. Hoc incertum eſſe vult *Guillim.* p. 39. qui tamen illud Cæſaris tempore igne periiffe credit. Ego, ſalvo aliorum judicio, conjicio antiquiſſimis temporibus, aliquem fuiſſe, ad trajectum Brojæ, vicum, qui poſtea ex Aventici ruinis in oppidum excreverit; non enim, dum Aventicum in flore eſſet, illi proximum fuiſſe oppidum veriſimile eſt.

Aventicum.

Nunc ad illuſtrem, & tota Helvetia celeberrimam urbem accedimus. Perantiquam eſſe dubium non eſt, ita ut de hac vere affirmare poſſimus, jam eam Cæſaris tempore extitiſſe. Vocatur hæc Antonino *Aventiculum*, in tabulis *Aventicum*, Ptolomæo *Aventicum*; in libro *Provinc. ſub Theodoſio* (ut volunt) edito, *Civitas Helvetiorum*. Diviſis ſub Auguſto in XVII. Provincias, Gallias, Aventicum ſub Provincia Lugdunenſi quinta habita, & *Civitas Helvetiorum*, vitioſe, pro Helvetiorum, vocata. *Ptolomæus*, in Sequanis poſuit Aventicum, referentibus *Guillim.* Lib. I. de Reb. Helvet. & *Cluverio* Lib. II. Cap. IV. *Marcellinus* Galliæ facit civitatem, quam ſub Alpium Grajarum & Penninarum Provincia collocare videtur; Alii in Maxima Sequanorum, quæ eadem cum Lugdunenſi quinta. Antiquam vero eſſe oſtendunt, I. Narrationes, quæ de illa apud veteres habentur. Narrant Vaudi chronica, Helveticum (a quo Helvetiæ nomen) quarto ſui regni anno, Aventicæ Concupinæ ſuæ impuſſu & precibus, hanc condidiſſe urbem, quam in illius gratiam, Aventicum nominaverit. An. Mundi MMM LXXI. Refert *Viterbiensis Chron.* Part. IX. Aventicum, ſeu ut ille vocat, *Avenzam*, jam fuiſſe tempore Brenni, qui Romam cepit A. M. MMM D LXXVII. Olymp. XCVIII. Ab urbe Cond. CCCLXV. ſecundum *Funccii* chronologiam; imo volunt multi Brennum Celtarum Ducem, Allobroges & Avenzam Helvetiorum caput tenuiſſe. *Valer. Anſel. Ryd.* in Catal. Ann. p. 14. *Carion.* p. m. 151. II. Inſcriptiones Romanæ illius antiquitatem arguunt; variæ autem ſunt, tum in ipſo oppido hodierno, tum in locis vicinis, in quæ translatae fuerunt. Antiquiſſimæ omnium eſſe perhibentur, quæ Veſpaſiano poſitæ; harum fragmenta quædam cernuntur.

IMP. CÆSARI. VESPASIANO
AUG. PONTIF. MAX. TR. POT. III.
IMP. VIII. COS. III. DESIG. III. P. P.

In turri quadam literis initialibus.

ERUNT
TI. PRÆF.
VESPASIAN VESPAS
CAIO LÆLIO

Freculphus Tom. II. Lib. I. Cap. III. de Tito Imperatore loquens dicit, eum civitatem Aventicum, quam pater ejus Veſpaſianus ædificare cœperat, conſummari; quod non ita intelligendum, quaſi ejus urbis fundamenta jecerit, ſed quod colonia eam amplificaverit, quam abſolverit Titus. Cum enim Helvetia ſub Vitellio, a Cæcinna vaſtata fuiſſet, & Aventicum captum, ut refert *Tacitus* Hiſt. Lib. I. Veſpaſianus, qui in imperio Vitellio ſucceſſit, plurimas per totum terrarum orbem civitates terræ motu aut incendio afflictas reſtituit in melius, *Suetonio* teſte: hic, inquam Imperator, cujus pater Sabinus apud Helvetios ſœnus exercuerat, cum Helvetiorum eſſet Patronus Aventicum reſtaurandum curavit, & ut populis eſſet frequentius, eo deduxit Coloniam, quæ Flavia (a gente Flavia, unde oriundus erat Veſpaſianus) vocata fuit, ut apparet ex inſcriptione, quæ legebatur adhuc Aventici in angulo templi A. C. MDXXXVI. ut referunt *Guillim.* & *Stumpf.* Chron. Lib. IV. p. m. 278. uſe, an bene nescio. Illius tantum poſtrema hæc verba *Veſerus* in ſuis inſcript. Vindelic. & *Cluverius* in ſua Germ. Ant.

COLONIA. PIA. FLAVIA. CONSTANS. EMERITA.
AVENTICUM. HELVETIORUM. FOEDERATA.

Apollinem hic cultum, alibi diximus, quod oſtendit inſcriptio ſequens ipſi facta, & templi muro indita, quam ſic referunt *Guillim.* & *Stumpf.* Lib. VIII. pag. m. 263.

NUMINIB. AUG.
ET. GEN. COL. HEL.
APOLLINI. SACR.
Q. POSTUM. HERMES.
LIB. MEDICIS. ET PROFESSORIBUS.

D. S. D. (de ſuo dicarunt.)

Cernebatur etiam hoc monumentum in columna, quæ in platea jacebat. *Simler.* MSC. & *Stumpf.* Lib. VIII. pag. 263.

D. M.
SEVERIAE
MARTIOLAE
SEVER. MAR
CIANUS
FRATER
F. C.

Referunt quoque idem *Simler.* MSC. & *Stumpf.* ibidem & hoc epitaphium

AELIAE MODESTINAE
QUAE VIXIT ANNIS II. M. VI.
AELIUS CLADAEUS ET CANI
NIA MODESTINA PARENTES
FILIAE DULCISSIMAE
POSUERUNT.

P

Quam

Quam autem celebris fuerit hæc urbs, illustra veterum ostendunt testimonia, quorum maxima pars eam Helvetiorum, non oppidum, sed civitatem vocant. Tacitus in Vitellio, Helveticæ gentis caput agnovit. Marcellinus Lib. XV. dicit, Aventicum desertam quidem civitatem, sed non ignobilem quondam, ut ædificia semirutata nunc quoque demonstrant. Gottfridus Viterbiensis Friderici I. & Henrici ejus filii secretarius de ea urbe sic loquitur.

*Cum loquor Allobrogos fluvium perpendo Labrojam
Qua fuit urbs quondam grandis velut altera Troja
Nomen Avenza fuit quæ peritura ruit.
Illa superborum viguit feritate virorum,
Marte Suevorum periit primatus eorum:
Decidit armorum cultus, & omne forum.*

Longe lateque ejus patuisse pomœria, ostendunt adhuc hodie murorum & turrium quibusdam in locis rudera; unde Glareanus,

*Mœnia lata vide non quæ præsentat is orbis
Oppiduli, sed quæ circulus exter habet.
Gentis Aventinæ cecidit suprema potestas,
Quæ caput Helvetiæ tempore prisco fuit.*

Imo adhuc antiquissimis temporibus latius adhuc patuisse, quam quod hodie videri potest, credibile est, & ex ejus ruinis ædificatos per universam viciniam vicos, maxime vero vicum dictum *Münchewyler*, quasi monachorum villam, Gall. *Villar le moine*. Cum enim variæ ibi extant inscriptiones, conjicere & colligere licet, vel Aventici fuisse suburbium, cum adhuc non longe distet, vel inscriptiones ex Aventici ruinis eo translatas: vult quoque *Guillim.* ibi Deæ Aventiæ fuisse templum; Unde ad dextram & sinistram majoris portæ seu introitus atrii in muro apparent sequentes inscriptiones: de quibus etiam *Stumpf.* in *Chron.* Lib. VIII. p. m. 264. & *Simler.* MSC.

DEAE. AVENTIAE
ET GENIO INCOLAR.
T. IANVARIUS.
FLORIANUS.
ET. P. DOMITIUS.
DIDYMUS
CURATORES. COL. (scil. Aventicensis.
EX. STIPE. ANNVA.

Super sequentem inscriptionem cernitur mulieris effigies:

IVLIAE CEN
SORIANAE
CA. IVL. C. AUG.
PIUS PATER.

Item sequens inscriptio:

OCTACILIAE. FA
VENTINAE. VXO
RI. M. OCTACILIUS
IIII. VIR. AUG.
--- B --- SA. VIVA ---
- - - - -

Item in rusticæ cujusdam domus angulo ad viam publicam extat in marmore hæc inscriptio:

DEAE. AVENTIAE.
T. TERTIUS.
SEVERUS.
CURATOR. COLON.
IDEMQUE. AL.
CUI. INCOLAE.
AVENTICENS.
PRIM. OMNIUM.
OBS. EJUS. ERGA.
SE MERITA
TABULAM ARG.
P. L. POSVER. (publico loco.)
DONUM. D. S. P. (de sumptu publico)
EX. VCC. L. D. D. D. (locus datus decreto
Decurionum.)

Et Alia in lapidis fragmine ibidem. *Guillim.* pag. 103. & *Stumpf.* Lib. VIII. p. m. 264.

DONATO. CÆS. AUG.
SALVIANO. EXACTORI.
TRIBUTORUM. IN. HELV.
COMMUNIS. VICARIUS.

In templi pariete etiam sequentem fuisse inscriptionem referunt *Guillim.* & *Stumpf.* Ibid,

GENIO
PAGI. TIGOR.
P. GRACCIUS
PATERNUS
CVR. COL. ET
SCRIBONIA
LUCANA
V. FEC.

In cœnobio in ara templi, apparet etiam hæc.

D. M.
L. CAMILLIUS.
FAUSTUS.
IIII. VIR. AUG.
VIV. FECIT.
IN. ANNO. LXX.
VIXIT ANNIS
LXXXXI.

Extat adhuc lapis in dicto templo a D. David Morlot Domino dicti loci *Münchewyler* nuper inventus, cum hac inscriptione.

--- ROEPULON
--- VGUST. PR. PR
--- IAN. SUPERIOR
--- VBL. PATRONO.

Extant quoque Murati sequentes inscriptiones, procul dubio ex Aventici ruinis eo translatae, constat enim Muratum antiquum non esse. *Simler.* MSC. In Ecclesia parochiali S. Mauricii extra urbem hæc legitur inscriptio.

D. M.
T. NIGRI
SATURNIN
SATURNINA
GANNICA
LIBERTA ET
CONIUNX.
F. C.

Ab altera vero parte templi hæc extat inscriptio.

D. M.
HIBERNIAL
VALENTINA.

Petinesca.

HUJUS loci meminit *Antoninus*. Distat ab Aventico XIII. m. p. vel juxta *Guill.* XXVIII. m. p. In tabulis est Petinesca. Legit apud *Antoninum Guill.* Pyrenesca, creditque fuisse oppidulum hodie dictum *Büren* in ditione Bernensium ad Arolam situm. Vult tamen *Cluverius* esse oppidum *Biennam*. De hoc nihil aliud apud veteres habemus; unde dubius hæreo, & quinam possit esse locus, vereor definire. Non esse *Biennam* certum, quia non est recta via ab Aventico Salodurum usque. Hic prætereunda non est sententia *D. Gaudardi*, qui ait, *Petinescam* (vel potius *Pedinescam*) eo loci fuisse, ubi hodie est viculus *Tribey* medio scil. *Aventico Salodurum usque itinere non procul a Nydovio inter Arolam & fl. Telam & Pagos illos, Jens & Schwanden, quousque olim per mediam paludem antiqua illa Romanorum via (quæ adhuc hodie aliquibus in locis integra apparet & vulgo der Heyden-Wäg, der Römer-Wäg, das hoch Gsträß appellatur) in linea recta pertingebat. Quod probare videtur.*

1. Nominis affinitas; *Tribey* enim latine diceretur *Tripes*, scil. a tribus viis, quæ *Aventicum, Solodurum & Nydovium* (& inde *Bipennem* vel *Biennam*, Gall. *Bienne*, Germ. *Biel*,) ducebant. Unde a Genitivo *TriPEDIS*, nomen *Pedinesca* ortum. Vel dicitur *Pedinesca* quasi *Pedinesca*, nominibus duorum illorum locorum *Tripedis & Jens* in unum conflatis, quia procul dubio olim pagus *Jens* dicti loci *Tribey* suburbium fuerit. 2. Rudera ædificiorum, maxime sub terra, longe lateque dispersa. 3. Ruina veteris cujusdam arcis. 4. Varia Numismata ibidem reperta. 5. Loci in regione fertili ad montis pedem siti, & medio inter *Aventicum & Salodurum* itinere, commoditas. 6. Fossa quædam ex vicina *Arula* omnis generis mercibus & aliis rebus huc advehendis opportuna, quæ adhuc hodie vulgo *der Giessen* appellatur. Quæ omnia urbem hic fuisse ostendunt, & sententiam nostram confirmant. Hactenus *D. Gaudard*.

Noidenolex.

ApuD Antoninum non habetur hic locus, sed in libro *Provinciarum*, inter quinque *Sequanorum* civitates ponitur. Arbitratur *Guill.* p. 30. hunc locum esse *Neocomum* oppidum, comitatus *Neocomensis* caput, cujus vetustatem petit jam a *Cæsaris* tempore, quo ex duodecim *Helvetiorum* oppidis unum, & cum aliis combustum fuisse credit. Alii *Laufanam* esse dixerunt, sed male, cum lacus *Laufonii*, ut vidimus, diserta apud Antoninum fiat mentio: referente eodem *Guillimanno*, apud quem vide. Alias etiam dicitur *Noidenolex*.

Celebriora & Antiquiora Pagi
Ambronicæ loca.

JAm ad *Ambronicum* accedimus pagum, qui quidem *Urbigeno* oppidis & vicis minus frequens fuit, cum enim maxima hujus pagi portio montosa sit, & antiquis temporibus minus culta fuerit, non tot oppida, nec tot vicos habuisse verisimile est. Unde etiam loca quæ in hoc pago antiquiora esse creduntur, in inferiore *Argovia*, id est, extra montes in planitie prope flumina constructa fuerunt. Inter hæc numeramus *Salodurum & Vindonissam*, si quæ alia fuerint, eorum memoria ad nos non pervenit.

Salodurum.

HUJUS loci (ut opinor) primus scriptorum meminit *Antoninus*, qui distare ait a *Petinesca* X. m. p. & ab *Augusta Rauracorum* XXIII. m. p. apud enim alios vetustiores non fit, quod sciam, mentio, nisi valeant *Cluverii* Lib. II. Cap. IV. conjecturæ; credit enim ille vitiose apud *Ptolomæum*, *Ganodurum* pro *Salodurum* legi, cum positio *Saloduro* magis conveniat, quam *Constantiæ* (quæ *Ganodurum* *Ptolomæi* quibusdam videtur) *Antonino* *Saloturum*, in tabulis *Salodurum* dicitur.

Unum ex antiquissimis totius *Helvetiæ* oppidis esse dicit *Simler*. Lib. I. *Reip.* imo sororem æstimari *Trevirorum*, quorum urbem *Nini* seculo conditam vetusti tradunt annales. Hinc *Alstedius* in *Thesaur.* *Chron. Tit. XXIX.* asserit, *Salodurum & Tigurum* XXX. annis post *Trevirim* (id est, circa *A. Mundi* *MM.*) fuisse conditas, adeoque has tres urbes sorores appellari. Sed hoc fabulosum nimis judicat *Guillim.* qui tamen unum ex XII. *Helvetiorum* oppidis fuisse asserit, quod post ejus incendium, restitutum maximus fuerit vicus, & postea sub *Maximiano* castrum factum. *Stumpf.* Lib. VII. *Chron. p. m.* 223. asserit etiam hanc urbem temporibus *Abrahami* XX. circiter annis post *Trevirim* fuisse conditam, eodem scil. tempore, quo *Damascus* in *Syria* condita fuit. Quidquid sit, celebrem ac veterem fuisse locum, ostendunt non solum cocti lateres varii coloris, & rudera per ambitum reperta, sed etiam veteres *Romanæ* inscriptiones, quarum adhuc quædam extant, reperta enim fuit inscriptio *Deæ Eponæ* facta, *Heliogabali*, ut credo, tempore, qui & *Antoninus* dictus, & solis Sacerdos fuit: extat illa in privatis ædibus e regione macelli.

DEAE. EPONAE. MA - - - X.
OPILIUS. RESTIO. M - - - IL.
L - EG. XXII. ANTONI
ANAE. P. P. F. IMMV
NI - - S. COS. CURA. SA
LE - - NS. VICO. SALOD - - - OR
D. D. - - - XVIII. KAL. SEPTEMB.
IMP. - - - D. N. ANTONINO.
AUG. - - - II. ET. SACERDO
TE - - - II. COS.
V. S. L. M.

Hanc inscriptionem *Stumpf.* *Chron. Lib. VII.* p. m. 224. sic interpretatur; *Deæ Eponæ* maximæ *Opilius Restio*, miles *Legionis* XXII. *Antonianæ* primigeniæ piæ felicis immunis custos, *Curator* *Salensium*, vico *Salodoren.* dedicavit XVIII. Kal. Sept. *Domino* nostro *Antonino Aug.* & *Sacerdote* II. & *Consule*: *Votum* solvit libens merito.

Circa annum *Chr.* CC LXXXVIII. sub *Diocletiano* & *Maximiano*, *S. Ursus* ex *legione* *Thebana*, cum sexaginta sex sociis, martyrio affectum ferunt, ibique sepultum, unde postea in ipsius memoriam, conditum templum, in quo erat monumentum hoc, cujus pars tantum habetur.

T. CRASSI C - - -
AVITO F.
AN. XXXV.

Cum Anno MDXIX. altare majus basilicæ dissolveretur, in eo repertum arcæ specie saxum quadratum, educta in cacumen suprema parte, ligamentis ferreis admodum firmum, exterius erant hæ literæ, referente *Guilliman.* & *Stumpf.* dicto loco.

D. M.
FL. SEVERIANAE.

Interioris repertae duorum corporum reliquiae, in cranio unius erat argentea lamina, cum hoc versu;

Conditur hoc Sanctus tumulo Thebaidos Ursus.

Duas reperio, circa vocis Salodori originem, sententias. Credunt nonnulli Salodorum dictum, quasi *Solis turrim*, quod arguere videtur Antonini & aliorum pronuntiatio, qui Saloturum vel Soloturum pronuntiant, & antiqua turris, quae adhuc in urbis medio conspicitur quamque arcis ab oriente introitum servasse ait *Guillimanus*. Unde volunt multi vocem *Durus* aut *Durum*, veteribus significasse turrem, quam Germani vocant *Thurn*, aut *Thorn*, ad quod respicere videtur hodierna pronuntiatio Germanica *Solothurn*. Referunt tamen alii, inter quos *Cluverius* Lib. I. Cap. VII. vocem illam significare transitum in urbibus ad amnes positum; Anglis enim *Dore*, Germanis *Deure*, idem fere significare quod Græcis *ὄρεα* porta, per quam transitus. Prima hæc sententia hac conjectura firmari posset, nempe quod cum Apollo, id est, Sol, in Helvetia celebratus, hic quoque coleretur, ejusque cultus, vel institutus, vel restitutus sub Heliogabalo, solis Sacerdote, cujus meminisse videtur inscriptio, fuerit; verisimile esset illam turrim soli consecratam, ex quo Soloturum nomen acceperit.

Arridet tamen aliorum sententia, qua statuitur Salodurum, a Saliensibus populis ita denominatum, quorum fuerit caput: Et sane supra memorata inscriptio vocat Salodorum (non Solodorum) vicum Saliensium, quorum memoriam conservare videtur *Salsach*, sive Saliensium aquæ, vicus inter Salodorum & Biennam: quin etiam regio quæ Neocomo Salodorum usque pertingit, antiquitus appellabatur *Salgew* sive *Salengew*, id est, Saliensium tractus aut regio. Salienses autem dextram Arulæ ripam a Bienna usque ultra Salodorum incoluisse testatur *Guillim.* pag. 375. Qualis vero fuerit Saliensium origo, non ita certum; forsitan a Saliis Germaniæ populis, qui & Franci dicti sunt. *Marcell.* Lib. XVII. hos ita nuncupatos a Sala fluvio opinatur *Althamerus* in Tacit. Ab his legem Salicam promanasse putat *Alciatus*. Fuerunt quoque Salii Martis sacerdotes, dicti ab Hebr. *salal* id est, exaltare, elevare, *Merul.* Part. II. Lib. IV. Cap. XVIII. de quibus *Virgilius* *Æneid.* VIII.

Hic exultantes Saliis nudosque Lupercos.

Est quoddam militum genus, quos Soldurios a Gallis appellatos narrat *Cæsar.* Lib. IV. Bel. Gal. *Horum*, inquit *Cæsar*, hæc est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum amicitia se dederint: si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, sibi mortem consciscant, neque adhuc hominum memoria, repertus est quisquam, qui eo interfecto, cujus amicitia se devovisset, mori recusaret. Quid si hoc militum genus, ex ea, in qua erat Solodurum, regione, oriundum fuisset? Sic enim *Gessatæ* *Polybii*, *Helvetii* quoque fuerunt, ut alibi vidimus. Quos vero esse putet Soldurios *Cæsar*, *Guillim.* pag. 114. Lib. I. &c.

Vindonissa, Windisch.

Extat hodie in inferiore Argovia exiguus vicus dictus *Windisch*, cujus tam pauca vetustatis supersunt argumenta, ut olim celebrem fuisse locum vix credi posset, nisi ejus antiqui meminissent Scriptores, qui amplissimam populosissimamque civitatem fuisse

testantur, sed ab *Attila* *Rheni* hoste (sic eum vocat *Sidonius Apollinaris*) ita funditus eversum, ut hodie vix vici mereatur nomen. Hujus antiqui illustrisque loci inter alios *Antoninus* in suo itineralio, *Vindonissam* inter *Vitodurum* & *Augustam Rauracum* sitam scribens, & *Cornel. Tacitus* variis locis, meminerunt. Liber provinciarum ac urbium Gallicanarum, castrum *Vindonissense*, Gallorum vero vulgus *Vindonem* aut *Vendonem*, vocant.

Sita est *Vindonissa* ad amnem *Urfam*, ubi *Arulam* ingreditur, in territorio *DD. Bernensium*: *Habitque*, (ut ait *Russingerus*) *magnam commoditatem a duobus illis navigabilibus fluviiis, duos trajectus sortita, ac alteram quoque Ruse fluvii ripam aedificiis olim complexa.* *Stumpf.* *Chron.* Lib. VII. p. m. 205. hanc urbem adeo amplam fuisse asserit, ut omnia circum vicina loca, ubi hodie oppidum *Bruck*, castrum *Altenburg*, *Abbatia Königsfelden*, &c. ambitu suo complexa fuerit. Post cujus vastationem solum suburbium *Bruck* propter eo loci trajectus necessitatem conservatum fuisse. Maximam urbem fuisse testantur longe lateque sub terra dispersa rudera, inventa numismata, muri, collapsi omnis generis fornices, & pavimenta, &c. Male ergo *Marlianus* *Vindonissam* prope *Moguntiam* urbem collocat. Hunc locum jam *Cæsar* tempore fuisse, atque post illius incendium reparatum credibile est, a quo iterum varias passus est vastationes, donec tandem, ut jam diximus, penitus est deletus. *Vindonissam* olim fuisse legionum hybernaculis nobilem tradit *Tacitus* Lib. IV. *Hist.* *Hyberna subversa cremataque, iis tantum relictis, quæ Maguntiaci, ac Vindonissæ sita sunt.* Et paulo post, eodem Lib. *Atque interim una & XX. legio, Vindonissa, Sextilius Felix, cum auxiliaribus cohortibus per Rætiam irrupere.* Insignis quoque fuit hic locus ob victoriam adversus *Alemannos* a *Constantio*, *Constantini* patre reportatam, qua de re sic *Panegyristes* ad *Constantinum* de patre *Constantio*, loquitur. *Quid commemorem Lingonicam victoriam, & Imperatoris ipsius vulnere gloriosam? Quid Vindonissæ campos hostium strage completos, sed adhuc ossibus opertos?* Hanc historiam, cum hujus non sit loci, vide apud *Eutropium*, maxime vero apud *Sigonium* de imp. occident. ad An. CCXCVI. Superfunt adhuc apud *Vindones* quaedam antiquitatis monumenta. In cœmeterio in quodam exterioris parietis templi angulo, *Mercurii* imago adhuc ostendebatur An. MDCXIX. quam *Guilliman.* pag. 23. suo tempore integram prope adhuc fuisse refert. *Ibidem* in cœmeterio lapis visebatur cum his literis:

CLAUDI

In eodem cœmeterio lampas effossa est cum hac inscriptione:

ATIMETI

Fuit ejus nominis *Atimetus* quidam civis Romanus, & *Tiberii Cæsar* libertus. *P. Appian.* antiq. Rom. & *J. Lipsius.* ad ann. *Taciti*, referente *Russingero*. In alicujus incolæ domo hæc Rom. inscriptio extabat.

CAL.

VII.

I. O.

Inter arcis *Altenburgi*, prope *Vindonissam* reliquias, hæc inscriptio inter duas saxi partes cernebatur, sicut refert *Guillim.* pag. 25. & *Russingerus*, sed jam magis suo tempore mancam.

L. VEG.

L. VEGNATIO.
POL. MAXIMO. DO.
FOR. COR. MIL. LEG.
XI. G. P. F. GUSORIVS (geminæ piæ felicitis)
ANN. XLVIII. STIP. XX.
H. S. E. (Hic situs est)
G. ROSCIUS OMPHA
LUS. HER. FAC. CUR.

Hanc *Stumpf.* supradicto loco paulo aliter refert.
Simlerus MSC. dicit, rusticum quendam hunc lapidem muro inseruisse, ita ut nunc non appareat. Sequentem inscriptionem apud Campum regis (*Kingsfelden*) ex Altemburgo allatam, cum rusticus hortum moliturus eruisset, exscripsit *Guillim. Habsburg. Lib. II.*

C. VALERI
US. C. F. VOL.
CAMPANUS
VIENNA. MIL.
L. XI. G. P. F.
-- OLNII -- ANNO. XI.
STIP. XI. T. FE
C. COMINIUS
NEMAUSUS F.
F. C.

Reperti quoque sunt nummi apud Vindones, in quibus erant Diocletiani & Maximiani imagines. Nummi qui Diocletiani effigiem ferebant, ex una parte hanc habebant inscriptionem IMP. CE. VAL. DIOCLETIANUS. AP. AUG. ex altera parte erat Jovis effigies, cum hac circumscriptione JOVI CONSERVAT. AUG. C. In nummis Maximiani, ex una inscriptum erat IMP. MAXIMIANUS AUG. ex altera vero parte GENIO POPULI ROMANI. P. LS. Vindonissæ etiam in tegula quadrata hoc apparebat monumentum referentibus *Russingero & Stumpf. Ibid.*

IN ONORE SCĪ
MARTINI ECPI
VRSINO SEB
ESCUBUS IT DE
TIBALDUS LIN
CULFUS FICIT.

Guilliman. Habsp. Lib. II. tres ultimas lineas paulo aliter habet.

ESCUBET OIDE
TIBALDUS LIN.
EULPFUS FECIT.

Tobinium: Zoffingen.

DE hoc loco non alia habeo dicenda; referam hic *Guilliman.* verba de Reb. Helvet. p. 37. *Tobinium nunc Zoffingen vocant, oppidum prope fl. Altacum vel Viggerim, cujus antiquitatem etsi nulla probent Romana, aut vetustatis insignia, tamen inde colligas non parum dignitatis habuisse, quod tempore jam Caroli Crassi Imp. cudendæ monetæ licentiam, auctoritatemque haberet, oppidumque esset, cum Tigurum non nisi vicus esset, & exiguo in honore, nisi quantum monialium attulit monasterium. Id autem manifestum est ex privilegio, quod idem Carolus Abbatissæ Berthæ sorori suæ Anno Chr. DCCCLXXXIII. dedit cudendæ Turægi monetæ, quo in privilegio usus Tobiniensis nummi expresse memoratur, recipiturque, &c.*

Pagus Tuginus.

Hunc pagum, alibi diximus, hos habuisse limites, Limagum & Ursam amnes, inter quos conclusi fuerunt *Tugini*, vel *Toigeni* secundum *Strabonem*. Henrico Stephano, *Tugi*, (sic eos vocat) fuerunt vetustissimi Helvetiorum populi, quorum præter *Strabonem*, *Entropius*, *Plutarchus* in Mario, aliique meminerunt. Hi Cimbrico periere bello, sui que nominis in oppido Tugio (*Zug*) reliquerunt vestigium, quod quidem (quamvis veterum illius meminerit nemo) unum ex XII. incensis ab Helvetiis oppidis fuisse, & postmodum diversis vastatum temporibus vult *Guillim.* De hoc nulla alia habemus antiquitatis monumenta.

In hoc pago suas etiam habuerunt sedes Sylvanii, quorum maxima pars Cimbrici fuerunt, qui Romane Principe eam occupaverunt vallem, quæ *Underwaldia* hodie dicitur: reliquos suppeditavit Roma, ex Imperatorum Augusti, Tiberii, Caligulæ & Neronis proscriptionibus: Unde Romana apud Sylvanios remanserunt nomina, inter quæ præcipuus locus dicitur *Stantz*, quod ibi demum stetit, unde etiam Sylvanii omnes inferiores & superiores *Stantes* nominati, & eorum regio, *vallis in Stantz* vocata fuit. *Guillim. Lib. III. Cap. III.*

Hafelii (vulg. *die im Hasliland*) hujus pagi quoque fuerunt incolæ, hodie Bernensibus parent. De illorum origine sic *Guill.* pag. 330. *Hafelii ex Frisia orientali, & urbe Hasselunga, quæ in Westphalia, aut potius Hassel, oppido ad Vidrum fl. finibus Frisicæ occidentalis, provincia Transsilvana, Haseliam de se vallem Restio ductore constituerunt.*

Fuit hic pagus reliquis, saltem quoad oppida, minus illustris; regionem enim non ita sæcundam, maximamque partem inter montes sitam, occupavit. Pauca sunt in hoc pago loca, quæ, quantum sciri potest, antiquitatem sapiant, si solas *Aquas Helveticas* excipias, quas *Rhenan. Lib. III. Castellum thermarum*, *Glareanus* vero *Thermopolin* appellant, vulgo *Baden*, ubi adhuc Romana visuntur monumenta. Anno Domini centesimo, quo imperium inivit Trajanus, marmorea apud Aquarum castellum, columna illi cum hac inscriptione erecta est. Hanc sic refert *Guilliman.* pag. 159. Et *Stumpf. Chron. Lib. IV. Cap. XXI.*

IMP. CAESARI.
DIVI. NERVAE. F.
NERVAE TRAIANAE
NO. AUG. GERM.
PONT. MAX. TRIB.
POT. COS. II. P. P. DES.
III. M. P. LXXXV.

Paulo aliter *Russingero*, sed non ita bene.

IMP. CAESARI DIVI
NERVAE F. NERVAE
TRAIANO AUG. GERM.
PONT. MAX. TRIB.
POT. COS. II. P. P.
DES. III. M. P. LXXXV.

Hanc columnam in suburbanis oppidi Aquensis agris repertam, *Ægidius Tschudi* Glaronensis, tum ejus Comitatus præfectus in arcem transfudit, & ante arcis pontem collocavit. An. MDXXXIV. *Guillim.* pag. 160. Et *Stumpf. ibid.* In istius oppidi templo, ad latus sinistrum ingrediendo, quondam saxum, cum

inſcriptione Antonino, Caracallæ cognominato facta, ſitum fuit, ut refert *Simler*. MSC.

M. AURELIO. ANTONINO. CAES.
IMP. DESIGNATO. M. L. SEPTIMI
SEVERI PERTINACIS AUG. FILIO RESP.
A Q V.

Fuit & reperta dedicatio Deo invicto facta, in ſaxo quadrato, ab Uldarico Comite a Monte forti Tetnacum translato, An. MDLXIV. quod aræ formam cum his literis cernebatur, ut habet *Guillim*. pag. 124.

DEO INVICTO
TIB. CASSIUS
SANCTUS
ET TIB. SANCTE
IUS VALENS
L.

Hujus loci meminit *Tacitus* Lib. I. Hiſt. dum ait. *Irritaverant turbidum ingenium Helvetii Gallica gens, olim armis virisque mox memoria nominis clara, de cæde Galbæ ignari & Vitellii imperium abnuentes. Initium bello fuit avaritia ac feſtinatio undevicesimæ legionis: rapuerant pecuniam miſſam in ſtipendium caſtelli, quod olim Helvetii ſuis militibus ac ſtipendiis tuebantur. Ægre id paſſi Helvetii, interceptis epistoſis, quæ nomine Germanici exercitus ad Pannonicas legiones ferebantur, centurionem & quosdam militem in caſtodia retinebant. Cæcinna belli avidus, proximam quamque culpam, antequam pœniteret, ultum ibat. Mota propere caſtra: vaſtati agri. Direptus longa pace in modum municipii extructus locus, amœno ſalubrium aquarum uſu frequens. Helvetii propter vaſtatos agros, vicum Thermarum direptum, commoti in Cæcinna & Vitellium, lecto Claudio Severo duce ſtatuerant legioni reſiſtere. Sed cum cogitarent exitioſum adverſus veteranos eſſe prælium, & intutam obſidionem caſtelli dilapſis vetuſtate membris, non auſi tentare fortunam, arma abjecerunt inter Cæcinna exercitum & Ræticas cohortes in medio vagabundi. Ex his Taciti verbis colligere eſt. 1. Celebrem, ob loci amœnitatem, & thermarum commoditatem fuiſſe locum, quem jam Cæſaris tempore extitiſſe credibile eſt. 2. Helvetios in hoc aquarum caſtello præſidium habuiſſe, tum quod locus eſſet adverſus Germanos munitus & reſiſtendo opportunus, tum quod, ut ait *Cluverius*, huc ad conſilia venerint Helvetii, & hic ſuas archivas habuerint. 3. Vicum fuiſſe inſignem, qui in municipium excreviſſet, tempore pacis quæ a Julio Cæſare ad Vitellium uſque duraverat, tum enim & direptus thermarum vicus, & aquarum caſtellum, locus tamen poſtea reſtitutus, ut ex inſcriptione ſupra memorata, & Antonino Caracallæ Severi filio facta conſtat, ubi Reipubl. Aquenſis fit mentio.*

Meminit cujuſdam inſcriptionis ad ædem ſacram Gebesdorfi non longe ab oppido Baden, vici, *Guillim*. Habſp. Lib. II. quam ſic refert.

M. MAGIUS. M. F. PO. MA
CRIUS. VERONA. MIL. LEG. XI. G. P. F.
MARCI. MODESTI. ANNO. XXXIII.
EX TESTAMENTO. H. F. C.
LENNIUS SECUNDUS
Q. ROMANUS VERECUNDUS.
H. S. E.

Bremgarten.

Oppidum eſt ad Urfam fluvium, ita dictum, ut vult *Guillimannus* pag. 99. *quasi prima Guardia a ſtatione Romanorum decem ſcil. millibus paſſuum ſupra Vin-*

doniſſam. Nam ſi loci ſitum, firmitudinem, ubertatem, amœnitatem ſpectes, nullum dubium erit, quin Romano cultu fuerit paratum. Illud flumen Urfæ, ut circino circumductum, pene totum cingit, aſſurgente ſenſim eo in colliculum, qui qua planitiem ducit, ſoſſa clauditur & præcipitio.

Lucerna.

Lucernam admodum antiquam vult *Tſchudus*: Nafium olim vocatam refert *Volaterran*. Lib. VII. Luceriam vocandam cenſet *Oswaldus Molitor* Lucerinus. Non oppidum quidem, ſed aliquem antiquum locum fuiſſe crediderim, cum nomen latinam linguam ſapiat. *Meyerus* Lacocernam, alii ſimpliciter Lucernam vocant, quod illic olim in navigantium uſum, noctu lucerna apponeretur, cui rei vetuſta illa turris ad ſuperiorem pontem, inſervierit: Pharos hujus generis turres dixerunt. vid. *Simler*. Lib. I. Reip. & *Guillim*. pag. 335. Et maxime *Stumpf*. Chron. Lib. VII. Cap. VII.

Literæ foundationis monaſterii Lucernenſis, hanc urbem vocant locum, qui Lucerna ex antiquitate dictus fuerit. *Munſt*. Lib. III. *Stumpf*. dicto loco.

Præcipui hujus pagi incolæ Tugini dicti ſunt. Habitarunt & hic alii populi, quibuſcum illi ante bellum Cimbricum fuerunt; aut etiam poſt illud novi hospites in hoc pago ſuas fixerunt ſedes. Uranios Tauriſcorum reliquias eſſe plerique crediderunt. De Tauriſcorum autem origine non idem omnes ſentiunt. Arbitrantur quidam, Tauriſcos Phocæorum fuiſſe colonos, qui relicta Aſia in Galliam Tauro navi (unde Tauriſcorum nomen) appulerunt, & Maſſiliam, Tauroentium Ptolomæo & Strabone authoribus, condiderunt, poſtmodum mutatis iterum ſedibus, eum Helvetiæ tractum, qui inter Urfam Rhenumque eſt, occuparunt. Vide fuſius apud *Guillim*. Lib. III. Cap. I. *Marcellin*. vero Lib. XV. de Tauriſco Galliæ tyranno ab Hercule interfecto loquens, innuere videtur, Tauriſcos ab hoc tyranno nomen accepiſſe, ſed hoc fabulam ſapit. De Tauriſcis ſic *Stephanus*. *Tauriſci populi prope vel circum Alpes, dicuntur & Taureni Polybio. Eratboſtènes Teriſcos ipſos vocat, per e. Hi etiam Trojani dicuntur. Sed unde dicti fuerint, Cap. XVII. diximus.*

Suitiam qui coluerunt, non minus quam Uranienſes Tauriſcos fuiſſe credit *Guillim*. Lib. III. Cap. II. ſed poſtea Cimbrorum reliquias ea inſediſſe loca. Fuerunt autem Cimbri Cimbricæ Cherſoneſi populi, qui nunc Sueci dicuntur. Referunt Suitii majores ſuos ob Oceani inundationes, ſedes mutare coactos has occupafſe valles. vide *Flor*. Lib. III. Cap. III. Et *Plinium* Lib. XVI. Cap. I. Alias quasdam circa hoc nomen ſententias Cap. XVI. vidimus. Solum hoc addimus, Suitios forſan dictos a Suitonibus, quos *Tacitus* Aquilonarem Sueviæ gentem facit. Vel a Sueſſiſ Germaniæ populis, de quibus ſic *Marlianus*. *Sueſſi Populi Germaniæ, quos conjectare licet fuiſſe Conſtantienſi, Baſilienſi ac Sedunenſi agro finitimos, & inter Celtas Helvetioſque annumerari, ſive forte Suitenſes eſſe, qui cum Turicenſibus quondam Helvetiis noſtra memoria bella geſſere: Vel Sueſſi, id eſt, Suevi: Nam cum ſingulis annis domo, Suevorum media pars excederet, forte diverſas ad habitandum regiones ſibi delegerunt, ex quibus forſan ſunt illi maritimi, qui Daniæ & Norvegiæ ſunt finitimi, ac qui circa Lepontias Rætioſque habitant, &c.*

Glaronenſes quoque ſub hoc pago fuerunt. Hos Suanetes, aut Suanetas, de quibus *Plin*. Lib. III. Cap. XX. credit *Guillim*. *Rer. Helvet. Lib. III. Cap. VI.* non

non solum quia inter Alpinos populos ponuntur, sed etiam quia in ejus regionis medio est præcipuus locus, *Suanda*, dictus. Quoniam vero & a Plinio & a Pto-
 lomæo juxta Regufcos collocantur, credidit *Simlerus*
 de Alp. forte fuisse Algovios & Suevos qui interiores
 a lacu Brigantino campos habitant. Alii adhuc opi-
 nati sunt, *Suanetes* dictos quasi Sarunetes, fl. Sar ac-
 colæ, hodie comitatus Sarunegaunensis, de his inter
 Rhætiæ populos.

Pagus Tigurinus.

Tigurinos vetustissimos fuisse Helvetiæ populos du-
 bium non est: Eorum enim antiquissima sit
 mentio apud *Cæsar*. Lib. I. *Strabon*. Lib. VII. *Flo-
 rum* Lib. III. Cap. III. *Orosium* Lib. V. Cap. XVI.
Plutarchum in vita Marii, &c. Hi fortissimi populi,
 Cimbrorum in Italica expeditione fuerunt socii: Ho-
 rum virtutem expertus est *Lucius Cassius*: Tandem a
Cæsare Galliarum domitore circumventi in bello Hel-
 vetio ad Ararim fl. cæduntur. Sed quod magis con-
 siderationem meretur, antiquitatis suæ memoriam, nec
 non virtutis laudem, adhuc hodie conservant, ita ut
 primas inter Helvetios teneant. Quosnam vero limi-
 tes habuerit hic pagus, Cap. III. visum. Fuit dubio
 procul hic pagus duobus præcedentibus, sive in agro-
 rum bonitate & amœnitate, sive in populorum &
 oppidorum frequentia, sive in regionis amplitudine,
 superior & illustrior. Nos de istius celebrioribus &
 antiquioribus locis breviter agemus, quantum saltem
 eorum antiquitas nobis innotescere potuit.

Tigurum.

Quamvis in hac illustri urbe nulla hodie extent
 (saltem quod sciam) Romanarum antiquitatum
 monumenta; antiquissimam tamen esse credimus,
 eamque Tigurinorum populorum, a quibus denomi-
 natam censemus, caput fuisse verisimile est. De illius
 tamen origine non idem omnes sentiunt. Fingunt
 Vaudi chronica, hanc urbem conditam & denomi-
 natam, a quodam Tiguro, Helvetiæ rege; fabulan-
 tur alii Thuricum regem Arelatensem urbem mino-
 rem condidisse Abrahami tempore, majorem vero
 Suevum alium regem: unde *Duregum*, quasi duorum
 regum opus, dictum sit. *Simler*. MSC. *Guillim*.
 Lib. III. Cap. V. referentibus. Tradunt annales do-
 mestici, sedecim annis post Trevirorum urbem con-
 ditam esse. Treviros autem Trebetam Nini filium
 Abrahami Patriarchæ temporibus condidisse *Marian*.
Scotus in chron. memoriæ prodidit; teste *Siml*. Lib. I.
 Reipubl. Helvet. Quidquid sit, illius antiquitatem
 agnoscimus, etsi ejusdem originem ignoremus. Fuit
 sine dubio unum ex XII. Helvetiorum oppidis,
 quod Cæsaris tempore combustum, postmodum re-
 paratum fuerit: cum vero varias passa sit a Cæs-
 aris temporibus vastationes Helvetia, ab iis non
 immune fuit Tigurum. Sic memorabilis fuit Dio-
 cletiani & Maximiani Imperatorum tempore Alemanno-
 rum in Helvetiam expeditio; multas enim urbes fun-
 ditus everterunt, & quædam Romanorum castella,
 inter quæ Tigurum & Vitudurum, destruxerunt, ac
 ipsorum mœnia diriperunt: unde inter Tiguri con-
 ditores, aut potius restauratores, creditur Diocletia-
 nus, qui post reportatam de Alemannis per Maximia-

num Herculeum victoriam, restaurandum curavit
 castrum Tigurinum, in quo circa An. Chr. CCXCVI.
 martyrio affecti sunt Felix, Regula & Exsuperantius.
 Iterum adhuc ab Attila eversum Tigurum a Thurico,
 Theodorici Gotthorum regis ab Attila in campis Cata-
 launicis cæsi filio, reparatum conjicit *Simler*. MSC.
 Antiquum istius oppidi nomen fuisse *Tigurum*, mihi
 dubium non est, posterioribus seculis immutatum &
 inflexum, imo corruptum crediderim: quidam enim
Thuricum aut *Thauricum* a Tauriscis; Alii *Thuricum* vel
Thuregum Tigurinorum, *Tugurum*, *Tauregum*, & *Thu-
 ricinium* nominarunt. Imo quidam & *Terregum*, quasi
 Terrorem Regum dixerunt. *Stumpf*. Chron. Lib. VI.
 Cap. XII.

Tigurum rectius dictum Turigum, ut inferioris
 seculi appellatur auctoribus, credit *Cluverius* Lib. II.
 Cap. IV. Sicut Germani ex voce Tabern fecerunt
 Zabern, ita ex voce Turegum, Zuregum aut Zurich.
Munst. Lib. III. vel ex *Thuricum*, *Thürich* vel *Zürich*.
 Vide *Stumpf*. Chron. Lib. VI. Cap. XI. XII. &c.
Sabellicus Enn. VI. Lib. V. Suriciam vocavit; *Nau-
 clerus* vero Duricenses dixit pro Thuricenses. Male
Suricum distinguit a Thurego *Marlianus*. Hic addere
 placet, quæ de Tiguro habet, status Romano-Ger-
 manici descriptor. *Tigurum*, urbs libera Helvetiæ pri-
 maria, & vetustate antiquissima a Tigurinis nomen adeptæ
 est. Hi cum Tuginis quartum Helvetiæ pagum tenebant,
 & una cum Cimbris in Italiam infusi, multum damni ei
 dederunt. Ex quo liquet, ante Christum natum Tigurinos
 Alpium tumulos Noricos insedisse, & Helvetiam incoluisse.
 Appellatur eadem a nonnullis Turigium & Turregum in
 Ducatu Alemannico, in pago Turgauensi. In monumentis
 vetustissimis extat posterius nomen in versu, qui cuidam
 portæ urbis inscriptus est:

NOBILE TURREGUM MULTARUM
 COPIA RERUM.

Germanice Zürich, mutatione literarum non magna.
 Sita est ad exitum lacus magni, & dividitur ab amne Lima-
 go, in civitates duas, majorem & minorem, quæ tribus pon-
 tibus junguntur valde amœnis. Exusta est cum aliis urbibus,
 cum in Galliam profecti sunt cives cum Rauracis, Tulingis,
 & Latobrigibus, ut sedem magis opimam & fertilem quære-
 rent. Idcirco ne quis in fuga subsidium sibi relictum puta-
 ret, & domum redire posset, omnes urbes, oppidaque sua in-
 cenderunt. Nihilominus tamen a Julio Cæsare fusi, & fu-
 gati, in pristinam sedem redire coacti sunt, & urbem suam
 de integro adornarunt. Imperante Constantio Chloro a Ger-
 manis destructa est hæc urbs: a Diocletiano autem reparata,
 amplificata, ac muris, turribus, fossisque munita magis. Sub-
 dita fuit Romanis annis circiter D. usque ad Valentiniiani
 III. imperium. Postea ab Alemannis & Francis Orientalibus
 Rhenum trajicientibus, una cum Gallia Belgica & Helvetia,
 penitus vastata est, &c. Plura vide apud prædict. *Stumpf*.
 Chron. Lib. VI. Cap. XI. XII. &c.

Vettinga.

Hunc vicum ad Limagum situm, infra Tigurum,
 non longe a Thermis Helveticis, vel antiquum,
 vel inscriptionem, ejus antiquitatis indicem, aliunde
 translata esse credimus: extat enim lapis antiquus
 insculptus cum hac inscriptione, quæ in templo vi-
 sebatur Iſidi Deæ dedicato: quam sic referunt *Guill*.
 pag. 125. & *Stumpf*. Chron. Lib. VI. Cap. XXIII.

DEAE. ISIDI. TEMPLUM. A. SOLO. Stumpf.
 T. ANUSIUS. MAGIANUS. Annufius
 DE. SUO. POSUIT. VIA. AQUENSIS. Vir Aquensis
 AD. CUJUS. TEMPLI. ORNAMENTA.
 ALPINIA. ALPINULA. CONIUNX.
 ET PEREGRINA. FIL. DEDE-
 RUNT. L---D---D--- VICANORUM.

Sic vero eam habet *Ruffingerus*.

DEAE ISIDI TEMPLUM A SOLO
 L. ANNUSIUS MAGIANUS
 DE SUO POSUIT VIR AQUENSIS
 AD CUJUS TEMPLI ORNAMENTA
 ALPINIA ALPINULA CONIUNX
 FIL. XC DEDERUNT
 L. D. D. VICANORUM.

Forum Tiberii : Zurzach.

ANtiquum fuisse locum ex Ptolomæo, qui hujus meminit, constat, quinam vero hodie sit ille locus, diversum sentiunt Authores. Forum Tiberii, Suntia, *Volater. Lib. VII. Cluver. Lib. II. Cap. IV.* credit esse oppidulum nominatum Germ. *Keyserstul* in præfectura Badensi, non longe a Rheno. *Glareanus* nominat hoc oppidum *Solium Cæsaris*: Rhenanus & alii Tribunal aut prætorium Cæsaris; quia ut credit *Guillim.* Tiberius adversus Rhætos & Vindelicos bellum gerens, suis militibus, vicinisque regionibus, hoc in loco jus redderet. Alii rectius volunt Forum Tiberii esse vicum nomine *Zurzacum*, *Stumpf. Chron. Lib. VI. Cap. V. & alii.* Tertia sententia est eorum, qui credunt locum illum prorsus interiisse, ejusque nulla hodie extare vestigia, ex cujus ruinis *Zurzacum* excreverit, atque nundinæ quæ antea apud Forum Tiberii, nunc *Zurzacum* translatae fuerint, ubi bis in anno, maximo Helvetiorum, Germanorum, Gallorum & Italicorum concursu peraguntur. Quidquid sit vicus hic hodie ingens ad Rhenum fl. oppidi in morem excultus, antiquus est, & olim nominatus *Certiacum*, a quodam M. JUNIO CERTO milite Romano (ut ait *Simler. Lib. II.* vel Viennensi, secundum *Guillim.* pag. 35.) qui forte in illo antiquo oppido aliquo munere defungebatur, cujusque memoriam ejus hæredes in hac conservarunt inscriptione, quæ adhuc Anno MDXXXV. legebatur sic referente *Guillimanno*.

M. JUNIO. M. F. VOLT. CERTO.
 DOM. VIEN. VETERAN.
 MIL. LEG. XIII. GEMINAE.
 CERTUS. ET AMIANTUS.
 PII. HAEREDES. FECERUNT.

Credit idem *Guillimannus* antiquitus vocatum *Certiacum*, *aquas duras*, ACH enim in voce *Zurzach*, significat aquam. Observat tamen *Dan. Eremita*, ach, Celtica lingua denotare agrum.

Confluentia. Coblentz.

DE hoc loco sic *Guillim.* pag. 97. Vicus est, eo ubi Arula Rheno conjungitur loco, nomen Romanum. Ipsi talia vocabula indere soliti, ubi fluminum confluentia, corrupte Cobolens (aut Coblentz) ita in Germania secunda, oppidum ea de causa, nominatum, ubi se Mosella in Rhenum præcipitat. Hic contra Harcinios credibile est Romanos stationem habuisse, nam e regione altera, sive dextra ripa oppidum *Waldshut*, sive custodia

sylvæ, in loco satis munito & edito, sæpe enim Alemanni ex Harcinia in Romanos hæc, aut illa ripa per insidias irrumpebant, qua ratione factum, ut ubique vigilias agitarent, &c.

Rupertisvilla. Rapperswyl.

Rupertivilla, vel Raperswyl, oppidum est inter utrumque lacum superiorem & inferiorem Tigurinum, in prominente cornu, adinstar peninsulæ conditum, loco amœno, formaque eleganti. Hujus loci antiquitatem arguere videtur loci opportunitas, maxime vero eam colligit *Guillim.* ex lapide in aræ speciem formato qui nunc *Jonæ* in proximo vico ostenditur, pone templi ostium, cum his paucis literis.

C. OCT. PROVIN.

S. (statuit)

L. D. D. D. (locus datus decreto Decurionum)

Dicitur autem hodie Rapperswyl, quasi Rupertis villa, a quodam Ruperto militiae, sub Ludovico Rege, Duce qui amœnitate loci delectatus, arcem ædificavit, ut ait *Guillim.* pag. 37. observat *Dan. Eremita*, in suis notis, Weil aut Wyl habitationem significare, ut in Rapersweil, Halweil, &c. Manet & hodie vocabulum, sed moram denotat; quod latinis idem cum habitatione est: Hinc Gallicum *Ville*, non a *Villa* latino, ut vulgus nugatur, & tot nomina ex eo composita, *Theonville, Neuville, &c.*

Vitodurum. Winterthur.

Hujus antiqua mentio apud Antoninum, in cujus exemplaribus variat lectio; quidam enim legunt Vitodurum, alii *Vitudorum, Vitidurum*, aut *Vitodurum*. Crediderunt nonnulli Vitodurum fuisse Constantiam, sed hos refutat *Guillim.* pag. 26. & *Cluverius Lib. II. Cap. IV.* Et *Stumpf. Chron. Lib. V. Cap. X.* Istius nominis vestigium manifeste satis apparet in oppido hodierno Winterthur, ad fl. Eulach sito, in ditione Tigurinorum. Volunt autem quidam Winterthur vel Wintherdur a *Duro*, seu *Thur* fl. nomen habere. Hujus oppidi antiquitatem petit *Guillim.* a Julii Cæsaris temporibus, dum unum ex XII. Helvetiorum oppidis fuisse statuit, quod post eorum reditum reparatum fuerit. Diocletiani & Maximiani tempore Romanorum erat castellum, sed ab Alemannis cum multis aliis eversum: Hoc Constantius & Galerius, Diocletiani & Maximiani in imperio successores, instaurandum curarunt per Aurelium Proculum in Helvetia Procuratorem: ejus rei testimonio est vetus lapis Constantiæ, cum hac inscriptione, quæ adhuc legebatur interius in S. Blasii capella, An. MDXX. & a *Guillimanno* pag. 26. & *Stumpf.* dicto loco sic refertur.

IMP. CAES. G. AVRE. VAL. DIOCLETIANUS. AUG. PONT. MAX. SAR. MAX. FERS. MAX. TRIB. POT. XI. IMP. X. COS. V. P. P. ET. IMP. CAES. M. AVR. VAL. MAXIMIANUS. AUG. PONT. MAX. SAR. MAX. PERS. MAX. TRIB. POT. X. IMP. IX. COS. IIII. P. P. ET. IMP. FL. VAL. CONSTANTIVS. ET. GAL. VAL. MAXIMIANUS. FILII. CAESS. MURUM VITUDUREN A. SOLO. INSTAVRARUNT. CURANTE. AURELIO. PROCULO. V. C. PR. PROV. MAX. SEQ.

Ruffingerus paulo aliter eam refert.

IMP.

IMP. CAES. M. AUREL. VAL.
 DIOCLETIAN. SAR. MAX.
 PERS. MAX. TRIB. POT. XI. IMP.
 IMP. CAES. M. AUR. VAL. MAXI
 MIAN. MAX. PERS. MAX.
 TRIB. POT. X. IMP. VIII. COS.
 M. VAL. CONSTANTIUS. ET.
 GAL. VAL. M. CAESS.
 MURUM VITUDURENSEM.
 A. S. CUR. AURELIO
 PROCULO. V. C. PR.

IMP. CAES. CAIUS. PONT.
 MAX. TRIB. P. P. ----
 ---- P. P. PROC. ----
 ---- ND ---- S.
 ---- SC ----

Stumpfius vero Chron. Lib. V. Cap. XIV.
 sic refert.

IMP. CAES. CAIUS ----
 MAX. III. TRIB. P. P. ----
 ---- A ----
 ---- DPP. PROC ----
 ---- M ----
 ---- SC ----
 ---- DE ----

Arbor felix. Arbon.

Veteris hujus oppidi ad lacum Acromum siti,
 in suo itinerario meminit *Antoninus*. *Ammianus*
 Gratiani ex Helvetia in Pannoniam iter describens,
 mentionem facit in hoc praesidii Romani. *Dispositis*,
 inquit, *quae pro temporum captu, per Gallicas res, nationes-*
que poscebant, Gratianus exinde digressus per castra, quibus
arboris felix nomen est, &c. Liber notitiarum osten-
 dit, in eo fuisse Tribunum cohortis Herculiae ex Pan-
 nonia. Quidam hoc oppidum ita ex Constantii,
 Constantini filii, contra Alemannos victoria dictum
 putant, sed antiquum magis est. Praestat hic *Mun-*
steri sententia, qua credit hunc locum, *arborem felicem*,
 dictum ob maximam soli fertilitatem. Vetus nomen
 ex parte manet in hodierno *Arbon*. *Walafridus* &
Rapertus Arbonam vocant, & vicinam regionem,
pagum Arbonensem. *Arbonam* cum arce antiquissima
 Divi Galli morte nobilitatam ait *Vadianus* in *Mel.*
Lib. III. Plura vide apud Stumpf. Chron. Lib. V. Cap. IX.

Steina. Stein.

Afferit *Guillimannus* hoc oppidum, ad Rheni ex
 lacu Cellensi egressum, non longe situm, ex
 ruinis *Burgi*, antiquitus Romani praesidii, sed ab Ale-
 mannis vastati, in altera Rheni ripa aedificatum fuisse.
 Romana apparent monimenta, & ingentes murorum
 ruinæ, per totum ejus collis, ubi *Burgum* fuerat,
 circuitum, usque ad vicum *Eschentz*, in cujus tem-
 plo, & castris antiqui rudibus hæc mutilata cerne-
 batur inscriptio, Cajo Cæsari facta, quam sic refert
Guillim. pag. 95.

Rinovium. Rhynaw.

Pervetus oppidum *Simlero Lib. II.* videtur Rino-
 vium, quamvis hodie aedificiis parum excul-
 tum sit: eo loci quondam castra adversus Alemannos
 habuisse creduntur Romani. Ossium tumuli & numis-
 mata ex agris effossa loci celebritatem & antiquitatem
 indicant, videatur *Guillim.* p. 96.

Sunt sine dubio in hoc pago alia antiqua loca,
 de quibus tamen nihil aliud habeo dicendum, præter
 hæc paucula.

Est locus in Turgovia dictus hodie *Pfin*, cujus
 meminit *Antoninus* eum nominans *ad Fines*, distat lo-
 cus ab *arbore felice* XX. m. p. & a *Vindonissa* XXX.
 m. p. forte ita nominatus, quod Rhæti eo usque
 fines suos extenderint.

In præfectura Sarunegaunenfi, ad lacum Riva-
 rium est oppidulum, vulgo vocatum *Walenstad*, quasi
 Italarum oppidum aut statio (*Walen* enim Germano-
 rum multi Italos nominant, teste *Guillimanno* p. 148.)
 quod vel ibi adversus Rhætorum irruptiones ibi cu-
 stodias collocavit Tiberius, vel Rhæti ipsi iis locis aut
 deducti, aut prædabundi stationes cœperint. Unde
 etiam in eadem regione est *Gasteren*, latine castra Rhæ-
 tica, quod ostendit Rhætos quandoque in Helvetio-
 rum fines irrupisse. *Reliqua vide apud Stumpfium Chron.*
Helvet. Lib. IV. & seqq.

Atque hæc de quatuor Helvetiæ pagorum cele-
 brioribus & antiquioribus locis breviter pro tenui
 nostro modulo, & quantum rescire potuimus, dicta
 sunt, alias forte plura dicturi, ubi plura edocti fueri-
 mus.

DE HELVETIÆ FINITIMIS POPULIS
ET LOCIS.

Hactenus de Helvetiis vetustissimis populis, & antiquioribus Helvetiæ locis verba fecimus. Non injucundum erit, nec inutile aliquid de populis Helvetiæ finitimis, & celebrioribus quibusdam locis dicere. *Cæsar Lib. I. Bell. Gall. de illa memorabili Helvetiorum in Gallias expeditione loquens, mentionem facit: Primo Helvetiorum tanquam præcipuorum tum belli Authorum, tum regionis incolarum. Deinde Tulingorum, Latobrigorum, Bojorum & Rauracorum. De Helvetiis jam differuimus. De Boiis non est quod multis agamus, cum extra Helvetiæ fines in agro Norico fuerint positi, dubio procul aut Helvetiis fœderati aut subjecti. De aliis ordine.*

De Tulingis.

Tulingos Helvetiis finitimos scripsit Cæsar, verum quam occuparint regionem, non eadem est omnium sententia. I. *Marlianus* populos inter Celtas non longe ab Allobrogibus esse asserit. II. Alii fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Helvetios siti. III. Crediderunt non pauci eos incoluisse oppidum hodie nominatum *Thoul*, in Lotharingia. *Sabellic. Enn. VI. Lib. V. Tulingi qui postea Lotharingi.* IV. Crediderunt nonnulli Tulingos trans Rhenum in Suevia fuisse. Videntur Tulingi, *Simlero MSC. authore prope Hercyniam sylvam in Eremo Helvetiæ habitasse, forte tum Helvetiorum imperio subjecti, aut cum illis fœdere conjuncti; Nominis vestigia duobus locis mansisse credit, I. In Stulinga arce & oppidulo ad Hercyniæ sylvæ caput. II. In Tutelinga vico ad Danubium: Ista duo loca Tulingorum fuisse conjicit Simlerus, cum non longe distent. Sed hæc omnes sententiæ variis gravantur incommodis. Prima, cum nihil certi ac determinati dicat, eadem facilitate rejicitur, qua profertur. Altera nullo fulcitur fundamento, & Cæsari repugnat, qui Tigurinos a Tulingis manifeste distinguit. Tertia ob nimiam locorum distantiam, refutatione indigna, & jam pridem apud Doctos exulat: Lotharingia enim a Lothario Ludovici Pii filio nomen accepit, teste Platina in vita Sergii II. Papæ. Quarta verisimilior est, vix tamen consistere potest. Cæsar enim clare satis Helvetios a Transrhenanis distinguit, inter quos quotidiana erant bella & Tulingos Helvetiorum vicinos facit: dixit quidem Cæsar, Bojos trans Rhenum incoluisse, quare ergo retiquisset, si Tulingi trans Rhenum habitassent? Propterea *Cluverius* eos prope Rhenorum confluentes fuisse, inter Rhætos scilicet & lacum Brigantinum credit. Hæc opinio probabilis est, ut & ea qua conjicitur fuisse amnis Tauri (Thur) accolæ, quos nunc Turgovios vocant.*

De Latobrigis.

Latobrigi, aut Latobrigii, *juxta Orosum Lib. VI. Cap. VII.* Helvetiorum fuerunt finitimi inter Celtas non longe ab Allobrogibus, quos Lausannenses fuisse conjectura est, ut ait *Marlianus. Tschudus* & post eum *Guillimannus*, Cloetgovia intra Rhenum & Hercyniam sylvam, incolas fuisse, quorum Scaphusia fuerit caput, credunt. *Simlero MSC.* corruptum videtur vocabulum ex Altemburg, vico ex adverso Rinovii oppiduli ad Rhenum. *Rbellicanus* hanc vocem vertit *Wallisserland*, unde conjecit (ut credo) *Cluverius Lib. II. Cap. VII.* Latobrigos superiorem Vallesia partem habitasse, cujus rei extet vestigium in vico *Briga*. Sed hæc conjectura variis urgeri potest incommodis, præcipue vero his. 1. Cæsar loquens de Vallesia populis & de ipsorum gestis mentionem quidem de Veragris & Sedunis facit, Latobrigorum non item. 2. Qua ratione tot populi in tam angusto contineri spatio potuissent? 3. Non ita Helvetiorum sunt & finitimi, a quibus montibus altis & fere imperviis separantur, qui Brigensem tractum incolunt. 4. Non verisimile est Latobrigos, si in illo tractu suas habuissent sedes, patriam suam deserturos fuisse relictis vicinis Sedunis, qui Helvetici belli tempore pacati fuerunt, quique postea cum Veragris domiti, ut colligere est *ex Lib. III. Bell. Gall.* Scrutari autem & certo scire, quamnam regionem incoluerint Latobrigi, difficile admodum est, cum Cæsar nihil aliud quam nomen referat, & altum apud veteres alios historicos & Geographos sit silentium. Quod si conjecturis detur locus, probabilius esset *Latobrigos*, seu *Lacobrigos* (ut pronuntiant, *Glareanus, Tschudus & Guilliman.*) lacus Brigantini, prope Rheni ingressum, & vicinorum locorum accolæ constituere, unde nominis aliquid manserit in antiquo Brigantio; sic Lacobrigi fuerint, qui postea *Straboni Lib. IV. Brigantii.* Alias infirma sæpe est, quæ a nominum similitudine petitur, conjectura: sic enim *Plinius & Antoninus* mentionem faciunt *Lacobrica*, aut secundum *Ptolomæum Lacobrigæ*, sed quid hoc ad Latobrigos Cæsaris, cum oppidum illud *Plinii, Antonini & Ptolomæi* fuerit Burgos in Hispania, *Cluverii* saltem judicio.

De Rauracis.

Rauraci, qui & *Raurici, & Rauriaci* dicti sunt, ut ex veteribus inscriptionibus, & authoribus patet; populi fuerunt in Rheni ripa inter Helvetios & Sequanos. Horum faciunt mentionem *Cæsar Lib. I. Plinius Lib. IV. Cap. XII. & XVII. &c. Solinus Cap. XXIII.* eos Gallia facit populos, sic enim ille. *Ister Germanicis jugis oritur, effusus monte qui in Rauracos Gallia spectat.* Hos Basileenses fuisse communis est sententia. Germani, qui suam linguam reliquis antiquiorem & præstantiorem autumant, istius nominis originem trahunt a *Rhuc & Rachen*, id est, angustia & fauces, quoniam supra Basileam montes prope Rhenum ferme conjunguntur, & fauces, per quas Rhenus effluit, efficiunt, ut

ut annotant *Munsterus*, *Vigenerus*, & alii. Rauracorum gentem vetustissimam quidem, exiguam tamen ex illorum numero, ostendit Cæsar. Refert quoque *Cluverius* Plinii tempore unum tantum habuisse oppidum; nullius enim alius loci meminit nisi coloniae Rauracæ.

De Augusta Rauracorum.

Hic locus sine dubio antiquissimis temporibus florentissimus totius gentis fuit caput; cujus tamen hodie perexiguum, in viculo supra Basileam nominato *Augst.* superest vestigium, vocabatur vero Augusta Rauracorum aut Rauricorum; *Plinio* Lib. IV. Cap. VII. colonia Rauriaca, in veteri inscriptione Raurica. *Onuphrius Pannius* Lib. III. comment. inter septem Galliae Belgicæ colonias, numerat *Augustam Rauracorum*. Ita autem denominata est in honorem Augusti, sub cujus imperio colonia illuc deducta est, ut militibus pecuniæ & agri darentur, atque hæc Galliae pars tutum adversus Germanos haberet præsidium. Coloniae illius ductor fuit Lucius Munatius Plancus, qui secundo imperii Augusti anno, quadraginta annis ante Christum, ut vult *Cluverius* Lib. II. Cap. V. consul fuit, sed prius Ciceronis discipulus, & Censor; hunc tamen inconstantiae, aliorumque criminum arguit in sua historia *Velleius*. De isto Planco sic habet inscriptio, quæ cernebatur Cajetæ in regno Neapolitano.

L. MUNATIUS. L. F. L. N. L. PRONEP.
PLANCUS. COS. CENS. IMP. VII. VIR. EPUL.
TRIUMPH. EX RHAETIS. AEDEM
SATURNI FECIT DE MANUBIIS
AGROS DIVISIT IN ITALIA BENEVENTI
IN GALLIA COLONIAS LUGDUNUM
ET RAURICAM.

Tandem hæc urbs ab Alemannis everfa est, imo jam eam Juliani tempore destructam fuisse ex *Eunapio Sardiniano* constat, hanc a Valentiniano reparatam vult *Guilliman*. sed in castrum; unde non civitas, sed castrum Rauracense, in *libro Provinc.* nominatur. Tandem ab Attila funditus everfa est Augusta, a quo tempore non amplius restaurata fuit. Mirum autem videri non debet, pauca ejusmodi veterum oppidorum vestigia remansisse, quod ut observant *Munster*. Lib. I. & *Guill.* pag. 35. paucas domos ex saxis & lapidibus construerent antiqui, solum mœnia, turres, & munimenta, ea ex materia ducerent, ædes privatas ex cratibus & limo, vel simpliciter ex ligno compingerent, unde ex variis antiquitatis Augustæ monumentis pauca hodie habemus. Juxta Liechfallum subterraneorum ruinarum vestigia adhuc apparent. Repertus quoque fuit Augustæ An. MDLXV. teste *Simlero* M S C. lapis vetus quinque pedum altitudine, latitudine vero duorum, cum hac inscriptione.

III TONIS
OM VIII. F.
OCCISSI IN
VOCRULLO
VISURI X
T. MALER P. C.

Sed hunc lapidem nunc habet Comes Monfortius.

Ex Augustæ porro ruinis jam ante Attilæ tempora, Basilea suam traxerat originem, de qua tamen variant authores, vult *Cluverius* Basileam esse *Arialbinum Antonini*, apud ipsum enim nulla Basileæ mentio; alii tamen dixerunt *Arialbinum* fuisse *Mulhausium*.

Non desunt, qui credant, jam sub Adriano fuisse Basileam, cujus meminerit *Phlegon* Adriani libertus, sed an de hac in Rauracis Basilea loquatur, dubitat *Simlerus*, nec sine causa; est namque Basilia Insula in Oceano septentrionali, de qua *Plinius* Lib. IV. Cap. XIII. Sunt etiam Basilei, secundum Strabonem populi Sarmatiæ Europææ ad utramque Istri ripam incolentes, maxima ex parte e Nomadibus, id est, Pastoribus constantes; iidem (ut opinatur *Henricus Stephanus*) cum iis quos *Pomponius* a regis moribus Basildas vocari tradit, sed quid hoc ad Basileam Rauracorum? *Munsterus*, *Cluverius* & alii ad Valentiniani & Gratiani tempora istius urbis incrementa referunt, voluntque *Marcellinum* Basileæ primum meminisse: dicit enim, Valentinianum post vastatos aliquot Alemanniæ pagos, adversus Barbarorum incursum munimentum ædificasse prope Basiliam, quod vocant accolæ Robur: unde *Cluverius* Lib. II. Cap. V. Basiliam non appellat urbem, castellum aut vicum, sed Robur accolis Basil, quod nihil aliud erat quam magna, vetustaque quercus Deorum alicui consecrata, cui ipsi nomen Basil; imo non dubitat *Cluverius*, authorem Basiliæ constituere Valentinianum circa An. Chr. CCC LXXIV. atque *Arialbinum* Antonini munimentum illud a Valentiniano prope S. Quercum Basiliam conditum fuisse credit. Quidam tamen munimentum illud fuisse existimant Robbergum arcem Salodorensum; Alii Fryburgum; Alii Rhinfeld ubi arx vetusta, &c. Posita autem *Cluverii* sententia aliorum concidunt conjecturæ. 1. Eorum, qui Basiliam a Basilsco sic nominatam finxerunt. 2. Qui a Basilena Juliani imperatoris matre denominatam volunt hanc urbem. 3. Non melior est illorum sententia, qui a Græco βασιλεια dictam autumant, quasi urbem regiam. 4. Non multum firma est *Rhenani* conjectura, qua vult Basileam vocatam quasi Passileam a fluvii Rheni transitu (juxta veterum Galorum sermonem) qui hoc in loco commodior fuerit, quam apud Augustam. Basileæ mentionem facit *Ligurinus* Poëta.

Hæc adeo tellus a sedibus incipit illis,
Qua Basilea suos, vicino flumine muros
Alluit, & Rhenum venientem læta salutat.

Veterem esse Rauracorum Episcopatum testantur historiæ. *Pantalus* enim An. Chr. CCXXXV. primus Episcopus fuisse perhibetur, comes D. Ursulæ cum XI. m. Virginum Romam usque & martyrii socius. *Justinianus* An. CCCXLVII. Rauricensis Episcopus synodo Colonienfi interfuit: referentibus *Munst.* Lib. III. & *Ruffingero*, in *Vindon.* descr.

De Sequanis.

Sequani Helvetiis fuerunt vicini ab occidente æstivo, inter quos fuit mons Jura (ut ait *Cæsar* Lib. I.) qui Helvetiorum fines a Sequanis dividebat: de his præter Cæsarem mentionem quoque faciunt *Cicero* in *Epist.* ad *Attic.* *Marcellin.* Lib. XV. *Sidonius* Lib. I. *Epist.* XI. Σηκουανοὶ *Straboni* Lib. IV. Σηκουανοί, *Ptolomæo* Σηκουανοὶ *Dioni Coccejo*, dicuntur. Eorum regionem *Maximam Sequanorum* vocat *Sextus Rufus*. Notitia imp. occid. *Sequanicum* appellat; *Civitas Sequanorum* universim pro tota ditio, in quadam *Lugdunensi* inscriptione, sumitur. De Sequanis sic *Marlianus*: *Sequani populi inter Celtas Burgundiæ comitatum incolentes, quos a Gallia provincia Romanorum Rhodanus fluvius dividebat, finitimi Helvetiis, Heduis, Lingonibus, ac Rheno, per fines comitatus nunc Ferretensis, nihil ut videtur,*

de his quæ in Ducatu Burgundiæ sunt, tunc possidentes, quod illa omnia speciali nomine Heduis & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solum, qui a Rhodano prope Bellicensis urbis diocæsin usque ad Vesontionem civitatem maximam Sequanorum, & ab inde usque in fines comitatus Ferretensis, ac diocæsis Argentinæ, Rhenumque fluvium protendebantur. Inter quos fluvios Rhodani & Rheni per civitatem illam Vesontionem, quæ quasi in medio est, quinque dierum iter expedito patet finibus iisdem. Ultra quoque Ararim fluvium non longe post ejus ortum, Sequanorum fines, quos ipsa Vesontina diocæsis complectitur, protendi videbantur. Sequanorum autem provincia post Julii Cæsaris tempora longius latiusque patuit, siquidem, ut alibi vidimus, Helvetiæ pars Sequanis tributa est. Unde vero dicti Sequani, nihil habeo certi. *Vaudi chronica* faciunt Sequanum quendam Eructoni filium, Lemani nepotem, Sequanorum regem a quo illud nomen fortiti sint. *Golludius* Sequanos a Sequana fluvio originem trahere, ait. Sequana autem, secundum *Marlian.* fluvius est ortum habens prope fines Heduenfis ac Lingonenfis Diocæsium in Ducatu Burgundiæ, in Alseti regione, non longe a vico abbatæ & monasterii S. Sequani. Sed Sequanos destruxerunt & eorum nomen Burgundi aboleverunt, præter exigium illud, in voce *Suntgön*, vestigium. Horum meminerunt inter alios *Marcellin. Lib. XVIII.* *Orosius Lib. VII.* *Sigonius*, variis locis. *Agathias* eos appellavit Burguziones: Aliis Burgundi, vel Burgundiones dicuntur; quod olim vicos habitarent, qui eorum lingua *Burgi* vocantur *Sigon. Lib. VII. Munster. Lib. II.* &c. *Petrus* tamen *Sancto-Julianus* Burgundiæ etymon a loco quodam diducit, qui vulgo *Burg-Ogne*, in agro Langrensi. Fuerunt vero Burgundiones Germaniæ Populi, ex Vandalorum orti sanguine: ii sub Theodosio Juniore Arcadii filio, expulsis late Sequanis Heduisque, non solum illam veteris Galliæ partem, sed & dimidiam Helvetiam occuparunt, adjunctis sibi fociis Nuithonibus, de quibus *Tacitus*, & *Vandalis*, ab his regionem *Vaudi* nomen accepisse, sicut ab illis *Nuchtlandiam* volunt quidam. Imperium illis olim fuit vastum, *Sedunos* enim, *Veragros*, *An tuates*, *Allobroges*, *Lugdunum*, *Viennam*, Provinciam hodiernam, *Helvetiæ* partem &c. complectebatur. Sed de his apud *Historicos*, & forte, si *Deus* dederit, aliquando dicturi.

De Allobrogibus.

DE his populis tria nobis breviter disquirenda sunt. I. De illorum nomine. II. De illorum origine. III. De illorum Regione.

Nomen quod attinet varie enuntiatum, tum apud Græcos, tum apud Latinos. Ἀλλόβρογας vocant *Charax* (teste *Stephano*) & *Strabo Lib. IV.* qui Ἀλλόβρογες, v pro o, *Apollodoro*, apud eundem *Stephanum*, *Ptolomæo Lib. II.* apud quem tamen in multis exemplaribus Ἀλλόβρογες; Ἀλλόβρογες *Polybio* apud eundem *Stephanum*, *Dioni*, aliisque Græcis. *Allobroges* veteribus latinis, ut *Salustio*, *Cæsari*, *Livio*, *Plinio*, & aliis, quibusdam *Allobrogæ*, *Viterbiensi* *Allobrogi*. De horum origine & denominatione, varia a variis afferuntur: aliquas sententias proferemus. *Vaudi chronica*, *Paradinus*, aliique a quodam Rege dicto, *Allobrox*, denominatos volunt, sed de isto *Allobroge* rege varia narrantur. *Vaudi chronica* eum faciunt *Eructoni* filium, *Lemanni* nepotem, *Sequani* & *Helvetici* fratrem. *Paradinus* ait,

Allobrogem fuisse filium *Jasii* ex *Herculis* genere, eumque ex *Regibus* illis novem, qui successive *Galliis* imperarunt, usque ad *Trojæ* destructionem, unum fuisse &c. Nugatur *Viterbiensis* de *Allobrogum* etymo, ad *XVIII.* *Affyriorum* regem supposititii *Berosi*: non convenit etiam inter omnes, quo tempore in *Galliis* regnaverit iste *Allobrox*. *Epitome chronic. mundi* vult, *Allobrogem* *Gallias* rexisse circiter Anno *Mundi* *MMMM CCLXVIII.* *Bergeronus* in summa temp. An. M. MM CCCC XXXIII. Aliter etiam alii. Ego in tanta *Authorum* diversitate fabulosa pleraque crediderim. De eorum denominatione sic antiquus *Interpres* ad *Juvenal. Satyr. VIII.* *Allobrogæ Galli sunt*, ideo autem dicti *Allobrogæ*, quoniam *Brogæ*, *Galli agrum* dicunt, *Alla* autem aliud: *Dicti* igitur, quia ex alio loco fuerant translati. *Allobroges Sabaudos* interpretatur *Tschudus*. *Delfinates* *Poldus* & *Rhenanus*. *Marliano* fuerunt populi citra *Rhodanum fl.* & ad *Juram* montem & *Lemanni* lacus ripas, extra *Belgas*, *Celtas* & *Aquitanos*. *Vanderburchius* gentem *Galliæ Narbonensis* facit. Quidquid sit, etsi eorum origo non ita certa sit, certum tamen est, eos latum imperium & potens nomen habuisse, ita ut *Allobrogum* regio comprehenderet hodiernam *Sabaudiam*, *Delfinatum*, & *confinales* Provincias; *Ptolomæus* enim *Viennam* *Allobrogum* facit metropolim: Et *Cæsar Lib. I.* *Allobrogum* extremam, *Helvetiorum*que finibus proximam *Genevam* dicit. ἔθνος δαυατώτατον Γαλατικόν, id est, *Gallicam* gentem potentissimam *Apollodoro*, apud *Stephanum*. *Livius Decad. III. Lib. I.* de illis sic loquitur. *Allobroges*, gens jam inde nulla *Gallica* gente opibus aut fama inferior. De illorum moribus & contra eos gestis agere non est hujus loci. Quæ vero prius *Allobrogia* dicta est, postmodum *Sabaudia* nuncupata fuit, quæ certe non semel in libro *Notitiarum* nominatur inter *Galliæ Narbonensis* provincias. Meminerunt ejusdem, nunc *Sabaudiam*, nunc variante *Scriptura* *Sapaudiam* nominantes, & *medii ævi* *Scriptores*. Non tamen æque patuit *Sabaudia*, ut *Allobrogia*, proprie enim *Sabaudiæ* nomen illi regioni, quæ inter *Alpes* & *Lacum Lemannum*, est impositum. Eo vero tempore quo sub *Imperatoribus Romanis* fuit *Helvetia*, regio, quæ hodie *Vaudi* dicitur, sub *Sabaudia* habita est; Sic de *Calarona* in *Lib. Notitiar.* In provincia maxima *Sequanorum* *Tribunus cohortis primæ* *Flaviæ Calaronæ Sabaudia*. Sic de *Ebroduno* in eodem libro. In provincia maxima *Sequanorum* *Præfectus classis* *Barcariorum Ebroduni Sabaudia*. Sed post *Gentium* migrationes *Sabaudiæ* nomen trans lacum retrocessit: *Burgundiæ* enim *minori* *Vaudi* regio tributa est, donec iterum *Sabaudiæ* *Comites* eam usurpassent, ut alibi vidimus. Tandem restituta *Helvetiæ* libertate, restituti etiam sunt antiqui *Helvetiæ* limites, ita ut hodie, non minus quam ante *Julii Cæsaris* tempora, *Vaudi* regio *Helvetiæ* accensenda sit. Hic reticere non possum *Dan. Erem.* in *Waldenses* convitium. *Bellicosi*, inquit, *Bernates*, sed *imbellis turba* *subditorum*: *Quorum* pars *Sabaudiæ*, alia aliis debeat: *Eos Helvetios non esse lingua & degener animus arguit*; *Nihil etiam ex proceritate illa corporum, nihil ex virtute retinent*. Quasi vero quoniam *Waldenses* *Sabaudis* paruerunt, generosi esse non possint? Quasi vero omnes *Sabaudi* timidi fuerint? Scilicet inter *Belgas*, o *Daniel Eremita*, nulli existant pusillanimes & ignavi? Scilicet lingua aut corporis proceritas magnanimum faciat quempiam? *Sabaudiæ* nomen unde impositum, varii varie quærent. Sic *Carion Lib. V. p. m. 843.* *Nomen Sabaudiæ novum est, tractum vel a Savona oppido inter Genavam & Niceam,*

Niceam, vel a Sabbatis Alpinis populis. Hoc postremum voluisse *Ptolomæum* testis est *Wanderburch*. Alii a *Sabbatis vadis* derivant, inter quos est *Paradinus*. Est autem Sabatium vadum (hodie *Vay*) *Plinio* Liguriæ urbs, quæ *Sabatia*, *Melæ*; σαβατα, *Ptolomæo*; σαβατων Ουαδα, *Straboni*, dicitur. Alii *Sabaudiam* vocant, quasi *Sabbatorum*, quos *Sabaudienfes* scribit *Volaterranus*, *Anwe*, id est, ager, pratum, locus pascuus. Quibusdam quasi *Saul-voye*, via per salices, dumofaque & aspera quondam loca. Nonnullis quasi *Sauve-voye*, falva via, quod *Beraldus* latrones viis infestos destruxerit & viatores in illa regione ab omnibus periculis liberaverit. *Paradin*. Multi ex *Sebusianis*, de quibus *Cæsar Lib. I.* quos *Segufianos* vocat *Strabo*, factos *Sabaudos* volunt. Conjiunt adhuc alii, *Sabaudiam* vel *Sapaudiam*, a *Sapinis* (gallica lingua *Sapins*) id est, abietibus, dictam: Fert enim regio abietes & piceas proceras, navali materiæ aptas. *Simler. Lib. I. de Valles.*

De Antuatibus.

DE his populis variæ sunt sententiæ, multi enim eos cum *Nantuatibus* confundunt. Sic *Casabonus* in *Lib. IV.* *Strab.* *Antuates* & *Nantuates* apud *Cæsarem* diversas fuisse gentes non credit. Quidam *Antuates*, *Vantuates*, seu *Vaudi* incolas appellant. *Marlianus* eos facit *populos citra Rhodanum extra Belgas, Celtas & Aquitanos, primitivos Allobrogum, & Gebennæ oppido, ac Galliæ provinciæ Romanorum proximos.* Hujus nominis extat vicus & præfectura quædam *Monachorum, inter Genevam & Delfinatium, qui est Genevensis diocæsis.* Hæc *Marlianus*. Duæ priores sententiæ refutationem non merentur, postrema simpliciter vera non est. *Geneva* enim est in finibus *Allobrogum*, unde *Marlianus* *Antuates* nimium extendit, quod ipse quoque animadvertit, dum dicit. *Videntur secundum Cæsaris descriptionem Antuates magis fuisse inter Allobroges & vicum Veragrorum, cui D. Mauritius Sedunensis diocæsis nomen est.* Sic autem *Cæsar* initio *Lib. III.* *Cum in Italiam proficisceretur Cæsar, Servium Galbam cum legione duodecima & parte equitatus, in Antuates, Veragros, Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum & lacu Lemanno & flumine Rhodano ad summam Alpes pertinent.* Ex illis *Cæsaris* verbis colligere est illos eam occupasse vallem, quæ a *S. Mauritio* ad lacum usque extenditur, quæque maxima ex parte *D. Bernensibus* hodie paret; quod reliquum est trans *Rhodanum Vallesianis*. Nominis *Antuatium* vestigium remansisse videtur in pagulo quodam, *Mandamenti* (ut vulgo vocant) *Olonensis, vocato Antagne.* De *Antuatibus* jam aliquid diximus *Cap. III.* Horum regionem postea *Chablafii* nominatam volunt quidam; quamque alii *Genevam* usque extendunt, alii ad *Genevensium* confinia restringunt, dicuntque sic appellatam a *caballis*, quod eo equitatus Romanus se reciperet. Acta tamen antiqua *S. Mauritium* in *Chablafii* regione situm ostendunt. *Antuatium* celebriora loca sunt *Penne locus, & Aquilea.* Distat *Penne locus* a *Tarnada XIV. m. p.* secundum *Antoninum* in *Tabulis* est *Penne lucus.* Alius non reperitur locus, cui *Antonini* calculatio, magis quam *villæ novæ*, ad lacum caput conveniat, ponit enim (inquit *Guillim.*) medio inter *Tarnadam* sive *S. Mauritium, & Viviscum* itinere: sed fallitur, longius enim distat *Penne lucus* a *Tarnada*, quam a *Vivisco.* *Cluverius* tamen credit *Penne lucum* esse *Novillam vicum ad Rhodani ripam, dictumque Penni lucum quasi sacrum Jovi nemus: De Penno Veragrorum Deo alibi diximus.* *Villam novam (la ville neuve)* quod attinet, antiquum esse

locum testatur sequens inscriptio ex quadrato marmore vel columnæ Epistylis inter *Villam novam* & lacum a *Clariff. D. Hermanno* nuper descripta: quæ ita se habet.

VICTORIA - - - -
AUG.
NITIO GENNÆ
TULLIA.
- - - - NTI - - - -
| | | | | | | | | |

Aquilea vicus hodie est Gallice dictus *Aigle.* Germ. *Aelen.* Antiquus est sine dubio, quamvis hujus non meminerit *Antoninus.* *Alæ* enim nomen (accolis *Alo*) accepisse credit *Guillimannus p. 99.* ab equitum alis, quod ibi equitum Romanorum Aquilam pro insignibus habentium, præsidium fuerit, unde etiam nomen & insignia habent hodie *Aquileenses*: Est quoque pagus vicinus dictus vulgo *Tvornaz* ab hybernis, ad id enim locus valde commodus erat: propterea *Cæsar Lib. III.* equitatus partem in *Antuates* misit.

De Vallesianis.

EA regio, quam Germani *Wallis* aut *Wallisserland*, Galli *Valley* aut *Valez* vocant, Latinis vulgo *Vallesia*, vel secundum quandam inscriptionem, quam ad urbem *Genevam* vidimus, *Valinsa*; quo nomine jam Romanorum tempore, indigitatam fuisse credimus. Incolæ dicti *Vallenses, Vallesii, & Vallesiani.* In conciliorum *Epaunensis & Aurelianensis* quinti subscriptionibus, *Episcoporum Octodurensium Valinsanorum* mentio fit, ita enim quædam exemplaria vocant, alia vero *Vallensium* nomen habent, ut & in libro provinc. *Simler. de Vall. Lib. I. Guillim. pag. 440.* *Vallesiam* dictam vult *Munst. Cosm. Lib. III.* vel, a *valle*, quod hinc atque hinc altissimis montibus vallata sit, vel ab arce *Valeria* quæ *Seduni* est. Vel forsitan a *Dea Vallonia*, quæ ut ait *Sipontinus* erat *Dea vallibus* præsidens, & forte apud *Vallesianos* culta; siquidem haberent vallem fertilissimam, munitissimam, & amœnam. *Vallis* ipsa in longitudinem fere *C. m. p.* patet, tota tamen angusta est, nisi qua inter montes in alias valles diffunditur, quarum quædam *XV.* nonnullæ etiam *XXX. m. p.* longitudinem habent. De longitudine & latitudine sic *Cluver. Lib. II. Cap. IV.* *Rhodanus ab excelsis Alpium vertice (nunc est D. Gotthardi mons) profluens vallem efficit XC. m. p. a capite ad lacum Lemannum in longum porrectam, latam vero ubi summum patet duum millium passuum.* *Munsterus Lib. III.* eam ab oriente in occidentem extendit per spatium trium aut quatuor dierum, *Mercator* vero quinque. Terminos autem habet a *Septentrione Helvetios*, ab oriente *Lepontios*, a *Meridie* eosdem *Lepontios & Sallafos*, ab occidente *Antuates.* Vallem hanc *Penninam* a quibusdam vocari vidimus in *Alpibus Penninis, Cap. VIII. Polybius Lib. III.* *Vallesianos, Ardyes* nominasse videtur, cum sic loquitur: *Multus Rhodani cursus est intra corvallem: cujus septentrionale latus Ardyes Celtæ colunt.* De horum populorum nomine vestigium remansisse vult *Cluver. Lib. II. Cap. VII.* in vico *Arnen*, sed vocis similitudo major est in vico & fluvio *Ardonio*; Nec *Arnen* est ad latus septentrionale, sicut *Ardon.* *Vallesiam* porro varios populos incoluisse certum est; Horum trium meminerunt veteres, *Viberorum, Sedunorum, & Veragrorum*, de his aliquid dicturi, adversum petemus *Rhodanum*, & a *Veragris* incipiemus tanquam ab *Antuatium* vicinis.

De Veragris.

Veragrorum primus meminit *Cæsar Lib. III.* qui eos etiam sub Gallorum nomine comprehendit. *Straboni* dicuntur *Ἰουαγάργοι* & ab ipso inter Alpinas gentes collocantur *Lib. IV.* Apud *Plinium Lib. III. Cap. XX.* legunt multi *Varagri.* Horum regio, male dicitur, *Pays de Gavot*, *Ægidio Tschudo*; *Chablafii Ducatus*, *Pingonio*; late nimis *Wallisserland*, *Guilielmo Paradino.* Melius *Marlianus: Veragri populi extra Celtas, Belgas & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates & Allobroges, montesque S. Bernardi & Brigam, quos Veragros fluvius Rhodanus interlabitur.* *Clarius Simlerus Lib. I. de Valles.* Post *Sedunos Veragri* inam vallem inhabitant, a *Morsia* flumine ad fauces usque, qua *Rhodanus* egreditur, inferiorem *Vallesiam*, eorum regionem hodie nuncupant. Celebriora & antiquiora *Veragrorum* loca sunt *Tarnadas* & *Octodurus.*

Tarnadas locus est, cujus meminit *Antoninus*, in *Tabulis Tarnajas*; distans ab *Octoduro XII. m. p.* Convenit hæc distantia *S. Mauritio*, in *Vallesianorum* ditione. Hunc *Veragrorum* caput constituunt *Volateranus Lib. III.* & *Marlian. in Cæsar. de hoc sic Guillim. Lib. IV. Cap. III.* *Tarnada, Agaunum* prius *Celtis* nominata, *Am Gand*, hoc est, ad rupem, seu saxorum & montium prærupta. Nam & *vita D. Mauriti*, ut superioribus annis, in ejus gloriosissimi martyris basilica legebamus, ait *Agaunum* corrupte ita dici, pro *Am Gand*, quod *Gallica* lingua, hoc est, *Celtica*, ad saxa significat, quod multa eo loco saxa, & rupes altissima quæ *Vallesianos* ab *Helvetiis* tanquam clastro, & arce dejungunt. *Octoduri* quidem primo *Thebææ Legionis* imperata cædes, sed major pars *Agauni* trucidata. *S. Sigismundus Burgundie* Rex præclarum ibi monasterium condidit in honorem *SS. Martyrum.* Vocatum autem est monasterium illud *S. Agaunensium*, & vicus postea dictus *S. Mauritius* a *S. Mauritio*, cujus reliquæ hic asservari creduntur: De hujus *Mauriti* martyrio sic *Viterbiensis, Chron. pag. 15.* *His temporibus Imperatores B. Mauritium* in *Gallias* ad expugnandos hostes imperii cum legione sua destinaverunt, qui a *Marcello Papa*, cum legione sua christiana benedictione percepta, simul cum *Imperatore (Maximiano)* *Alpes* per montem *Jovis* transcendit, cumque apud *Octodurum* ad idololatriam vocaretur, cum suis renuens martyrisantur, ex quibus juxta fluvium *Rhenum* (corrupte pro *Rhodanum*) novem occidunt in oppido quod *Bunna* vocatur, &c. Eadem fere habet, sed fufius *Sigonius Lib. I. ad An. CCLXXXV.* videatur & *Simlerus.* Hunc locum veterem esse ostendunt non solum quod *Antoninus* illius meminerit, sed etiam variae inscriptiones *Romanæ*: imo munitum *Gallico bello* locum a *Julio Cæsare* fuisse plerique credunt, ut sic in sua potestate *Alpium* haberet transitum: quo consilio etiam *Latio* donati sunt *Octodorenses.* *Simler. de Vall. Lib. I.* fuerunt hoc in loco *Flamines Sacrorum* administri, ut ex inscriptione sequenti, quam mancam reperit *Guillim. pag. 86.* in ruinis chori veteris *B. Martyrum.*

--- VIPANSIO. COR.
--- V. FILIO SEVERO
--- VIRO FLAMINI
--- IVLIA DECUMINA
--- MARITO.

Aliter hanc refert *Simlerus* de *Valles. Lib. I.* & magis integre.

D. PANSIO M. FI
SEVERO AN. XXXVI.
IV. DECUMINA MATER
FIL. PIENTISSIMO
X PANSIO. COR.
--- FILIO. SEVERO
--- VIR. FLAMINI
--- IVLIA. DECUMINA
--- MARITO.

Simlerus, & post eum *Hottingerus*, sequentem habet.

V F
IVLIA DECUM. FIL.
DECUMINA.
FLAMINICA.

Ait quoque idem *Simlerus*, multas præterea inscriptiones in templi pavimento, parietibus & muro cæmeterii, sed vetustate exefas & attritas paucis exceptis literis cerni, quasdam sic refert:

D M
--- M --- SER --- G ---
--- --- M --- ---
--- SE --- P --- R ---
--- --- AT --- ---

SEX --- F --- L ---
SEVERI --- ---
--- ---

IMP. CÆSARI AUGUSTI F.
--- OTI PRINCIPI
--- COS. DESIG.

Inscriptionem *Tito Vespasiano* factam se reperisse *Agauni* testatur *Guillim. Lib. II. pag. 157.* sed quæ præter nomen & paucos characteres vix aliquid certi demonstraret.

Octodurus Cæsari vicus fuit *Veragrorum*, cujus meminit *Antoninus* scribens *Octodurum* a summo *Penino* distare *XXV. m. p.* & a *Tarnada XII. m. p.* quæ distantia hodie quoque eadem fere traditur: nisi quod quidam ad summum *Penini* plus *III. m. p.* numerant: *Simler. de Vall. Lib. I.* In libro *Provinc.* vocatur *Civitas Vallengium* h. e. *Octodurum*: & apud *Viterbiensem Ottodurum.* *Jovius*, *Marlianus* & alii *Octodurum* interpretati sunt per *S. Mauritium*, sed male, ex *Cæsare* enim patet esse *Martiniacum* hodiernum: *Cæsaris* hæc sunt verba *Lib. III.* *Qui vicus positus in valle, non magna adjecta planitie altissimis montibus undique continetur. Cum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis ad hyemandum concessit, alteram vacuum ab his relictam, cohortibus attribuit.* Hæc descriptio *Martiniaco* probe convenit. *Flumen* autem non a *Cæsare* intelligi *Rhodanum*, sed *Dranfam* ostendit *Eutropius* qui torrentem nominat: nec *Rhodani* celeberrimi fluvii nomen reticisset *Cæsar.* Refert *Guilliman. Lib. IV. p. 445.* florente adhuc *Octoduro* supra fuisse arcem *Martiniacum* nominatam, ubi vero oppidum subversum, antiquum nomen abolivisse, restante solo nomine *Martinach* ab arce in præcipiti petra sita, cujus adhuc hodie rudera cum turri conspiciuntur. Celebris fuit hic locus, cum *Vallengium* quondam caput fuerit, & suos *Episcopos* habuerit, ut ostendit *Guilliman.* sed hic *Episcopatus*, cum ob nimbi ruinam oppidum fere corruisset, a multis seculis antiquatus est, & *Sedunum* translatus. Postremo *Romanæ* inscriptiones loci vetustatem testantur, has duas refert *Simler. Lib. I. de Valles. in angulo templi.*

RI. AUGUSTI. F.
I. NEPOT.
RI. IVETUTI.
CI. COS. IA.

Columna e rudi lapide sub posteriore porticu ejusdem templi.

IMP. CÆSARI VAL.
CONSTANTIO PIO
FEL. INVICTO AUG.
DIVI. CONSTANTII. PII. AUG.
FILIO FOR. CL. VAL. BONO
REIPUBLICAE NATO.

Testatur *Munsterus* Lib. III. se in illa columna potuisse tantum legere hæc verba.

INVICTO. AUG. DIVI. CONSTANTII. FILIO.

De Sedunis.

DE his sic *Marlianus*. *Sedusi vel Seduni, populi Germaniæ, si pro Sedunum urbem incolentibus capiantur, ut conjectura est, Helvetiis, & pro parte Celtis annumerantur, vel saltem eis sunt finitimi, ipsosque fluvius Rhodanus irrigat, finitimi etiam sunt Veragris, inter montes quibus nunc Briga & S. Bernardi nomen est, non longe ab Antuatibus & Allobrogibus, Germanica lingua magna ex parte utentes, Civitas est Episcopalis, Tarentasiæ latine nomen retinens: in cujus finibus Rhodanus oritur, nec longe ab eis versus Curientem & Tridentinam dioceses Rhenus exoritur.* Sed quam varie & turpiter hallucinatur bonus vir: unde merito a *Glareano* & *Rhellicano* notatur. Nos Sedunos sic describimus.

Seduni antiquissimi fuerunt Galliarum populi, de quibus *Cæsar*, *Plinius*, *Mela* & alii, mediam Vallefiæ regionem incolentes, Veragros ab occidente, Viberos, aut Juberos ab oriente habentes: a Septentrione Helvetiis, a meridie Lepontiis finitimi, sed ab illis altissimis montibus separati. Hos *Simlerus* Lib. I. de Vall. extendit a rivo *Morsia*, ad conventum *Vispianum* inclusive; *Cluverius* vero ad vicum *Leuck*. Horum urbs, civitas Sedunorum, & Sedunum, totius gentis nomine vocata est: quod aliis quoque accidit urbibus, ut populorum quorum essent capita, nomina sibi adsciscerent, sic *Rhemorum* & *Parisiolorum* nomine celeberrimæ in Gallia urbes nuncupantur, quæ maxima horum populorum oppida quondam fuerunt. Dicitur Sedunum hodie, Germ. *Sitten*, Gall. *Syon*. Urbem vetustissimam credit *Simlerus*, tum quod Sedunorum apud Antiquos reperitur nomen, tum quod ex variis incendiis & vastationibus quædam adhuc supersint antiquitatis monumenta, inter quæ est inscriptio sequens, ad majorem templi B. Virginis portam, *Cæsari* Augusto facta; hanc sic se habere testatur *Simlerus*.

--- P. CÆSARI DIVI I. ---
-- UGUSTO. COS. XI. ---
-- RIBUNICIA POTESTATE XV.
Patri Patriæ
--- TIFICI MAXIMO
----- AS. SEDUNORUM
----- PATRONO.

Integra vero sic se habuit.

IMP. CÆSARI. DIVI JULI F.
AUGUSTO COS. XI. IMP. XIII.
TRIBUNICIA POTESTATE XVI.
Patri Patriæ
PONTIFICI MAXIMO
CIVITAS SEDUNORUM
PATRONO.

A tempore quo Alpinae Gentes sub Augusto devictæ sunt, oppida Sedunum, Octodurum & Agaunum condita & mœniis cincta fuisse credidit *Simlerus* Lib. II. de Vall. cum ante vici fuissent; Inter quæ Octodorenses Latio donatos *Plinius* tradit: Idem de Seduno & Agauno suspicatur *Simler*. Veteres enim inscriptiones Romanos, aut saltem Italos, in his locis mercaturæ causa, & ad Alpina itinera tuenda, habitasse ostendunt. Arx illa, quæ hodie *Canonicorum* est, & *Valeria* nominatur, sine dubio vetustissima est: Ferunt quidem, *Canonicos* propter assidua bella, ante aliquot secula hunc exædificasse & inhabitasse locum. *Verum tamen*, inquit *Simlerus*, nomen ipsum *Valeriæ* me movet, ut multo ante tempore hunc locum a Romanis munitum credam, sed bellis aut alio modo vastatum, postea a *Canonicis* opportunitatem loci secutis denuo restitutum. Dicta forsan *Valeria*, vel a *Valerio Procillo*, qui sub *Cæsare* in Gallia militavit, vel ab aliquo alio *Valerio* ejus nominis Romano.

De Viberis aut Juberis.

Nemo horum populorum, inter veteres meminit præter *Plinium* Lib. III. Cap. XX. qui eos inter Alpinas gentes collocat, & *Rhodani* fontis accolæ facit. Uno apud *Plinium* loco, *Viberi*, & alio ubi *Augusti trophæum* ponitur *JUBERI* nominantur: Quo loco *Sigismundus Gelenius* *Viberorum* nomen reposuit, sed non ita apposite, ut ostendit *Simlerus* de Vall. Lib. I. nec ullam ejus rei affert rationem. Observat *Munst.* Lib. III. Montem *Furcam* unde *Rhodanus* oritur, nominatum *Coatium*, *Urfellum* & *Juberum*, est etiam mons vicinus (unde *Elmius* fluvius, quem quidam *Rhodani* fontem faciunt) *Jubet* nominatus & forsan is est, quem *Jovius* vocat *Jovet*. Quidam *Viberos*, volunt esse *Ursarios* aut *Urfellanos* in pago *Uriensi*. Sic vero *Simlerus*. *Juberi seu Viberi supremam Vallefiæ partem tenent, quorum nomine, si quis Ursarios quoque comprehendere censet, quando sæpe idem populus ab utraque parte alicujus montis habitat, non valde repugnavim.* Dicti autem *Viberi* forte a via, quod apud eos sit via in Italiam: Hujus nominis vestigium remansisse vult *Simlerus* in vico *Briga*, dicto quasi *Viberiga*, aut *Viberico* vico. Observat vero *Cluverius* Lib. I. Cap. VII. Ant. Germ. vocem *Briga* antiquis *Celtis* significasse pontem, quem *Germani Brug*, *Prussi Brigge*, & *Angli Bridge*, vocant; & oppida terminantia in *Brige* esse ad fluviorum ripas.

De Rhætis.

Antiquissimam fortissimamque fuisse *Rhætorum* gentem nullum est dubium, cum ampla sit illorum apud omnes Veteres mentio. Nostri non est instituti, hic ea omnia quæ illi habent referre, sed tantum quædam *Rhætiæ* & *Rhætorum* antiqua breviter proferre, quantum quidem *Rhætorum*, tanquam *Helvetiis* finitimorum, hodieque *fœderatorum* cognitio, *Helveticis* antiquitatibus & historiis aliquam poterit afferre lucem.

Rhætorum origo satis nota. Sic *Plinius* Lib. III. Cap. XX. *Rhætos Tuscorum prolem arbitrantur a Gallis pulsos, duce Rhæto.* *Fufius Justin.* Histor. Lib. XX. p. m. 213. *Gallis causa in Italiam veniendi, sedesque novas quaerendi, intestina discordia, & assidue domi dissensiones fuere: Quarum tadio, cum in Italiam venissent, sedibus Tuscos expulerunt, & Mediolanum, Comum, Brixiam, Veronam, Bergomum, Tridentum, Vicentiam condiderunt.*

Tusci quoque duce Rhæto, avitis sedibus amissis, Alpes occupare, & nomine ducis gentem Rhætorum condiderunt. Consulendi Livius, Strabo, aliique veteres. Hoc factum An. Mundi MMM CCC XCVI. juxta supputationem Verderii Lib. II. V. C. CLXXXIV. Olym. LII. IV. An. IX. Regni Servii Tullii Romanorum regis, secundum Chronol. *Funcii*. Circiter CCC LIX. An. ante Christum natum. Epit. Chron. pag. 29. Tusci, a Tusco rege Herculis filio dicti, secundum *Pompejum* Festum, prius Umbros expulerant. *Plin. Lib. III. Cap. XIV.* postmodum Tusci eandem sortem experti sunt a Gallis, sub Belloveso eorum rege. A Tuscis ergo Rhæti originem, & a Rhæto duce nomen habuerunt, unde etiam Rhæti aliquid de Tuscorum lingua retinuerunt. *Strabo Lib. IV. Merula pag. 794.* Quamvis vero sub Rhætis varii comprehensi fuerint populi, hodie tamen solis Grisonibus mansit. *Dan. Erem. in obs. Cluverius* in sua *Vindel. Cap. III.* ait Gerras de quibus *Dionysius Afer*, & *Avienus Poëtæ*, esse Rhætos, qui etiam Cani (vide *Guillim. 418.*) dicti sunt, unde *Marcellin. Lib. XV.* eorum regionem, campos caninos vocat. Retinent hanc appellationem Itali, eos *Grifones*, & Germani, *Grampänder canos confederatos* vocantes. *Simler. Lib. I. Reip. Helv.* Late autem patuit quondam Rhætia, quæ non tantum Alpinas regiones, sed maxima ex parte Sueviam & Bavariam comprehendebat, unde non solum Rhæti ad Italiam usque pertinent supra Veronam & Comum, ut ait *Strabo Lib. IV.* sed & ad Brigantium usque lacum extenduntur *Solin. Cap. XXXIV.* Hinc *Magino*, Rhæti sunt vel cisalpini vel transalpini. Romani etiam imperatores duplicem fecerunt Rhætiam, *primam & secundam*, seu *superiorem & inferiorem*. Secunda Rhætia comprehendebat lacum Brigantium, vicinasque regiones hinc *Curiam* versus, illinc ad *Augustam*, quam vetustas nominavit *Augustam Rhæticam*; appellatio adhuc in extrema ora hæret prope *Noringam. Caroin. p. m. 195.* & hæc fuit inferior Rhætia. Prima Rhætia superior etiam dicta, appellatur totus ille tractus, qui ab Helvetiorum finibus initium sumens bonam Galliæ cisalpinæ partem ad *Larium* usque lacum occupat; *Grifones* appellantur. Secundum *Cluver.* Primæ & secundæ Rhætiæ mentio apud Antoninum. *Notit. imper. Rom. Paul. Diac. Lib. II. Cap. XV.* Sed cum Rhæti, Alpina gens, varios sub se populos antiquitus comprehenderunt, eorum aliquos breviter videamus.

De Lepontiis.

Lepontii ita dicti creduntur, quod ab Hercule eo loco relictis fuerint. *Simler. de Alp. p. m. 202.* de his sic *Sprech. pall. Rhæt. Lib. I.* *Gens hæc antiquissima est; Casare, Strabone, Ptolomæo, & Plinio teste: Qui eos ab exercitu Herculis, Alpes transcendentis, in summis ibidem Alpibus relictos & collocatos (inde λειπόντιοι, quasi relictis) fabulantur.* Habent Lepontii a septentrione Helvetios, & ab occidente Vallesianos finitimos: Horum nomen mansit in valle Lepontina, ut alibi vidimus. Non bene eos *Marlianus* describit his verbis. *Lepontii populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt, inter Sedunensem & Curiensem Diocæses: Hos quibusdam placet fuisse Sarmatas, apud quos flumen Rhenus oritur, forte hodie Sunitenses dicti: Inter fontem Rhodani fluvii, & Rhæticas Alpes siti.*

De Nantuatibus.

HI fuerunt Helvetiorum finitimi, habuerunt enim a septentrione, Uranios & Glaronenses, interpositis tamen Alpibus. De his non levis difficultas inter auctores diversum sentientes suborta est, ut autem aliquam super hac re lucem afferamus: 1. Nostram sententiam proponemus, unde. 2. Apparebit, quam invalidæ (nostro saltem iudicio) sint aliorum conjecturæ. Ut igitur cujus regionis fuerint incolæ perspectum sit, consulendus *Cæsar Lib. IV.* qui & primo & clarius de illis locutus est. *Rhenus*, inquit, *oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt & longo spatio per fines Nantuatum, Helvetiorum, &c. citatus fertur.* Non obscure quoque *Strabo Lib. IV.* *Ad Rhenum primi omnium habitant Nantuates; & eodem libro. Apud Nantuates Rheni sunt fontes in Adula monte.* Animadvertendum tantum in priori *Strabonis* loco vitiose in quibusdam exemplaribus legi *οινοῦσι αἰθουάτιοι*, pro *οινοῦσι ναυθουάται*, vidit *Xilander* *Strabonis* interpres (inquit *Casaubonus* in *Lib. IV. Strab.*) locum esse ex *Cæsare* corrigendum, quanquam ne *Cæsaris* quidem auctoritate fuit opus, sed tantum ipso *Strabone*. Fuerunt ergo *Nantuates* populi Alpini ad Rhenum anteriorem habitantes, ubi nunc est cœnobium *Dissentinum*, & vicus *Tauetsch*, quem latini *Scriptores*, *Ætuatium*, juxta vitiosam *Strabonis* lectionem, vocant. Cum autem *Strabo* & *Cæsar* *Nantuates* *Rheni* accolæ faciant, vel ipsa die clarius est eos errasse, qui illos a *Rheno* longe nimium collocant. 1. Quidam eos male posuerunt, in tertio *Rhætorum* fœdere, ad vicum vulgo *Tanaas* dictum. 2. Errant *Tschudus*, & qui cum ipso sentiunt, tractum illorum hodie *die Waat*, & *Uchtland* Germanice, Gallis *le pays de Vaud* dici, unde *Nantuates* quasi *Vantuates*: ubi vero *Rhenus* in isto tractu? nonne fuit pars *Helvetiæ* potior, in qua *Aventicum* *Helvetiorum* caput? 3. Delirant *Volaterranus* *Lib. III.* qui urbem *Tarantasiensem*, & *Paradinus*, qui oppidulum *Nantua* habitasse *Nantuates* credunt. 4. Fallitur quoque *Cluverius* qui collocat eos in illo *Vallesiæ* tractu, ubi est vicus *Naters*: sed 1. vocis similitudo ad evertendam *Cæsaris* & *Strabonis* auctoritatem, sufficiens non est argumentum. 2. *Plinii* auctoritas, qua niti posset *Cluverius*, superiorem evertere non potest, dum *Lib. III. Cap. XX.* illos inter *Viberos* & *Sedunos* locat. Notandum, *Plinium* variis locis corruptum, maxime vero in illa *Alpinorum* populorum inscriptione, omnium fere *Doctorum* iudicio; Apud *Plinium* ergo *Nantuates* ante *Lepontios* collocandi sunt. 3. Qui duo populi *Latobrigi* & *Nantuates* juxta *Cluverianam* sententiam in tam angusto *Vallesiæ* tractu fuissent habitaturi? *Briga* enim & *Naters* non multum distant. 4. Quid aliud esset quam *Rhenum* *Rhodano* miscere? Tandem *Marlianus* eos *Constantienses* esse non bene dixit, sic enim *Straboni* repugnat, cujus verba supra vidimus.

De Rheguscis.

HI populi inter Alpinas gentes nominantur, & inter Rhætos numerantur. *Rugusci* dicuntur *Plinio*, & *Rugantii* aut *Rucantii* *Straboni*, de his *Ptolomæus*. *Incolunt Rhætiæ septentrionalia Brixantæ, Australia Suanetæ & Riguscæ media Calucones & Vinnones, &c.* Hi sunt, qui supra lacum *Brigantium* vallem *Rheni* dictam *Germ. Rhintal*, habitant; eos nimium extendere videtur *Simlerus*, ad eum usque locum, in quo *Rheni* fontes confluent. *Helvetiis* hodie parent.

Sed

Sed de aliis quibusdam Rhætiae populis ab Helvetia remotioribus agamus breviter ex Plinio Lib. III. Cap. XX. ubi sic Augusti trophæum, sed variis modis corruptum ponit:

IMPERATORI CÆSARI DIVI FIL. AUG. PONT. MAX. IMP. XIII. TRIBUNITIAE POTESTATIS XVIII. S. P. Q. R. QUOD EJUS DUCTU AUSPICIISQUE GENTES ALPINE OMNES SUB IMPERIIUM POPULI ROMANI SUNT REDACTÆ: GENTES ALPINE DEVICTÆ: TRIUMPHILINI CAMUNI, VENNONETES, ISARCI, BREUNI, NAUNES, FOCUNATES, VINDELICORUM GENTES QUATUOR, CONSUANETES, VIRUCINATES, LICATES, CATENATES, ABISONTES, RUGUSCI, SUANETES, CALUCONES, BRIKENTES, LEPONTII, VIBERI, NANTUATES, SEDUNI, VERAGRI, SALASSII, AGITAVONES, MEDULLI, UCENI, CATURIGES, BRIGIANI, SOGIONTII, EBRODUNTII, NEMALONI, EDENATES, ESUBIANI, VEAMINI, GALLITÆ, TRIULLATTI, ECTINI, VERGUNNI, EGUITURI, NEMENTURI, ORATELLI, MERUSI, VELAUNI, SUETRI. NON SUNT ADIECTÆ COTTIANÆ, CIVITATES XII. QUÆ NON FUERUNT HOSTILES, ITEM ATTRIBUTÆ MUNICIPIIS LEGE POMPEIA.

Hanc inscriptionem & in populorum nominibus & in eorundem ordine corruptam, aliquo modo sic restitui posse credimus, ex variorum doctorum sententiis.

IMP. CAES. DIVI, F. AUGUSTO PONT. MAX. IMP. XIII. TRIB. POT. XVII. S. P. Q. R. QUOD. EJUS. DUCTU. AUSPICIISQUE. GENTES. ALPINE. OMNES. QUÆ. A. MARI. SUPERO. AD. INFERUM. PERTINEBANT. SUB. IMPERIUM. P. R. REDACTÆ. SUNT. GENTES. ALPINE. DEVICTÆ. TRIUMPHILINI. CAMUNI. VENNONES. VENNONETES. MISAUCI. BREUNI. GENAUNES. FOCUNATES. VINDELICORUM. GENTES. VIII. CONSUANETES. VIRUCINATES. LICATES. CLATENATES. ABISONTES. RHEGUSCI. SUANETES. COLLUCONES. BRIKENTES. LEPONTII. NANTUATES. JUBERI. SEDUNI. VERAGRI. SALASSI. &c.

Reliquos, cum extra instituti nostri sphaeram sint, omittimus. Simlerianam horum Alpinorum populorum descriptionem proponemus, cui observationes breves addemus.

TRIUMPHILINI. (Corrupte Triumphilini apud Plin.) Hos Ægidius Tschudus in Rhætia sua scripsit ad lacum Larium habitare, ac illos esse qui hodie Tripleven nominantur, quorum sunt Domasium, Mussum, Gravedona. (In hac sententia videtur esse Cellarius, hic lacus dicitur Larius Virgilio Lib. II. geor. Plinio, aliisque;

Λαγίος Straboni, Ptolomæo, cæterisque Græcis: Comacenus, ab urbe Como adjacente, Paulo Diacono & Antonino. Hodie lago di Como, Italis; Chumerssee Germanis.) Idem tamen postea visus est aliter sentire, atque Triumphilinos existimavit illos esse, qui vallem Triumpiam, vel Triumpiam incolunt, atque hæc sententia verior videtur, cum enim Euganei fuerint, quos intimum sinum maris Adriatici usque ad Alpes Plinius incoluisse scribit, rectius videntur ad Benacum, quam ad Larium collocari. Jacet autem hæc vallis inter Benacum, & vallem Sarca fluminis, & præterea Camunicam vallem. Sunt in hac valle Clisus, & Castar fluvio, & Ludro oppidum, a quo Comitibus Lodronii nomen habent, qui existimantur a Plinio Alutraenses nominati Lib. III. Cap. XIX. Lacus Benacus, Virgilio, Plinio, Sex. Aurelio, Βήνακος Straboni; Βάνακος Ptolomæo, is est qui hodie dicitur lago di Garda Italis.

CAMUNI. Nomen horum retinet vallis Camunica (val Camonique) quæ supra Triumphilinos, inter vallem Solis, & alteram de Serra (qui forte sunt Asseriates Plinio) atque vallem Volturenam posita est. Ollius fluvius (Oglio) ex hac valle in Sebinum lacum (ita dicitur Plinio Lib. III. Cap. XIX. & Sevenius Lib. II. Cap. CIII. hodie lago d'Isco, ab Isco castro, in illius ripa) influit. Parent autem Triumphilini & Camuni nostra ætate Brixienfibus: & Plinius scribit Triumphilinos, Camunos, compluresque similes finitimis municipiis attributos fuisse. Plinius etiam dixit Camunos ex Euganeis oriundos, & ex Lepontiorum numero fuisse referente Cellario. Sabellicus & Guarinus legerunt Camuli, pro Camuni.

VENNONES. Meminit horum Strabo, & eos inter Vindelicorum ferocissimos numerat, quique cum Rhætis ad orientem versi sint. Plinius quoque, caput (inquit) Euganeorum Stoni, Rhætorum Sarunetes, Vennoneseque ortus Rheni amnis accolunt. Quo loco Æni (In fl. oritur in Engadina superiore ex Alpibus Juliis, ex Malojo illarum membro, & lacum Silientem primo efficit, vallis per quam fluit, dicitur Pœnina, aut potius Oenina, hodie Inthal ut alibi vidimus) nomen pro Rheno quibusdam supponendum videtur. Erunt igitur Vennonese vallis Venusta, quam Germani Vinstgöw nominant (Cellarius eos ad Æni aut Oeni, & Athesis, Adeze, fontes locat. Guillimannus duplices facit Vennonese, Ænanos & Athesinos) & supra hos in proxima valle ad ortum Æni Sarunetes jacent. Quidam Sarunetes interpretari sunt Sarunegaunenses, Sargans. De his idem Simler. Lib. I. Reipubl. Helvet. Quoniam Sarunetum sedes est ad ortum Leni fluminis, qui populi hodie Engadini appellantur, hi Sarunetes aut Saruneganfii superiorum forte coloni sunt, aut suum nomen non ab illis, sed a Sara fluvio oppidum Sargans præterfluente acceperunt. Quidam apud Plinium pro Vennonese legerunt Vennotes & Venetes, qui & Venetici, lacus Acromi inferioris, Veneti etiam dicti, accolæ, secundum Guillim. pag. 250.)

VENNONETES. Hi existimantur incolæ esse vallis Volturenæ, quam Valtelinam vulgo vocant, (Volturina quasi vol torrens, Celtice, Dan. Erem. in obser.) in cujus summitate Abdua fluvius ex jugis Bormianis oritur. (Abdua, melius Addua, Plinio & Tacito nominatur, Ἀδδουα Polybio & Straboni, Adda vulgo: Ejus originem inconsideratius Strabo deducit ex Adula, observantibus Guillim. & Merula, cum ex monte, qui Vormferioch vulgo a Bormio proxime subjecto vico, aut Braulius a facello S. Braulii, dicitur.) Et in Larium per vallem hanc cultissimam defluit. Hæc ab ortu habet Sarunetes atque Vennonese, a meridie Camunos, atque ut

Dion Lib. LIV. scribit tam Camuni quam Vennonetes a Publio Silio auspiciis Augusti Cæsaris in servitutem redacti sunt, anno urbis conditæ D CC XXXVII. Lucio Domitio, & Publio Scipione Coss. Hanc vallem Vennonetum regionem, Valtelinam Itali nuncupant a castro eminentissimo Tilio. Habitatam tradunt nonnulli anno post diluvium D CLXXV. sub Campo Blacone, aliisque Hetruscis principibus; Tyrrenamque vallem, a Tyrrhenis Hetruziæ populis denominatam, a quibus eximia civitas Volturena nomine in infima vallis parte, ipsisque lacus Larii (Larius Hetrusca lingua principem sonat) faucibus ædificata sit, indeque illustres ejus habitatores, Volturheni patres in historiis vocati. Spreh. Lib. X. pal. Rhæt. Merul. Part. II. Lib. IV. Cap. VII.

HISARCI. Tschudus existimat legendum Misfauci. Sunt autem Misfauci Lepontiorum populus (habitare hi vallem Mesoltinam vel Misfaucinam, Masoxerthal, cujus præcipuus locus dicitur Misfaucum, Masox, arx munita in primo Rhætorum fœdere.) supra Verbanum lacum (Ὀυέγβαρος Straboni, Italis lago maggiore, Germanis Langsee, Itinerariæ tabulæ dici videtur Cusius, & Virgilio Maximus, in hoc versu:

Anne Lacus tantos? Te Lari Maxime, &c.

Vox enim illa, secundum quosdam, Maxime, non est lacus Larii epitheton, sed proprium lacus nomen. Diversas, cur Verbanus nominetur, rationes vide apud Merul. pag. 755.) ad Muezam fluvium ex Adula monte (dicitur hic amnis Guillimanno Mesa, unde populo nomen; Merulæ Muetium, Rhætis die Mönß, Italis la Mueza, oritur specialiter ex monte Avicula, quem etiam S. Bernardini montem nominant) prope Bellinzonam in Ticinum defluit. (Guillimannus pag. 429. dicit quatuor supra Bilitonem p. m. Ticino misceri. Hic fluvius oritur ex monte Summano, seu S. Gotthardi, & vallem Lepontinam, Bellizonamque præterlapsus & variis amnibus auctus in Verbanum lacum evolvitur; dicitur Ticinus Plinio, Livio, Silio; Τίνας, Polybio, Straboni, Plutarcho, Ptolomæo; Ticens tabulæ itinerariæ, Italis Thesino) Alii tamen existimantur Hisarcos populos esse Vindelicæ, ad ortum Isaræ fluminis. (vulgo Iser, videatur Cluver. Germ. Ant. pag. 725.)

BREUNI. Ad Ænum fluvium populi habitant Germanis dicti Brunatwer. Hos Aventinus Brennos nominat. Leander Albertus Brennos ponit ad Bellinzonam, ex Bonaventuræ Castilionæi sententia, qui etiam Berinzonam, vel Brennizonam id oppidum (in faucibus Alpium jacet, inter montes ad Ticinum fluvium, non una arce validum; castrum Bilincionis dicitur Paulo Diacono, & Gregorio Thuronenfi; Bernardinus Corius refert, Valentinianum tertium Imperatorem sepultum Bilitoni. Paret cum valle Brennia Uraniis, Suitensibus & Underwaldiis) appellari perhibet, quod sit Brennorum castrum, & tanquam agri Breuni zona. Fluvium etiam qui ex Lucumone profluit, Brennium nominant, qui octo millibus passuum a Bellinzona Ticino miscetur: Agrum quoque circa fluvium vallem Brenniam nominat Leander. (dicitur & vallis Plenina, item val di Palenza.) Horatius inter Vindellicorum populos, quos Drusus devicit, Brennos numerat (Od. XIV. Milite nam tuo Drusus Genaunos implacidum genus, Brennosque veloces, &c.) In quibusdam tamen manuscriptis codicibus Brenni nominantur: (Sic quoque pronuntiavit Sabellic. En. VI. Lib. IX.) In aliis Breuci (sic apud Suetonium in Tiberio, Rhætico atque Vindelico gentes Alpinas: Pannonico Breucos & Dalmatas subegit, &c.) Strabo Brencos (sic etiam Guararius)

nominat ac Porphyrio scribit, Brennos populos cisalpinos esse: Verum id Horatii sententiæ repugnare videtur, qui eos Vindellicis annumerat (sed non mirum esset Horatium errasse, cum Poëta fuerit, non Geographus.) Sunt qui existiment Bernenses nominari a Plinio XIX. Cap. III. libri. Quo loco inter Cisalpinos Feltrini & Tridentini, & Bernenses (hos stulte Volaterran. Lib. VII. credit esse Bernenses Helvetios) Rhætica oppida numerantur. Brunecum oppidum in Alpibus (Brunna etiam vicus apud Suitenses, ad Breunorum nomen satis accedit) hujus nominis vestigia servat: Et de ejus loci populis Horatianum versum non incommode interpretari possumus. Quos vero idem Poëta Gelonos vocat, in quibusdam exemplaribus Genauni, & Gerani & Genauri nominantur, quæ postrema lectio videtur magis ad Germanicum idioma accedere, in quo aurva, vel ouw, quod & insulam & agrum significat, multis nominibus adjicitur, an autem sint populi ad Glanum fluvium (nescio an per Glanum intelligat Simlerus Glennerum in monte Adularum Alpium membro ortum, vallem Leguntiam præterfluentem, & prope Ilantium oppidum Rheno semiscentem.) an hi, quos Plinius Naunes vocat (Cluverius Germ. Ant. p. 776. credit corrupte apud Plinium legi Naunes, & eosdem esse, quos Horatius od. XIV. & Strabo Genaunes vocant.) & Ptolomæus Benlaunos, Vindellicæ populi, an alii montani Cisalpini, aliis conjiciendum relinquo. (Cum verisimile sit, Brennos esse Brunicæ vallis incolas, istos Genaunes aut Gelones Horatii (si iidem fuerint, qui Naunes Plinii) fuisse vallis Gelontinæ, & per metathesin literarum, Leguntinæ in primo Rhætorum fœdere accolos, credibile esset, qui Breunis sunt septentrionales.) NAUNES (Simlero, videntur esse, quos Germani vocant Nanser, vel Nansperger, Latini montem Neanis: Vallis hæc est admodum culta in Tridentino Episcopatu, cujus initium tribus milliariis a Tridento abest, præcipuus vicus hujus vallis Nauns vocatur, per quem octo itinera transeunt, in quibus celebriora sunt a Tridento, a lacu Benaco, Bolzano, Merano, valle Camunicæ, Bormio. (De Brennis & Genaunis sic Strabo Lib. IV. Vindelici & Norici montana exteriora tenent magna ex parte cum Brennis, qui jam ad Illyrios pertinent.)

FOCUNATES. Hos ex conjectura quidam existimant referendos ad vallem, quæ ab oppido Suls (quod nunc D. Bartholomæi habet) vallis solis nominatur, & partim Venetis, partim Tridentino Episcopo paret, atque ad vallem Camunicam, & Volturenorum montes pertingit. Per hanc vallem fl. Nussius defluit, qui ex montibus Camunicos ab hac valle dividitibus ex adverso Ollii oritur. (In hac sententia fuit Hermolaus, qui etiam Focunates Plinii esse Bechnos Βεχωνες Ptolomæi credidit. Focunates vallem Serianam colere notat Leander.

VINDELICORUM GENTES III. Ita quidem in exemplaribus Plinii impressis, quæ ego vidi, legitur. Verum mendum mihi esse videtur, in numerorum notis, ommissa librariorum incuria nota quinarum numeri. Itaque legendum arbitror, Vindellicorum gentes VIII. Nam quatuor quæ proxime præcedunt, non pertinent ad Vindellicos, mihi quæ magis probatur eorum sententia, qui illas cis Alpes ostendunt. Atque ut maxime illæ gentes Vindellicæ sint, tamen non est dubium, gentes, quæ proxime sequuntur, novem numero ad Vindellicos pertinere & Rhætos: itaque cum subjicitur, Gallicæ, id pertinet ad gentes, quæ has novem sequuntur: quod si quatuor tantum sint Vindellicorum gentes, oportebit, Abisontes, Ruguscos, & alias Rhætorum gentes Gallis adnumerare, cum tamen Rhætia nunquam ad Gallicam pertinuerit. Sed hic subsistimus nec de reliquis, tanquam nimium remotis agimus, pauca quoque de illis haberemus dicenda.

Antiqua quædam fœderatorum loca.

IN primo Rhætorum fœdere sunt quædam loca, quæ vel a *Rhætio* Tuscorum duce, vel a *Tuscis* ipsis fundata creduntur, eorumque nomina retinent.

Johannes Camertes in Solin. Cap. XXXIV. dicit, *Rhætium* (vulgo *Retzuns*) a Rhæto primo conditore denominatum. *Dux ipse Rhætus*, inquit Sprech. pal. Rhæt. Lib. I. *tria, ut pote Rhætiam altam* (Rhealt), *inam, & Rhætium suo nomine insignita* loca erigit. *Tusciana* (Tuscis) vicus est nomen a Tuscis, ut & originem habens teste eodem Sprech.

Speluga (Splugen) insignis est vicus teste Willichio in Tacitum, per quem iter faciunt, qui ex Curia in Italiam per Aviculam aut Ursam proficiscuntur. Antoninus hunc locum *Curiam Tarvesede* nominare videtur, si tamen milliaria convenient, quod non fieri ostendit *Guillim.* p. 429. Si igitur Speluga est Tarvesede veterum, cum alius opportunior vicus hac iter facientibus non occurrat; tum vel erravit in dimensione *Antoninus*, vel vitiati sunt apud ipsum numeri, quod in hoc sæpe accidit auctore, vide *Simler. de Alp.* Est tamen locus in tabulis geographicis dictus Tarvesede (q. torvæ ædes) hodie Madesium in valle S. Jacobi supra Clavennam, & sub illius oppidi jurisdictione per hanc vallem fluit Lira amnis: ibi quoque regia via erat, vide *Sprech.* pal. Rhæt. Lib. X.

In summis Alpibus situs est locus *Themmen* dictus forsitan a Tennanis, sicut apud Strabonem pro Genavnis legit *Guarimus*, de quibus etiam inter populos Rhæticos *Sabellicus* Enn. VI. Lib. VI.

In secundo Rhætorum fœdere.

Curia *Rhætorum*, Germanis *Chur*, Gallis *Coire* oppidum hodie est ad dextram fl. obstreperi, Plessuræ nomine, qui ex valle Scanavina in Rhenum infra Curiam II. m. p. influit, situm. Affirmant Curientes antiquitus *Imberg* dictam, referente *Guilliman.* p. 430. Alii Ptolomæum, qui sub Adriano & Marco Antonino Imperatoribus vixit, ejus meminisse, & *Ebrodurum*, aut *Ebodurum* nominasse affirmant. *Guillim.* ibid. *Sprech.* Lib. VIII. pal. Rhæt. *Antoninus* non amplius Ebodurum vocat, sed *Curiam Rhætorum*, quam a Brigantio L. m. p. & a Tinnetione XX. m. p. distare ait. *Onuphrius* colonias Rhætiae recensens hujus mentionem facit; fuerunt autem quinque, *Augusta Quintanorum*, *Augusta Tiberii*, hodie Reginoburg; *Augusta Rhætorum*, Augspurg; *Colonia Constantia*, Costentz; & *Curia*, Chur. *Munsterus* Lib. III. ejus originem ad Constantii Constantini filii tempora refert, circa An. Chr. CCCLVII. *Curia* nomen desumptum videtur ex populis Corvantiis, quos inter petulantissimos Rhætiae populos ponit *Strabo* Lib. IV. quique Celtarum primi hanc incoluerunt regionem. *Sprech.* Lib. VIII. hos feroces & in arcibus a natura munitis locis degentes socios & cives assumpserunt Rhæti Tuscorum progenies in hos montes profugi ex Italia. Idem *Sprech.* Lib. I. qui Lib. II. & VIII. de istius urbis incrementis agit. Cum enim ab Hadriani temporibus Rhætia, in duas, primam & secundam, divideretur, utrique præsidem dati a Romanis. Secundæ Rhætiae præses Augustæ Vindelicorum sedem habuit. Primæ vero in duobus castris, *Marsila* (mars in oculis) & *Spinoila* (spina in oculis) ab his successiva habuisse incrementa vult *Sprecherus*, tum etiam ab arce egregia, quæ in planitie erat, Planterra (Imburg) jam centrum civitatis, hoc est, emporio ibidem extracto. Aucta deinde fuit Curia, quum in campis Caninis Constantius imperator Anno circiter CCCLV. contra Alemannos

hyberna sua haberet. Vide fufius tum *Munf.* tum *Sprech.* apud quos etiam vide de Episcopis & Episcopatu Curienfi, &c. In templo S. Lucii tria visuntur Epitaphia antiqua satis, sed etiam barbara satis. Duo meminerunt duorum Rhætiae præsidum; tertium circa Ann. DXL. Episcopi cujusdam, duo priora a *Guillimanno* pag. 421. tertium a *Sprechero* Lib. VIII. referuntur.

Primum.

HIC SUB ISTA LAPIDE
MARMOREA
QUEM VECTOR VER IN
LUSTER PRESES
ORDINAVIT VENIRE
DE VENOSTES
HIC REQUIESCIT
DOMINUS.

Alterum.

HIC SUB ISTA LABI
DE MARMOREA
QUEM VECTOR
VIR INLUSTER PRESES
ORDINAVIT VENIRE
DE TRIDENTO
HIC REQUIESCIT
CLARESIMUS VICTOR
PROAVUS
DMNI VECTORIS
EPI
ET DOMNI JACTADI.

Tertium.

SCEM. EPCS.
HOC JACET IN TOMOLO QUEM DE-
FLET RETICA TELLUS
MAXIMA SUMMORUM GLORIA
PONTIFICUM.
ABIECTIS QUI FUDIT OPES NUDA-
TAQUE VEXIT
AGMINA CAPTIVIS PRÆMIA LAR-
GA FERENS.
EST PIETAS VICINA POLO NEC FU-
NERIS ICTUM
SENTIS OVANS FACTIS QUI PE-
TIT ASTRA BONIS
HIS POLLENS TITULIS VALENTI-
NIANE SACERDOS
CREDERIS A CUNCTIS NON PO-
TUISSE MORI.
QUI VIXIT IN HOC SAEC. C. ANN.
PLS. MN. LXX. DPS. SUB. D 75. ID.
JAN. SPPs. Pcs. BASIV CCS IN DXI.
PAULINUS NEPOS IPSIUS HAEC
FIERI ORDINAVIT.

Tinnetio, cujus meminit Antoninus, vetus nomen retinet, Rhæti enim *Timmezzo*, Germani *Tintzen* vocant, vicus est a curia tribus milliariibus Germanicis distans, ab eo itur ad alium vicum, quem Germani *Stallam* vocant, Rhæti *Bevio*, quod illic via per Alpes in duas partes dividatur, una per Septam, aut Septimum montem Clavennam ad Larium, altera ad Engadinos tendit per Julium montem, ubi columna Julii Cæsaris ostenditur. *Simler.* de Alp.

Murum (hodie Castelmur) distat, secundum Antoninum, qui hujus meminit, a Curia Tinnetionum XV. m. p.

m. p. & a summo lacus Larii XX. m. p. Vicus est Prægellæ vallis per quam a Septimo ad Larium descenditur, prope quem arcis, a qua Nobilis Castromurorum familia nomen habet, ruinæ apparent. *Simler. de Alp.*

In tertio Rhætorum fœdere.

Mayenfeld oppidum est hodie (inquit Guillim.) ad Rhenum planitie patentiore frumenti viniq̄ue juxta feraci & amœna. Antiquum esse volunt, & dictum Majavillam, quasi Majæ villam aut campum, a Maja Mercurii matre, quæ apud Paganos ibi colebatur. *Munst. Lib. III. Guillim. Lib. IV. pag. 437. Sprech. Lib. IX.* Idem tamen *Munsterus* alio loco Majavillam corrupte pro *magnam villam* dici credit. Antiquitates Episcopatus Curienfis *Lupinum* vocant, teste *Sprechero*.

Clavenna hodie oppidum est sub Rhætorum dominio, meminit *Paulus Diaconus Lib. VI. Langbard. Cap. XXI. Clavenna* Antonino, *Chiavenna* Italis, *Cleven* incolis dicitur, distat secundum Antoninum a Curia Tarvesede XV. m. p. & a lacu Lario X. m. p. Nomen a *Clave* venit, per castrum enim Clavennæ, tanquam per clavennæ cæteris populis transitus in Italiam olim præcludebatur. *Sprech. Lib. X.*

Pro fine & conclusione, Germanorum, Alemanorum, & Vandalorum denominationes, seu unde dicti credantur, subjungemus: cujus rei cognitio, ad historię Helveticæ notitiam, non erit inutilis.

Sicut, secundum quosdam, Gomer cognominatus Gallus, Latinorum, & Tubal Hispanorum, sic Thuisco Germanorum pater fuit, qui Thuisco, primus Teutonum & Sarmatarum Princeps cum esset, ab eo, qui Germani dicti, prius Thuiscones nominabantur. Quidam Germanos dictos volunt, quod se Germanos omnes vocarent, id est, fratres. Alii dicuntur Germani, a voce antiqua Celtica, *Gerre*, unde Gallicum vocabulum, *Guerre*, id est, bellum, & *Mann*, id est, vir, quasi dicas belli virum, quod nomen nonnisi excellentioribus tributum, *Sprech. Lib. II. pall. Rhæt. Carion. Lib. IV. Cluver. Lib. I. Cap. VIII. Germ. Ant. De Germanis* varia apud omnes fere Veteres mentio. Tacitus præcipue de situ, moribus & Populis Germaniæ libellum reliquit: Et Cæsar eos Helvetiis facit finitimos, interjecto tantum Rheno. Refert etiam *Ammianus*, lacus Brigantini accolæ vocatos fuisse *Alemannos*, qua ratione Helvetiorum fuerunt vicini, non minus quam Rhætorum. De his Alemannis varie meminerunt historici. Quidam nominum similitudine decepti male Alemannos deducunt a lacu Lemano: Nec melior est Otthonis Frisingensis originatio, qua Alemannos egressus in Rhenum exoneratur, sed vitiose *Lemanum* pro Limago dixit, ut alibi jam observavimus. Alii putantur dicti, quasi *Allerley Mann*, id est, omnis generis homines, seu promiscua ex Germaniæ populis multitudo, propter Romanorum ducum tyrannides, ad recuperandam libertatem concurrentes, & ad invadendos Romanos fines conjunctis animis, & uno veluti fœdere parata. *Carion. p. m. 289. Sprech. Lib. II.* Sicut Germani, hoc est, plane viri, re fortiter gesta nomen invenerunt, Authore *Tacito*: ita qui Romanorum servitutem, potentiamque ultra ferre non poterunt, *Alemannos*, hoc est, omnes viros dictos judicat *Guill. L. II. p. 173. Agathias* a Græca voce dictos esse scribit quasi ἀλλήμονας, id est, errantes seu vagabundos. *Alemanni*, inquit *Agathias Lib. I. si Asinio Quadrato viro Italicensi fides præstanda est, adventicii sunt, & ex varia hominum colluvione conflati, quod sane eorum cognomento præfertur. De Allemannis sic Viterbiensis:*

Rhenus ab antiquis describitur esse Lemannus, Indeque nonnulli dictos referunt Alemannos, Sed vox æquivoca nomina falsa parat.

Illud ego nomen alia video ratione, Quidquid prisca sonent, quod sentio, littera promet, Lector ab hinc capiet, quæ magis apta sonent, Alle sonat totum; Man, vir. Si Theutona lingua Hæc duo jungat, totum vir littera signat; L. geminata satis nomina clara facit.

Vadianus in Epist. ad Rudolphum Agricolum refert, Alemannos dictos a Deo *Alman*, quem peculiariter coluerunt, cujus simulachrum adhuc in lacus Constantiensis ripæ vetustissimo cœnobio, Augiam majorem vocant hodie, cernitur; ut id se vidisse, in sua Geographia testatur *Uladislaus Suntham*.

Carion Chron. Lib. IV. ait, primam Alemannorum reperiri mentionem in historia Valerii Probi, qui trucidatis quadringentis Francorum & Alemannorum millibus, utramque gentem repressit. Duplex autem est *Carionis* sententia, prima ea est, qua *Alanos* ab *Alemannis* non discernit, quorum nominum illud in hoc migravit exigua mutatione, quam non aliter accidisse existimat, quam evenit, ut qui Alani in oriente vocati sunt, nunc Albani nominentur. Altera est, quæ habetur *Lib. II.* his verbis: Etsi nomen Alemanni vicinum est, (scilicet Alani) & effusam esse Alanorum gentem in occidentem constat: tamen non affirmo, inde factam esse appellationem Alemannorum. Cæterum etymologia ducis est, *Alman* ab *Elam*, quod est Juvenis, unde & *Alma* est, quod virginem significat.

Sicut variæ fuerunt *Vandalorum* variis temporibus migrationes & expeditiones, ita de illorum denominatione diversa est Authorum sententia. Vandalos Germaniæ populos a fluvio, quem accolunt, nominatos censet *Sabellicus Enn. VI. Lib. IX.* Refert *Munsterus Lib. III.* quosdam ita dictos a Regina *Vanda*, credidisse. Alii a Vandalo Germaniæ rege, cujus meminerit *Tacitus*, derivant. *Verdier. Lib. I.* Hunc Vandalum octavum Germanorum regem facit *Willichius* in *Tacitum*, qui *Lib. de morib. Germ.* hos populos Vandalios vocat, & de illorum origine sic loquitur. *Celebrant carminibus antiquis (quod unum apud illos memoriæ & amaliium genus est) Thuistonem Deum terra editum & filium Mannum, originem gentis conditoresque: Manno tres filios assignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingævones, medii Hermiones, cæteri Istævones vocentur. Quidam autem licentia vetustatis plures Deo ortos, pluresque gentis appellationes, Marsos, Gambrivios, Suevos, Vandalios affirmant: eaque vera & antiqua nomina. Non contemnenda videtur Carionis opinio, quæ habetur *Lib. IV.* his verbis. *Ingævonum & Vandalorum nomina non petitis procul derivationibus, nec assumpto etymo alieno, aut violenter detorto, conjicio contraria esse. Ingævones sono significatoque suffragante significant indigenas & ἀυτόχθονας, quasi Einwohner, Vandali advenas seu peregrinos & novos homines. Wandeln enim Germanica lingua usitatissima & notissima idem est, quod peregrinari. Nec repugno, si quis Vandalos ideo nominatos existimet, pervulgata his temporibus consuetudine, & significato usu trito, quod negotiorum & mercimoniorum commutandorum causa longa susceperint itinera, & diversas obierint terras, ut Ingævones fuerint coloni & agricolæ, qui colenda terra domi: Vandali vero negotiatores, qui evehendis invehendisque mercimoniis alibi victum quaesiverunt. Eos autem cum Burgundionibus in Helvetia substitisse supra diximus. His vero finem imponimus.**